

VERZAMELDE VERHALEN

Oral history in de Nederlandse geschiedschrijving sinds 1945

Masterthesis

Erasmus School of History, Culture and Communication

Naam: J.G.R. van Horssen

Studentnummer: 276838jh

Begeleidster: Dr. C.L.A. Willemse

Meelezer: Dr. B.F. van Eekelen

Datum: 30-08-2011

INHOUDSOPGAVE

H1. INLEIDING	p. 3
H2. WETENSCHAP & MAATSCHAPPIJ (I)	p. 13
Wetenschap (p. 13)	
Maatschappij (p. 19)	
Context <i>oral history</i> (p. 21)	
H3. DE LANGE JAREN '50	p. 24
H4. WETENSCHAP & MAATSCHAPPIJ (II)	p. 39
Wetenschap (p. 39)	
Maatschappij (p. 45)	
Context <i>oral history</i> (p. 46)	
H5. MEER DAN EEN METHODE	p. 49
H6. POPULAIRE ORAL HISTORY	p. 65
H7. CONCLUSIE	p. 70
BIJLAGEN	p. 89

H1. INLEIDING

Op 11 januari 2010 overleed Miep Gies. Miep Gies was een van de vijf mensen die Anne Frank en haar familie hielp onderduiken en overleven in het Achterhuis. Ruim twee jaar lang zorgde Miep samen met de andere vier helpers dat de familie Frank, en later ook de familie Van Pels en Fritz Pfeffer, verborgen konden blijven in de inmiddels zo bekende ruimte aan de Prinsengracht in Amsterdam. Miep Gies was de laatst overgebleven getuige van de gebeurtenissen beschreven in het wereldberoemde dagboek van Anne Frank. “Zij was de laatste aan wie ik nog vragen kon stellen”, aldus Teresien da Silva, hoofd collecties van het Anne Frank Museum. “Het zal wennen zijn dat we geen gebruik meer kunnen maken van haar kennis en betrokkenheid”.¹

Een bezoeker van het Anne Frank Museum reageert op een vergelijkbare manier: “Ik realiseer me nu dat zij de laatste was die ons zelf het verhaal van Anne Frank kon vertellen. We hebben nu alleen nog maar de dingen die in de boeken geschreven staan.”² Buiten het verlies voor de familie en vrienden, Miep Gies liet immers een zoon, een schoondochter en drie kleinkinderen achter, bleek het overlijden ook een verlies te zijn voor de geschiedenis, voor de beeldvorming van een van de zwartste periodes uit de twintigste eeuw in Nederland, de Tweede Wereldoorlog.

Niet alleen de geschiedenis van natiestaten en politici vertellen ons over het verleden. Ook, en misschien wel vooral, verhalen van individuele personen, als Anne Frank en Miep Gies, laten ons zien hoe mensen in bepaalde tijden in de geschiedenis leefden en ook hoe zij deze beleefden. Het dagboek van Anne Frank is exemplarisch geworden voor het leven en lijden van de Joden in Nederland tijdens de Duitse overheersing in de periode 1940-1945. Door het tragische overlijden van Anne in concentratiekamp Bergen-Belsen hebben andere personen uit haar omgeving het verhaal van Anne Frank moeten voltooien. Mensen als haar vader, Otto Frank, Miep Gies en anderen als Anny Brilleslijper, de vrouw die zowel ooggetuige was van de dood van Margot, de zus van Anne, als van Anne zelf, hebben er mede voor gezorgd dat het verhaal van Anne Frank meer context kreeg. Door na de oorlog op zoek te gaan naar overlevenden, die iets konden vertellen over Anne Frank, is er nu zoveel bekend over deze episode. Met behulp van interviews met deze overlevenden, deze orale bronnen is duidelijk geworden wat er met Anne Frank en haar familie gebeurde voor en na haar bestaan

¹ *Spits*, 13 januari 2010

² *Spits*, 13 januari 2010

in het Achterhuis.³ Zo werd recent *Klasgenoten van Anne Frank* nog gepubliceerd. Een boek geschreven door Theo Coster, die zelf ook klasgenoot was van Anne Frank, op basis van gesprekken met andere oud-klasgenoten.⁴

Probleemstelling

Na de Tweede Wereldoorlog werden getuigenissen van onderduikers en andere verhalen uit de oorlog opgetekend. Hierbij werd dus veelal gebruik gemaakt van egodocumenten en ook gebruikten historici het interview om informatie in te winnen. Maar waarom werden juist hier mondelinge bronnen gebruikt? Werd men gedwongen door de omstandigheden, dus door het gebrek aan andere bronnen, of was het gebruik van mondelinge bronnen een symptoom van een ander proces; namelijk van een ontwikkeling in de geschiedschrijving?

Het gebruik van ooggetuigenverslagen door historici is geen nieuwe praktijk. Al in de klassieke oudheid werd er door Herodotus en Thucydides gebruik gemaakt van de verhalen van ooggetuigen, zoals blijkt uit het volgende citaat:

“From the Greek side come the historians Herodotus, who employed First-person interviews in gathering information for his account of the Persian Wars in the fifth century BCE, as well as Thucydides, who interrogated his witnesses to the Peloponnesian War “by the most severe and detailed tests possible.” In the Zhou dynasty of China (1122-256 BCE), the emperor appointed scribes to record the sayings of people for the benefit of court historians. Africanists point to the griot tradition in recording history, in which oral traditions have been handed down from generation to generation.”⁵

Toch blijkt uit *The voice of the past* van Thompson het volgende:

“Oral history”, the (American) Oral history Association declared, “was established in 1948 as a modern technique for historical documentation when Columbia University historian Allen Nevins began recording the memoirs of persons significant in American life.”⁶

Volgens de *Oral history Association* is *oral history* als methode voor historische documentatie in 1948 ontstaan. Het gebruik van mondelinge bronnen in de geschiedschrijving is al zo oud als de geschiedschrijving zelf, toch wordt het vestigen van *oral history* als

³ www.annefrank.org

⁴ Theo Coster, *Klasgenoten van Anne Frank* (Amsterdam 2009)

⁵ Thomas L. Charlton, Lois E. Myers, Rebecca Sharpless, *The history of oral history. Foundations and methodology* (Plymouth 2007), p. 9

⁶ Thompson, *The voice of the past*, p. 65

methode voor wetenschappelijk historisch onderzoek in *The voice of the past* pas in de twintigste eeuw geplaatst.

Het is moeilijk, zoals met meerdere onderwerpen in de geschiedschrijving, om één punt in de tijd aan te wijzen waarop een bepaalde techniek of een bepaald idee ontstaat. Veelal is het zo dat verschillende historici verschillende ideeën hebben over het beginpunt van een historisch verschijnsel. In het geval van *oral history* worden op deze manier de ontwikkelingen in de geschiedschrijving en andere, gerelateerde, wetenschappen tekort gedaan. Het ontstaan van *oral history* is een veel complexere samenloop van omstandigheden geweest, dan één historicus, die besloot om memoires te gaan verzamelen. Weliswaar is de datum, gegeven in *The voice of the past*, niet willekeurig, het was immers het moment waarop Allen Nevins de verhalen van mensen ging verzamelen, maar toch zegt de datum niets over de ontwikkelingen die het gebruik van mondelinge bronnen binnen de geschiedwetenschap hebben doorgemaakt.

Blijkbaar waren er na de Tweede Wereldoorlog veranderingen waar te nemen in zowel de nationale en internationale geschiedschrijving. Maar in hoeverre kan de Tweede Wereldoorlog gezien worden als een breekpunt voor de geschiedschrijving in Nederland? Hoe veranderde de Nederlandse geschiedschrijving na de Tweede Wereldoorlog en welke invloed had het gebruik van mondelinge bronnen in deze veranderingen? Was er inderdaad meer gebruik van mondelinge bronnen te signaleren na de Tweede Wereldoorlog en welke invloed had deze ontwikkeling?

Hieruit volgt de centrale vraag voor dit onderzoek: Hoe heeft het gebruik van mondelinge bronnen in de Nederlandse geschiedschrijving sinds de Tweede Wereldoorlog diezelfde geschiedschrijving beïnvloed? Om deze centrale vraag te beantwoorden zijn ook enkele subvragen opgesteld: Hoe ontwikkelde de geschiedschrijving zich in Nederland aan het einde van de 19^e en in de 20^e eeuw? In welke wetenschappelijke en maatschappelijke context ontwikkelde de geschiedschrijving zich aan het einde van de 19^e en in de 20^e eeuw in Nederland? Een tweede subvraag: Wat was de functie van *oral history* in de Nederlandse geschiedschrijving? Er wordt in dit onderzoek onderzocht hoe de mondelinge bronnen toegepast zijn in de geschiedschrijving. De derde subvraag luidt: Wat was de plaats van *oral history* in de Nederlandse academische geschiedschrijving? Werd *oral history* geaccepteerd door de Nederlandse academische geschiedschrijving?

Operationalisering

Ter verduidelijking van de probleemstelling staan hieronder enkele termen, die belangrijk zijn voor het onderzoek, verder uitgelegd. Ten eerste maak ik gebruik van de term geschiedschrijving. Hieronder worden in dit onderzoek alle publicaties gerekend, die gericht zijn op het vergroten van de historische kennis. Ook maak ik een onderscheid tussen academische historici en amateurhistorici. Academische historici zijn historici die een wetenschappelijke opleiding gevolgd hebben tot historicus, amateurhistorici hebben deze opleiding niet gevolgd.

Ten tweede *oral history*. De hernieuwde interesse in de mondelinge bronnen in de geschiedschrijving van de twintigste eeuw wordt bevestigd door het ontstaan van een compleet nieuwe methode voor de historicus, de zogenaamde *oral history*. Hieronder staan twee definities of omschrijvingen van de term *oral history*. Selma Leydesdorff verwoordt het als volgt:

*“Het vak oral history houdt zich bezig met die verhouding tussen de officiële geschiedenis zoals die in de boeken is vastgelegd en individuele herinnering.”*⁷

In *The voice of the past*, één van de klassieke werken over *oral history*, wordt *oral history* beschreven als:

*“Tape-recorded historical information drawn from the speaker’s personal knowledge; the use and interpretation of this as an academic subject.”*⁸

Zo zouden hier nog een aantal definities toegevoegd kunnen worden, omdat elke historicus of historica zijn of haar interpretatie kan geven van het vak. Centraal staat in ieder geval bij elk van deze definities, net als bij de hierboven gegeven definities, het gebruik van mondelinge bronnen om te komen tot academische geschiedschrijving.

De *oral history* geeft de historicus een methode om mondelinge bronnen op een geschiedkundig verantwoorde wijze te analyseren. *Oral history* beschrijft dus niet wat er onderzocht wordt, maar op welke manier, met behulp van welke methode het onderzoek wordt verricht, namelijk het vorsen en analyseren van orale bronnen. Dit in tegenstelling tot bijvoorbeeld *gender history*, *social history*, *war history*, etc., waarbij juist wel duidelijk wordt

⁷ Selma Leydesdorff, *De mensen en de woorden. Geschiedenis op basis van verhalen* (Amsterdam 2004), p. 9

⁸ Thompson, *The voice of the past*, preface

waar het onderzoek over gaat (namelijk *gender*, sociale onderwerpen en oorlog).⁹ *Oral history* kan gebruikt worden in bijna alle vormen van historisch onderzoek.¹⁰

Niet alleen is *oral history* toepasbaar in allerlei vlakken van geschiedschrijving, maar ook kunnen vele verschillende vormen van mondelinge bronnen en mondelinge overlevering onderzocht worden met behulp van *oral history*. Naast interviews met ooggetuigen, die geanalyseerd kunnen worden, geldt dit ook voor levensgeschiedenissen, *collective memories*, *lieu de memoires*, liedjes, etc.

Dat er voor Nederland als onderzoeksgebied gekozen is, heeft de volgende rede: er is tot op heden weinig gebeven over de *oral history* in Nederland, zeker als het gaat om de verhouding van de *oral history* met de academische geschiedschrijving. Selma Leydesdorff is eigenlijk de enige die regelmatig gepubliceerd heeft over *oral history* in Nederland. Met als meest recente voorbeeld *De mensen en de woorden*.¹¹ Er is dus nog een leegte op het gebied van de literatuur van *oral history* in Nederland.¹²

Het onderzoek zal overigens ter ondersteuning en ter vergelijking wel gebruik maken van *oral history* met een andere herkomst dan Nederland. Dat is al gebleken uit al het voorgaande, waarbij gebruik gemaakt is van standaardwerken over *oral history*, als *The voice of the past* van Paul Thompson¹³, *The oral history reader* van onder andere Robert Perks¹⁴ en *History of oral history* van ondermeer Thomas Charlton.¹⁵ Hieruit blijkt al dat er in het buitenland een grote traditie bestaat op het gebied van de *oral history* en hier dus veel nuttig onderzoek is verricht voor de historicus, die geïnteresseerd is in *oral history*.

Een laatste punt van aandacht in de operationalisering is de periodisering van het stuk. Er is gekozen om onderzoek te doen naar de ontwikkeling van de *oral history* en de geschiedschrijving in Nederland na de Tweede Wereldoorlog, omdat de Tweede Wereldoorlog zowel gezien wordt als een breekpunt in de Nederlandse geschiedenis, als in de Nederlandse geschiedschrijving. Andere delen van de Westerse wereld kenden al eerder zo'n

⁹ Thompson, *The voice of the past*, p. 82

¹⁰ Thompson, *The voice of the past*, p 82-117

¹¹ Selma Leydesdorff, *De mensen en de woorden. Geschiedenis op basis van verhalen* (Amsterdam 2004)

¹² De keuze voor de *oral history* in Nederland is niet uitgebreid naar het nederlandstalige gebied, dus de Belgische *oral history* wordt buiten beschouwing gelaten. Hiervoor is mede gekozen doordat Jo Tollebeek in zijn *De Ijkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België* duidelijk heeft gemaakt dat de geschiedschrijving in Nederland en België twee verschillende paden hebben gevolgd. Het zonder pardon samenvoegen van deze twee geschiedschrijvingen is dus niet wenselijk, omdat de eigenheid van de Belgische en Nederlandse geschiedschrijving door de historicus gerespecteerd moet worden.

¹³ Paul Thompson, *The voice of the past. 3rd edition* (Oxford 2000)

¹⁴ Robert Perks, *The oral history reader* (1998)

¹⁵ Thomas L. Charlton, Lois E. Myers, Rebecca Sharpless, *The history of oral history. Foundations and methodology* (Plymouth 2007)

breekpunt in de Eerste Wereldoorlog. Er mag dus aangenomen worden dat de veranderingen in de wetenschap in Nederland ook na de Tweede Wereldoorlog hun intrede deden.

Maar ook het eerder aangehaalde citaat over het eventuele ontstaan van *oral history* in 1948 door toedoen van Allen Nevins geeft in ieder geval een aanknopingspunt voor het startpunt van de periodisering. Er moet in de jaren '40 van de twintigste eeuw een ontwikkeling waar te nemen zijn op het gebied van *oral history*.

Bronnenkritiek

Nederlandse *oral history* publicaties vormen de kern van dit onderzoek. Dit zijn de primaire bronnen. Er moet voor dit onderzoek gekozen worden welke stukken nader bestudeerd zullen worden om inhoudelijk in te kunnen gaan op de ontwikkeling van de *oral history*. Welke bronnen nemen de belangrijkste plaatsen in in het onderzoek? Deze keuze was niet willekeurig. Voor de jaren direct na de Tweede Wereldoorlog is gekozen voor het werk van Ben Sijes. Deze keuze was eigenlijk geen keuze, omdat in de jaren '40 en '50 in Nederland *oral history* weinig werd beoefend. De praktijk dwingt dus het werk van Ben Sijes als onderzoeksobject te gebruiken, omdat hij eenvoudigweg één van de weinige beoefenaars van *oral history* in Nederland was. Dit blijkt ook uit de database. Voor de jaren '50 en '60 van de 20e eeuw zijn slechts elf publicaties gevonden, die deels op mondelinge bronnen zijn gebaseerd. Vier van deze publicaties waren (deels) publicaties van Sijes.

Voor de latere ontwikkelingen in de Nederlandse *oral history* is ervoor gekozen om het werk van Selma Leydesdorff en Kees Slager te analyseren. Selma Leydesdorff is een van de productiefste en bekendste *oral historians* in Nederland, zo publiceerde zij sinds eind jaren '70 al een groot aantal boeken (zoals *Het water en de herinnering*¹⁶, *De mensen en de woorden*¹⁷ en *De leegte achter ons laten*¹⁸) en artikelen over *oral history*. Er is ook gekozen voor *De Ramp* van Kees Slager¹⁹. Dit boek behandelt, net als *Het water en de herinnering* van Leydesdorff de watersnoodramp van 1953. De eerste druk van *De ramp* komt uit 1992, voor dit onderzoek heb ik de herziene en uitgebreide versie uit 2003 gebruikt. Hierin zijn recentere interviews opgenomen in het onderzoek. De beide publicaties, *De ramp* en *Het water en de herinnering* zijn totaal verschillend van opzet. Hierdoor kan een vergelijking van

¹⁶ Selma Leydesdorff, *Het water en de herinnering. De Zeeuwse watersnoodramp* (Amsterdam 1993)

¹⁷ Selma Leydesdorff, *De mensen en de woorden. Geschiedenis op basis van woorden* (Amsterdam 1993)

¹⁸ Selma Leydesdorff, *De leegte achter ons laten. Een geschiedenis van de vrouwen van Sebrenica* (Amsterdam 2008)

¹⁹ Kees Slager, *De Ramp. Een reconstructie van de watersnoodramp van 1953* (Amsterdam / Antwerpen 2003)

de twee publicaties duidelijkheid verschaffen over de verschillende manieren van het gebruik van *oral history* in de Nederlandse geschiedschrijving.

Ook word er ingegaan op de meer ‘populaire werken’ van de *oral history*. *Oral history* publicaties die mede door hun vorm (toegankelijke werken zonder wetenschappelijke pretenties) grote verkoopcijfers haalden. Publicaties van historicus Geert Mak (*Hoe God verdween uit Jorwerd*²⁰, *De eeuw van mijn vader*²¹ en *In Europa*²²), maar ook werk van Judith Koelemeijer (*Anna Boom*²³ en *Het zwijgen van Maria Zachea*²⁴) komen aan bod. Weliswaar valt de literaire non-fictie buiten de academische geschiedschrijving, toch hebben deze werken ook invloed kunnen uitoefenen op de academische geschiedschrijving. Hiernaast kunnen de werken gebruikt worden als vergelijkingsmateriaal. Ze kunnen vergeleken worden met het werk van ondermeer Sijes en Leydesdorff om eventuele verschillen tussen academische werken en niet academische werken te kunnen duiden.

Er werd verder gezocht naar Nederlandse publicaties over of samengesteld met behulp van *oral history*. Deze stukken vormen de andere primaire bronnen in het onderzoek, op basis van deze bronnen worden uiteindelijke conclusies getrokken over de Nederlandse *oral history*. Om de publicaties te vinden zijn verschillende methodes toegepast. Allereerst zijn er de stukken die direct gevonden kunnen worden met een zoekopdracht in een bestaande database, bijvoorbeeld Picarta. Vervolgens kon bijvoorbeeld de sneeuwbalmethode toegepast worden. Dit wil zeggen dat via de literatuurlijsten van de gevonden stukken nog meer stukken gerelateerd aan *oral history* gevonden kunnen worden. Vakliteratuur is doorlopen, zoals *Het Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, vroeger bekend als *Het Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*. Ook is het internet aangewend en is er contact gezocht met verschillende instanties, die wellicht gebruik maken van *oral history*. De gevonden gegevens zijn vervolgens allemaal samengevoegd in een Access bestand, om een analyseerbare database te krijgen. Op basis van deze database worden de trends in de *oral history* in Nederland gezocht en geanalyseerd.

De secundaire literatuur bestaat uit overzichtswerken als *The voice of the past* van Paul Thompson²⁵, *The oral history reader* van onder andere Robert Perks²⁶ en *History of oral*

²⁰ Geert Mak, *Hoe God verdween uit Jorwerd. Een Nederlands dorp in de twintigste eeuw* (Amsterdam / Antwerpen 1996)

²¹ Geert Mak, *De eeuw van mijn vader* (Amsterdam / Antwerpen 1999)

²² Geert Mak, *In Europa. Reizen door de twintigste eeuw* (Amsterdam / Antwerpen 2004)

²³ Judith Koelemeijer, *Anna Boom* (Antwerpen / Amsterdam 2008)

²⁴ Judith Koelemeijer, *Het zwijgen van Maria Zachea. Een ware familiegeschiedenis* (Apeldoorn 2001)

²⁵ Paul Thompson, *The voice of the past. 3rd edition* (Oxford 2000)

²⁶ Robert Perks, *The oral history reader* (1998)

history van ondermeer Thomas Charlton.²⁷ Maar ook enkele biografieën over bijvoorbeeld Ben Sijes en Jacques Presser leveren nuttige informatie.

Methodologie

Om de centrale vraag (en de subvragen) in dit onderzoek te kunnen beantwoorden, is er op zoek gegaan naar geschiedkundige publicaties om te analyseren. In eerste instantie oriënterend. Zoals hierboven vermeld is er in het buitenland een levendige *oral history* cultuur. Om een globaal beeld te krijgen van *oral history* is eerst de secundaire literatuur uitgebreid doorgenomen. Op deze manier ontstaat er een beeld van *oral history* en hoe het toegepast wordt in verschillende disciplines, zoals in bijvoorbeeld vrouwenstudies en antropologie. Nadat er een duidelijk beeld gecreëerd is van *oral history* met behulp van secundaire bronnen, wordt de zoektocht naar stukken gespecificeerd naar Nederlandse uitingen van *oral history*.

Het onderzoek is gebaseerd op de analyse van een database. Er is gezocht naar Nederlandse publicaties gebaseerd op *oral history*. Door deze publicaties in een database te zetten kunnen bepaalde trends ondekt worden, die iets kunnen vertellen over de ontwikkeling van *oral history* in Nederland, maar ook over de eventuele invloed op de academische geschiedschrijving in haar geheel.

Overigens zou oorspronkelijk het onderzoek gebaseerd worden op voornamelijk kwantitatieve gegevens. De verzamelde publicaties en projecten gebaseerd op *oral history* zouden verzameld worden in een database en deze database zou geanalyseerd worden en de verkregen data zou de basis vormen van het onderzoek. De nadruk van het onderzoek is echter geleidelijk komen te liggen bij kwalitatief onderzoek. Om de centrale vraag in het onderzoek te kunnen beantwoorden, moet er verder gekeken worden dan enkel kwantitatieve gegevens. De database was oorspronkelijk bedoeld als voornaamste databron, de focus is echter tijdens het onderzoek verschoven, waardoor de gegevens uit de database een ondersteunende rol hebben gekregen. In het vervolg zal aan deze database gerefereerd worden als ‘de database’. Hierbij komen nog twee praktische zaken. Het is onmogelijk om alle geschiedkundige publicaties uit Nederland, waarin mensen geïnterviewd zijn, te analyseren. Ten eerste omdat er jaarlijks een groot aantal publicaties uitkomen, zoveel dat het praktisch onmogelijk is om alle publicaties sinds 1945 in de analyse mee te nemen. Ten tweede omdat

²⁷ Thomas L. Charlton, Lois E. Myers, Rebecca Sharpless, *The history of oral history. Foundations and methodology* (Plymouth 2007)

dan het onderzoek, dat historiografisch van aard is, ontaard in een opsomming van artikelen en boeken, wat de analyse nodeloos onoverzichtelijk maakt.

Op basis van de gevonden informatie in de primaire bronnen en de eventuele trends uit de database kom ik tot enkele conclusies over de ontwikkeling van functie en plaats van de *oral history* in de Nederlandse geschiedschrijving. Op basis van deze conclusies, die de antwoorden vormen op de deelvragen kunnen dan enkele uitspraken gedaan worden over de invloed van het gebruik van mondelinge bronnen op de Nederlandse geschiedschrijving.

Structuur

In het volgende hoofdstuk zal ingegaan worden op de ontwikkelingen in de maatschappij en wetenschap, die invloed hebben gehad op de geschiedschrijving aan het einde van de 19^e en aan het begin van de 20^e eeuw in Nederland. Er wordt gekeken naar alle ontwikkelingen die invloed gehad hebben op de geschiedschrijving in Nederland in het algemeen en de opkomst van de *oral history* na de Tweede Wereldoorlog in Nederland in het bijzonder. Hiermee wordt de context geschetst voor hoofdstuk 3.

In het derde hoofdstuk komt het werk van Ben Sijes aan bod. Sijes heeft in de jaren '50 een aantal onderzoeken gedaan, die gebaseerd waren op interviews. Hij is de eerste historicus in de twintigste eeuw in Nederland die op grote schaal interviews gebruikte in zijn geschiedschrijving. In dit hoofdstuk wordt gekeken op welke manier Ben Sijes zijn onderzoek deed en wat hij belangrijk achtte in het beoefenen van *oral history*. Aan het einde van hoofdstuk drie wordt ook nog kort ingegaan op de verdere invloed van het NIOD, het instituut waaraan Ben Sijes verbonden was, op de ontwikkeling van de *oral history*. Het hoofdstuk heet 'De lange jaren '50', omdat de *oral history* publicaties uit de jaren '50 vaak voortkwamen uit onderzoek uit de late jaren '40 van de 20^e eeuw. Ook zijn enkele publicaties uit de jaren '60 gebaseerd op onderzoek uit de jaren '50, waardoor de jaren '50 de complete lading niet meer dekt en er gekozen is voor de titel 'De lange jaren '50'.

Hoofdstuk 4 beschrijft de wetenschappelijke en maatschappelijke ontwikkelingen, die na de lange jaren '50 invloed hebben gehad op de ontwikkeling van de geschiedschrijving in Nederland. Op deze manier wordt de context geschetst waarin de *oral history* in Nederland kon ontwikkelen.

Deze ontwikkelingen worden in het vijfde hoofdstuk onderzocht. De verdere ontwikkeling van de *oral history* in de geschiedschrijving na de 'lange jaren '50' in Nederland komt aan bod. Om dit te bewerkstelligen worden enkele historische stukken naast

elkaar gelegd en geanalyseerd. Zo wordt *Het water en de herinnering*, een boek dat de herinnering aan de watersnoodramp van 1953 analyseert, van Selma Leydesdorff vergeleken met *De Ramp* van Kees Slager, ook over de watersnoodramp. Weliswaar is er ook bij dit boek gebruik gemaakt van orale bronnen, maar Selma Leydesdorff gaat in haar boek verder dan de beschrijving van de gebeurtenissen, de herinneringen worden geanalyseerd.

In een kort zesde hoofdstuk komen enkele ‘populaire werken’ van ondermeer Geert Mak en Judith Koelemeijer aan bod. Van deze werken zijn grote aantallen verkocht. Deze ontwikkeling kan invloed gehad hebben op de verdere ontwikkeling van *oral history* en mag dus niet genegeerd worden. Hierbij kunnen de populaire werken vergeleken worden met andere *oral history* onderzoeken om zo verschillen aan te kunnen geven en veranderingen in de geschiedschrijving te kunnen duiden.

Uiteindelijk worden de bevindingen uit hoofdstuk twee, drie, vier, vijf en zes meegenomen in de analyse in het laatste hoofdstuk. Door de publicaties te vergelijken worden enkele verschillen blootgelegd, die de waarde en de ontwikkeling van *oral history* in de Nederlandse geschiedschrijving weergeven. De rol van *oral history* in de geschiedschrijving in Nederland wordt geanalyseerd, dat wil zeggen de functie van de mondelinge bronnen in het proces van geschiedkundig onderzoek. Tenslotte wordt ingegaan op de centrale vraagstelling: Hoe heeft het gebruik van mondelinge bronnen in de Nederlandse geschiedschrijving sinds de Tweede Wereldoorlog diezelfde geschiedschrijving beïnvloed?

H2. WETENSCHAP & MAATSCHAPPIJ (I)

Het is moeilijk, zoals met meerdere onderwerpen in de geschiedschrijving, om één punt in de tijd aan te wijzen waarop een bepaalde techniek of een bepaald idee ontstaat. Veelal is het zo dat verschillende historici verschillende ideeën hebben over het beginpunt van een historisch verschijnsel. *Oral history* heeft kunnen ontstaan door ontwikkelingen in de maatschappij, de wetenschap in het algemeen en de geschiedschrijving in het bijzonder. In dit hoofdstuk worden enkele ontwikkelingen in de maatschappij, wetenschap en nationale en internationale geschiedschrijving, die mede belangrijk zijn geweest voor het opkomen van de *oral history*, beschreven. Op deze manier wordt er een duidelijker beeld geschetst van de omstandigheden waaronder *oral history* na de Tweede Wereldoorlog kon ontstaan.

WETENSCHAP

De dood van het historisme

Om de geschiedschrijving in de 20^e eeuw te kunnen beschrijven, wil ik eerst ingaan op hoe de geschiedkunde in de 19^e eeuw beoefend werd. Anders gezegd: Wat was de erfenis van de 19^e eeuwse geschiedschrijving? In de 19^e eeuw professionaliseerde de geschiedkunde in heel Europa onder invloed van de opkomst van de natiestaat als belangrijkste organisatievorm voor de maatschappij, zo ook in Nederland. Ook profileerde Duitsland zich als een voorbeeld in de wetenschap. Vele grote denkers uit die tijd kwamen uit Duitsland en het Duitse gedachtegoed vond in heel Europa navolging.²⁸

Ook in de geschiedkunde kwamen de vernieuwingen in de 19e eeuw uit Duitsland. De 19e eeuw was in de geschiedkunde de eeuw van Leopold von Ranke en zijn volgers. Het historisme was in hun ogen dé manier om geschiedenis te schrijven. Geschiedenis moest geschreven worden '(bloB zeigen) wie es eigentlich gewesen', zoals het gebeurde. Een van de belangrijkste punten van het historisme was het verleden bekijken vanuit de op dat moment heersende normen en waarden, het verleden niet beoordelen vanuit het heden.²⁹ De sfeer en de mentaliteit van de mensen die leefden in de te onderzoeken periode uit het verleden moest ook

²⁸ Jo Tollebeek, 'De machinerie van de geschiedenis. De uitbouw van een historische infrastructuur in Nederland en België', in *De ijkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België* (Amsterdam 1994), p. 20-21

²⁹ Tosh, *The pursuit of history*, p.6-10

onderzocht worden door de historicus om zo de gebeurtenissen uit diezelfde periode beter te begrijpen. Een tweede kenmerk van het historisme was de verwetenschappelijking van de geschiedschrijving. Bronnenkritiek, bronnenkritiek en nog eens bronnenkritiek, dat was hét kenmerk van de 19e eeuwse historici. Doormiddel van exact en nauwkeurig werken kon de historicus het dichtste bij een objectieve en dus wetenschappelijke geschiedschrijving komen.³⁰ In de gehele geschiedkundige wereld vonden Ranke's ideeën navolging, zo ook in Nederland:

*“Sinds het einde van de 19^e eeuw hadden de meeste historici zich beperkt tot geschiedvorsing. Met voetnoten overladen bronnenuitgaven werden beschouwd als het summum van wetenschappelijkheid.”*³¹

Thematisch veranderde er overigens niet veel met de komst van Ranke en zijn erfgenamen, zij bleven politieke geschiedenis schrijven en zich richtten op de ‘grote verhalen’, dat wil zeggen de grote personages uit het verleden en de ontwikkeling van de natiestaat.³²

Dat de natiestaat in de geschiedkunde het belangrijkste onderzoeksobject was, kan verklaard worden uit de opkomst van het nationalisme in de 18^e en 19^e eeuw. ‘*Nationalism invents nations*’, om Benedict Anderson te citeren.³³ En een natie was volgens Anderson:

*“An imagined community – and imagined as both inherently limited and sovereign.”*³⁴

Met *imagined* doelde Anderson op het feit dat de leden van de *community* niet elk ander lid van de *community* konden kennen. Door de afbrokkeling van oude culturele concepten konden in de 18^e en 19^e eeuw nationalisme en de natiestaat opkomen. Het eerste concept dat afbrokkelde was de *religious community*. Specifieker ontdekte men andere culturen die lieten zien dat de Christelijke manier van leven niet de enige mogelijkheid was en ook brokkelde het idee af dat *script language* toegang gaf tot een vorm van ontologische waarheid. Zo kwam het gebruik van het latijn als de taal van het christendom onder druk te staan en bracht de Reformatie het woord Gods naar het volk in de lokale talen.³⁵

Ook het geloof dat de maatschappij vanzelfsprekend georganiseerd was onder een centrale monarch, die ingesteld werd door God, brokkelde langzaam af (*dynastic realm*). De

³⁰ Tollebeek, Het Duitse debat, p. 17-23

³¹ Jo Tollebeek, *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Amsterdam 1990), p. 289

³² Tollebeek, Het Duitse debat, p. 21

³³ Benedict Anderson, *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*, p. 6

³⁴ Anderson, *Imagined communities*, p. 6

³⁵ Anderson, *Imagined communities*, p. 16-19

loyaliteit van de mensen was hiërarchisch, dus naar boven gericht. Ook was er sprake van seksuele politiek, immers door huwelijken aan te gaan kon men aanspraak maken op gebieden van de aangetrouwde familie.³⁶

Het laatste culturele concept dat veranderde was het idee van tijd. Met de komst van de moderne roman en de opkomst van de dagbladen, veranderde de mentaliteit van de mensen die aanraking kwamen met deze media. Kranten en romans zorgden ervoor dat mensen gingen begrijpen dat leden van een *community* elkaar niet hoefden te zien om tegelijkertijd te bestaan.

Deze ontwikkelingen zorgden ervoor dat mensen zochten naar een nieuwe manier om de maatschappij in te richten. Maar waarom werd het nationalisme en dus de natiestaat zo populair? Kort gezegd zorgden het kapitalisme en technologische ontwikkelingen hiervoor. De opkomst van de boekdrukkunst en de verspreiding van de geprinte boeken zorgden voor ontwikkelingen in de taal. Print talen kwamen opzetten en deze zorgden ten eerste voor een nieuwe taal tussen het Latijn en de lokale talen in. Ook kreeg deze taal op deze manier een vaste vorm, die op de langere termijn zorgde voor een gedeelde geschiedenis op het gebied van taal. Op de derde plaats zorgde het kapitalisme ervoor dat er *languages-of-power* ontstonden. Zo ontstonden er groepen mensen gebaseerd op de taalgebieden.³⁷

Dat het eerste en belangrijkste onderzoeksgebied van de historicus de politieke geschiedenis was, kon uit het voorgaande verklaard worden. De natiestaat en de ontwikkeling ervan werd in de 19^e eeuw het belangrijkste onderzoeksobject voor de geschiedkunde ('*the past is politics*'). De staat bemoeide zich ook met het schrijven van de geschiedenis. Het verleden gaf de machthebbers voorbeelden van hoe hun doelen te bereiken. Maar ook hadden de machthebbers baat bij een geschiedenis die hun machtspositie legitimeerde (door wat door henzelf in het verleden bereikt is te benadrukken of door zichzelf te legitimeren op basis van vroegere ideeën van anderen, die overeenkomen met de eigen ideeën).³⁸

Het aanzien van de geschiedschrijving had wel een deuk opgelopen in de 19^e eeuw.

*'Het begrip wetenschap, dat voorheen het hele corpus van gespecificeerde en voor de gewone man ontoegankelijke kennis had gedekt, versmolt nu meer en meer met de natuurwetenschappen en de wiskunde, die uitgingen van een universeel geldende causaliteit en op experimenten gebaseerd zuiver empirisch onderzoek.'*³⁹

³⁶ Anderson, *Imagined communities*, p. 19

³⁷ Anderson, *Imagined communities*, p. 44-45

³⁸ Tosh, *The pursuit of history*, p. 60

³⁹ H.W. von der Dunk, *De verdwijnende hemel. Over de cultuur van Europa in de twintigste eeuw. Deel I* (Amsterdam 2000), p. 46

Doordat geschiedschrijving niet gebaseerd was op zuiver empirisch onderzoek, kwamen de wetenschappelijke pretenties van de geschiedschrijving op de tocht te staan. Was geschiedschrijving wel een wetenschap?

Ook werd het voor de historici duidelijk dat een geschiedschrijving niet enkel politiek-militair kon zijn, andere krachten dan de politieke elite waren ook van belang in de ontwikkeling van de geschiedenis.⁴⁰

Een eerste ontwikkeling op dit gebied was de *fine grain of politics*. In Engeland werd aan het einde van de 19e eeuw een nieuwe stroming van politieke geschiedenis beoefend. De bekendste exponent van deze geschiedkunde was L.B. Namier. Hij richtte zich niet op de grote politieke issues en verhalen, zoals men gewend was in die tijd, maar op de handelingen van één, veelal minder bekend persoon in de politieke wereld. Met deze manier van geschiedschrijving richtten Namier en zijn navolgers zich op de psychologie van de politiek en lieten zij de grote verhalen van geschiedenis voor het eerst links liggen.⁴¹

Een nieuwe geschiedkunde: Geschiedenis voor iedereen

Voor Ranke en zijn volgers bestond er dus alleen politieke geschiedenis; nationalisme en natiestaat stonden centraal in de geschiedkunde. Economische en sociale geschiedenis werden niet of nauwelijks beoefend in de 19^e eeuw. Maar aan het einde van de 19^e eeuw veranderden de maatschappij en de wetenschap zo ingrijpend dat de geschiedkunde niet achter kon blijven. De Eerste Wereldoorlog zorgde voor een ongekend pessimisme, men zag de Grote Oorlog als het bewijs van de dood van de natiestaat. En dit was juist het centrale onderzoeksobject van de 19^e eeuwse geschiedkunde. De dood van de natiestaat dwong de historicus te gaan zoeken naar andere invalshoeken voor hun historisch onderzoek. Hierbij kwam ook nog de economische chaos in West Europa en de Verenigde Staten. Dit alles bevestigde de noodzaak van economische en sociale geschiedenis. Economische geschiedenis zou dan ook de eerste specialisatie worden in de geschiedkunde na de politieke geschiedenis. Een ander gevolg voor de geschiedkunde was dat niet alleen de elite onderzoeksobject was van historisch onderzoek, maar ook dat de maatschappij een onderzoeksobject voor de historicus werd.⁴²

De overgang van elite naar maatschappij in de geschiedschrijving was niet alleen zichtbaar in economische geschiedenis, maar ook in de sociale geschiedenis. Het marxisme

⁴⁰ Leen Dorsman, 'Andere krachten. Sociale en economische geschiedschrijving', in *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw* (Amsterdam 1991), p. 81-83

⁴¹ Tosh, *The pursuit of history*, p. 63-65

⁴² Tosh, *The pursuit of history*, p. 65-66

was al sinds de tweede helft van de 19^e eeuw een ideologie die aan populariteit won. De maatschappelijke onrust in west Europa, samen met de economische onrust maakten dat economie en sociale hervormingen op de politieke agenda kwamen te staan. Op deze manier kwamen de economie, maar ook de maatschappij in het blikveld van de historicus. Sociale geschiedenis richtte zich eerst op de maatschappij in het geheel, de historicus probeerde armoede, gekte en ziekte te onderzoeken. In eerste instantie onderzocht men de gevolgen en problemen van deze onderwerpen voor de staat, dus niet hoe het individu in de maatschappij omging met bijvoorbeeld armoede. Een tweede onderzoeksgebied van de sociale geschiedenis was het alledaagse bestaan van de arbeider in de maatschappij en op de werkvloer. Tot slot was er een derde onderzoeksgebied en dat was de geschiedenis van de *common man*. De gewone man was immers verwaarloosd in de politieke geschiedenis.⁴³ Op deze manier werd history niet alleen maar *top down* bekeken, dus vanuit de visies van de elite, maar onstond ook *history from below*. Ook in Nederland waren in het eerste deel van de 20^e eeuw voorbeelden te vinden van *social history*, zoals *De arbeidende klasse in Nederland* van I.J. Brugmans en *De spoorwegstakingen van 1903* van A.J.C. Rüter.⁴⁴

Een andere belangrijke ontwikkeling in de geschiedschrijving van de twintigste eeuw was in Frankrijk te vinden. In 1929 richtten Lucien Febvre en Marc Bloch het tijdschrift *Les Annales d'histoire économique et sociale* op. Het had tot doel een nieuwe geschiedschrijving te promoten gebaseerd op de kritiek van sociologen Emile Durkheim en Francois Simiand op de traditionele 19e eeuwse vorm van geschiedschrijving. In hun ogen moest de geschiedenis de sociale wetenschappen meer tot dienst zijn en het elitaire schrijven van de 'grote verhalen' over de idolen van de geschiedschrijving was ook achterhaald. Febvre en Bloch namen deze kritiek ter harte en propageerden een nieuwe geschiedschrijving. Niet alleen moest de geschiedschrijving interdisciplinair worden, ook moesten andere bronnen geanalyseerd worden dan schriftelijke (zo moest er op zoek gegaan worden naar wetmatigheden, zoals in de sociale wetenschappen) en moesten andere thema's dan politieke opgenomen worden in de geschiedschrijving.⁴⁵ Het is mede aan de Annales te danken dat er heden ten dage zo'n breed spectrum van geschiedkundig onderzoek te vinden is.⁴⁶ In Nederland duurde het enkele decennia voor het gedachtegoed van de *Annales* definitief doordrong tot de geschiedschrijving. Later zou er, zowel nationaal als internationaal, sprake zijn van

⁴³ Tosh, *The pursuit of history*, p. 70-71

⁴⁴ Dorsman, *Andere krachten*, p. 82

⁴⁵ Herman Beliën, 'Histoire méthodique en Annales. Vernieuwing in Frankrijk', in *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind* (Amsterdam 1991), p. 107-109

⁴⁶ Tosh, *The pursuit of history*, p. 67

kruisbestuiving tussen de traditionele geschiedschrijving en de *Annales*, een deel van het gedachtegoed van de *Annales* zou gemeengoed worden.⁴⁷ Maar toen het stuk *Geschiedenis op de tweesprong* van Z.R. Dittrich en A.M. van der Woude in 1959 gepubliceerd werd, kwam het bij enkele van de traditionele historici aan als een mokerslag.

*'De geschiedenis moest zich verwetenschappelijken, enerzijds door een definitieve emancipatie ten opzichte van de literatuur en de wijsbegeerte, anderzijds door een toenadering tot de sociale wetenschappen: Zij moest zelf een empirische en sociale wetenschap worden, anormatief, apolitiek en methodologisch op dezelfde leest als de andere sociale wetenschappen geschoeid; interdisciplinair onderzoek moest worden aangemoedigd; alle subjectieve elementen moesten uit de geschiedschrijving worden geweerd en een planmatige aanpak moest de heersende anarchie verdrijven. Kortom: het werd tijd schoon schip te maken met het historisch 'traditionalisme'.'*⁴⁸

Het doel was tweeledig, ten eerste pleitten de twee voor verwetenschappelijking van de geschiedschrijving. Een tweede doel van *Geschiedenis op de tweesprong* was het aandringen op een ontideologisering van de geschiedschrijving. De geschiedschrijving in Nederland was, met P. Geyl (1887-1966) en J. Romein (1893-1961), bijzonder geëngageerd:

*"Voor beiden gold dat de geschiedschrijver zich niet mocht onttrekken aan de grote eigentijdse politieke en maatschappelijke debatten en dat zijn werk een 'Act of Faith' moest bevatten"*⁴⁹

Bij Geyl was deze engagement overigens gebaseerd op 'een wat vaag en romantisch gekleurd cultureel nationalisme, dat ondermeer door de heropleving van de Nederlandse letteren in de jaren 1880 en door de Boerenoorlog in Zuid Afrika was gevoed'⁵⁰, terwijl de engagement bij Romein gebaseerd was op het marxisme.⁵¹ Voor Geyl betekende dit dat de geschiedschrijving zich in moest zetten voor de onvoltooide eenheid van de noordelijke en de zuidelijke Nederlanden, voor Romein dat de historicus zich moest engageren voor de emancipatie van de boer en de arbeider.⁵²

Naast politieke, economische en sociale geschiedenis, kwam er in de 20^e eeuw nog een vorm van geschiedenis op: de culturele geschiedenis. Was in het historisme de eigenheid van de tijd een middel om te komen tot een goede geschiedschrijving, bij de culturele

⁴⁷ Peer Vries, 'De zegetocht van de Annales', in *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind* (Amsterdam 1991)

⁴⁸ Tollebeek, *De toga van Fruin*, p. 388

⁴⁹ Tollebeek, *De toga van Fruin*, p. 262

⁵⁰ Tollebeek, *De toga van Fruin*, p.324

⁵¹ Tollebeek, *De toga van Fruin*, p.259-308

⁵² Tollebeek, *De toga van Fruin*, p.343-344

geschiedenis is de mentaliteit hét onderzoeksobject. Eén van de bekendste Nederlandse historici was ook een cultuurhistoricus: Johan Huizinga. Vooral zijn *Herfstij der middeleeuwen* is nog steeds een veelgelezen publicatie van hem.⁵³ Wat echter niet vergeten moet worden is dat Johan Huizinga oorspronkelijk veel kritiek te verduren heeft gehad:

*“In de ogen van de maatschappijkritische historici getuigde Huizinga’s oeuvre immers van een esthetiserende vlucht uit het heden: hun sociaal-wetenschappelijk georiënteerde collega’s beschouwden datzelfde oeuvre als een treurig symbool van een aftandse onwetenschappelijke geschiedbeoefening.”*⁵⁴

In het volgende stuk staan een aantal maatschappelijke ontwikkelingen beschreven, die van invloed zijn geweest op de ontwikkeling van de academische geschiedkunde. En met name die ontwikkelingen in de maatschappij die invloed hadden op de voorwaarden die nodig waren voor een hernieuwde interesse in het gebruik van mondelinge bronnen in de geschiedkunde.

MAATSCHAPPIJ

In 1848 kreeg Nederland een nieuwe grondwet. De liberaal Thorbecke was hier mede verantwoordelijk voor. De liberalen geloofden in de vooruitgang en in de maakbaarheid van de samenleving en dit moest zichtbaar zijn in de grondwet. In de grondwet werd ondermeer bepaald dat er vrijheid van meningsuiting zou zijn in Nederland, dat er vrijheid van vergadering was en dat er vrijheid van onderwijs was. Vrijheid van onderwijs betekende niet alleen dat elk geloof, of elke opkomende zuil, een eigen school mocht starten, maar ook dat er een zekere schoolplicht was. Ook was de volkssouvereiniteit een belangrijk punt van de nieuwe grondwet. Weliswaar werd het aantal kiesgerechtigden teruggebracht – men was nog zeer bevreesd voor onverantwoordelijk kiesgedrag – , maar het indirecte kiessysteem werd wel afgeschaft. Men kon vanaf dat moment zijn eigen vertegenwoordiger kiezen.⁵⁵ In de laatste decennia van de 19^e eeuw kreeg ook de verzuiling in Nederland gestalte. De antithese, zoals Abraham Kuyper, leider van de antirevolutionairen, het noemde, werd duidelijker. De tegenstelling tussen christelijke en wereldlijke maatschappijbeschouwing werd duidelijker.

⁵³ Johan Huizinga, *Herfstij der middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden* (Haarlem 1919)

⁵⁴ Jo Tollebeek, ‘De middeleeuwen dromen. Huizinga, Herfstij en de esthetiek van de geschiedenis’, in *De ijkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België* (Amsterdam 1994), p. 179

⁵⁵ Han van der Horst, *Nederland. De vaderlandse geschiedenis van de prehistorie tot nu* (Amsterdam 2002), p. 318-336

Een scheuring in de Nederlandse maatschappij kon voorkomen worden omdat er compromissen konden worden gesloten tussen de elites van de verschillende zuilen. De Nederlandse maatschappij zou zich zo ontwikkelen, dat de elite met elkaar onderhandelde, terwijl de achterban van de verschillende zuilen weinig tot geen contact met elkaar hadden.⁵⁶

De vrouwen begonnen aan het einde van de 19^e eeuw voor hun rechten te vechten. Ook al stonden de Nederlandse vrouwen bekend om hun onafhankelijkheid, toch was dit zeer beperkt. Het gold eigenlijk alleen voor vrouwen van stand. De vrouw was afhankelijk van de man en kon zich hooguit manifesteren als schrijfster of als bestuurslid van een vereniging. Het was dan ook opzienbarend toen in 1871 Aletta Jacobs zich in Groningen wilde inschrijven als studente medicijnen. De universiteit ging hiermee akkoord en Aletta werd de eerste vrouwelijke student in Nederland. Later werd Aletta Jacobs voorvechtster van het vrouwenkiesrecht en een van de kopstukken van de vrouwenbeweging. Zij zette zich als een van de eerste vrouwen in voor de anticonceptie. Enkele andere voorvechtsters uit de vrouwenbeweging in de laatste decennia van de 19^e eeuw waren Carry de Haan (1881–1932), die beter bekend werd als essayiste en schrijfster Carry van Bruggen, en Wilhelmina Drucker (1847-1925) oftewel de revolutionaire ‘Dolle Mina’. Toch was er geen sprake van een radicaal feministische beweging. Vaak werden door de vrouwen algemene maatschappelijke doelen nagestreefd, zoals verbetering van het welzijn.⁵⁷

Ook de socialisten streefden deze maatschappelijke doelen na. Zo werd het kiesrecht gedurende de tweede helft van de 19^e eeuw steeds verder uitgebreid. In 1896 mocht al 49% van de mannelijke bevolking stemmen. Het algemeen kiesrecht werd echter pas aan het einde van de Eerste Wereldoorlog, in 1917, ingevoerd in Nederland. Tussen 1897-1901 had Nederland een ministerie met de bijnaam ‘het ministerie van de Sociale Rechtvaardigheid’ en tussen 1908 en 1913 werden ouderdoms-, ziekte- en invaliditeitswetten aangenomen. Zo kwam de ‘sociale kwestie’ steeds meer op de voorgrond.⁵⁸

Het einde van de 19^e en het begin van de 20^e eeuw waren dynamische tijden in Europa. Door de voortdurende industrialisatie, het opkomen van de ‘sociale kwestie’, de opkomst van de arbeidersbeweging en de groei van de democratie werden de elitaire vooronderstellingen uit de pre-industriële tijd steeds meer ondergraven. Na de eeuwwisseling bloeide Europa op en dit gold ook voor Nederland. De industrialisatie was te zien in de vorm van ondermeer lampenfabriek Philips. De heersende positiviteit werd alleen overschaduwd

⁵⁶ Liek Mulder, Anne Doedens, Yolande Kortlever, *Geschiedenis van Nederland. Van prehistorie tot heden* (Baarn 2002), p. 198-200, 219-220

⁵⁷ Van der Horst, *Nederland*, p. 361-381

⁵⁸ Mulder, *Geschiedenis van Nederland*, p. 200-202

door een dreigende oorlog. De grootmachten in Europa waren bezig met het opbouwen van grote wapenarsenalen en dit ging niet onopgemerkt voorbij in Nederland. In 1914 werd de Oostenrijkse troonopvolger Frans Ferdinand vermoord en raakte Europa binnen twee weken verstrikt in oorlog.⁵⁹

De Eerste Wereldoorlog bracht voor Nederland niet veel verandering, uiteraard wel veel onzekerheid. De gehanteerde neutraliteitspolitiek moest nog strikter nageleefd worden om niet in de Grote Oorlog betrokken te geraken.⁶⁰ Na de oorlog groeide in Nederland de economie, dit onder invloed van de Amerikaanse economie, extreem snel. In de jaren '20 was er in de Verenigde Staten een soort 'volkskapitalisme'. De aandelenmarkt was niet alleen meer voor de elite weggelegd. Door deze economische boom kon de Verenigde Staten ondermeer de Duitse oorlogsschuld, die een erfenis was van de Vrede van Versailles, financieren. In 1929 echter kwam aan positiviteit over het kapitalistische systeem een einde met de beurskrach van oktober van dat jaar. De gevolgen waren in Duitsland en de Verenigde Staten nauwelijks te overzien, maar in Nederland viel de schade mee, omdat speculeren op de beurs nog gezien werd als iets wat je deed met extra geld, waardoor weinigen financieel aan de grond raakten door de crisis.⁶¹ In 1931 raakte de financiële crisis Nederland wel op een andere manier; door de devaluatie van buitenlandse munten kwam de vrije handel, belangrijk voor Nederland, in het geding. De Nederlandse export kwam onder druk te staan.⁶²

CONTEXT ORAL HISTORY

In de voorgaande paragrafen zijn de wetenschappelijke en maatschappelijke context geschetst waarin *oral history* zich kon ontwikkelen tot een methode voor academische geschiedschrijving. Hieronder wordt duidelijk gemaakt op welke manier de geschetste context de voorwaarden creëerde voor de ontwikkeling van het gebruik van mondelinge bronnen in de Nederlandse geschiedschrijving.

De geschiedkunde was in de 19^e eeuwse traditie gericht op de 'grote verhalen'. Opvallend was dat, ook al waren mondelinge bronnen *not done* in het historisch onderzoek, toch werden egodocumenten als brieven, memoires, etc. wel gezien als legitieme bronnen voor het historische onderzoek. Gechiedkunde was gericht op politieke geschiedenis, gericht

⁵⁹ Van der Horst, *Nederland*, p. 382-385

⁶⁰ Paul Moyes, *Buiten schot 1914-1918. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog* (Amsterdam / Antwerpen 2001)

⁶¹ Van der Horst, *Nederland*, p. 408-425

⁶² Mulder, *Geschiedenis van Nederland*, p. 221-229

op *state building*. Rond de eeuwwisseling van de 19^e naar de 20^e eeuw werden politieke en sociale geschiedenis steeds belangrijker. Het ‘grote verhaal’ was niet langer de enige inspiratiebron voor de historicus. Ook de sociale omstandigheden en daarmee de arbeiders kwamen in het beeld van het historisch onderzoek te liggen. Dit was een zeer belangrijke ontwikkeling in de geschiedenis omdat hiermee uiteindelijk de geschiedkunde uit kon groeien tot een wetenschap voor zowel de elite, als ‘de gewone man’. Ook de opkomst van de culturele geschiedenis creëerde een belangrijke voorwaarde in de geschiedkunde om uiteindelijk mondelinge bronnen als legitieme historische bronnen geaccepteerd te krijgen. In de culturele geschiedenis wilde men op zoek gaan naar de mentaliteit van een bepaalde periode. En hoe beter de mentaliteit van een periode vast te leggen dan op zoek te gaan naar meningen vanuit diezelfde periode.

De maatschappelijke ontwikkelingen aan het einde van de 19^e en het begin van de 20^e eeuw zorgden voor het begin van de emancipatie van de ‘gewone man’. Door de verbeterende omstandigheden voor de arbeiders en de steeds beter geregelde scholing ging het gemiddelde opleidingsniveau omhoog. Hiermee steeg ook de mogelijkheid tot sociale mobiliteit en steeg de interesse in ‘kleinere verhalen’ (dit tegenover de ‘grote elitaire verhalen’ van de 19^e eeuwse geschiedschrijving). Ook de oorlogen in Europa waren een belangrijke inspiratiebron voor de historici. Tot de Tweede Wereldoorlog had Nederland zich buiten gewapende conflicten weten te houden. Deze hadden dus weinig tot geen invloed op de Nederlandse geschiedschrijving, met uitzondering van de Boerenoorlogen in Zuid Afrika, waarin boeren van Nederlandse komaf vochten tegen de Engelsen. De Tweede Wereldoorlog zou hierin verandering brengen, zoals staat beschreven in het volgende hoofdstuk.

De 19^e eeuw duurde in Nederland in een aantal opzichten tot 1940, dit kwam ondermeer omdat de Nederlandse geschiedenis in de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog geen radicaal breekpunt had, Nederland was immers neutraal. Eigenlijk had de geschiedschrijving in Nederland dus tot 1940 een 19^e eeuws karakter. In 1945, na de Tweede Wereldoorlog, moest de Nederlandse geschiedschrijving herzien worden.⁶³ De verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog zorgden voor een breuk in de geschiedenis en de geschiedschrijving, zoals die elders door de Eerste Wereldoorlog al veroorzaakt was. Uiteraard werd de Tweede Wereldoorlog een belangrijk onderzoeksgebied voor historici, wat de contemporaine geschiedbeoefening belangrijker maakte (contemporaine geschiedenis wordt gedefinieerd als de periode binnen de herinnering van de levende generatie).⁶⁴ Volgens

⁶³ Dorsman, *Het zoet en het zuur*, p.85-86

⁶⁴ Tosh, *The pursuit of history*, p. 52

anderen duurde de 19^e eeuw in Nederlandse geschiedschrijving zelfs tot ongeveer 1960, omdat tot op dat moment de verzuiling en het nationalisme nog steeds de boventoon voerden in de onderzoeken van de historici. Pas na 1960 werden de traditionele historische kaders doorbroken in de vorm van ontzuiling, denationalisering van het verleden en het verlaten van het eurocentrisme.⁶⁵

Nu ik in het voorgaande duidelijk gemaakt heb hoe de geschiedschrijving en de maatschappij zich ontwikkelden aan het einde van de 19^e en het begin van de 20^e eeuw en de context voor de ontwikkeling van *oral history* geschetst is, kan ik ingaan op het gebruik van mondelinge bronnen in de Nederlandse geschiedschrijving sinds de Tweede Wereldoorlog. Dat gebeurt in het volgende hoofdstuk.

⁶⁵ Tollebeek, *De toga van Fruin*, p. 387

H3. DE LANGE JAREN '50

In het vorige hoofdstuk staat beschreven hoe wetenschap en maatschappij invloed uitoefenden op de ontwikkeling van de geschiedschrijving. In het onderstaande wordt duidelijk gemaakt welke gevolgen al de ontwikkelingen in wetenschap en maatschappij hadden voor de opkomst van *oral history* in de jaren '50 in de geschiedschrijving in Nederland.

In de Nederlandse geschiedschrijving is een mate van continuïteit te vinden, die zeldzaam is in Europa.⁶⁶ Nederland was immers als een van de weinige West-Europese landen neutraal gedurende de Eerste Wereldoorlog. Er kan dan ook beweerd worden dat de 19^e eeuw in de Nederlandse geschiedschrijving duurde tot 1940, het begin van de Tweede Wereldoorlog. Ook na de Tweede Wereldoorlog, tot 1960, was er in sprake van continuïteit in de Nederlandse geschiedschrijving. Toch waren er ook veranderingen waar te nemen; zo verloren bijvoorbeeld nationalisme en verzuiling hun ideologische lading.⁶⁷ Onder invloed van de Tweede Wereldoorlog was het nationalisme in de geschiedschrijving genuanceerder geworden ten opzichte van het nationalisme van rond de eeuwwisseling. Dit wil echter niet zeggen dat nationalisme en verzuiling geen belangrijke rol meer speelden in de geschiedschrijving in Nederland.⁶⁸

Een derde verandering in de Nederlandse geschiedschrijving had ook gevolgen voor de opkomst van de *oral history* in Nederland: contemporaine geschiedenis. Tot de Tweede Wereldoorlog was de contemporaine geschiedenis een nauwelijks beoefend specialisme in Nederland.⁶⁹ De gebeurtenissen in 1940-1945 echter dreven een aantal historici richting deze tak van de geschiedschrijving. J. Presser en L. de Jong zijn in dit opzicht de bekendsten. Presser bracht zijn twee delen van *Ondergang*, over de jacht op, en deportatie van de Nederlandse Joden, weliswaar pas in 1965 uit, maar reeds in 1950 kreeg hij hiertoe de opdracht van de Nederlandse regering. Deel I geeft een beschrijving van de isolatie van de Joden binnen de Nederlandse maatschappij, maar ook van de uiteindelijke deportatie naar het Oosten.⁷⁰ Deel II gaat dieper in op aspecten van de vervolging, zoals collaboratie,

⁶⁶ Leen Dorsman, Ed Jonker, Kees ribbens, *Het zoet en het zuur. Geschiedenis in Nederland* (Amsterdam 2000)

⁶⁷ Dorsman, *Het zoet en het zuur*, p. 88

⁶⁸ P.B.M. Blaas, *Geschiedenis en nostalgie. De historiografie van een kleine natie met een groot verleden. Verspreide historiografische opstellen* (Hilversum 2000), p. 185

⁶⁹ Richter Roegholt, *Ben Sijes. Een biografie* (Amsterdam 1988), p. 91

⁷⁰ Jacques Presser, *Ondergang. Eerste deel* (Den Haag 1965)

ontsnappings en doorgangskampen als Westerbork.⁷¹ Dat er vraag was naar informatie over de Tweede Wereldoorlog in Nederland blijkt ook uit het volgende citaat uit een interview met L. de Jong, voormalig directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD), tegenwoordig Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) :

“U weet misschien wel dat de deportatie en vernietiging van het Jodendom misschien wel de schokkendste gebeurtenis is geweest die zich tijdens de bezetting 1940-1945 heeft afgespeeld. Daaruit is voortgevloeid dat voor het RIOD in Amsterdam eigenlijk van meet af aan vaststond dat aan dit gebeuren een apart boek moest worden gewijd. Het was natuurlijk moeilijk te bepalen wie de historicus zou zijn die met deze verantwoordelijke en ook aangrijpende opdracht zou worden belast. Het werd professor Presser.”⁷²

Het citaat laat zien dat er direct na de Tweede Wereldoorlog, in ieder geval vanuit de wetenschappelijke wereld, behoefte was aan onderzoek over de gebeurtenissen in 1940-1945, die toen nog zo vers in het geheugen lagen. Er was behoefte aan contemporaine geschiedenis, in eerste instantie vooral door de Tweede Wereldoorlog. Dit wordt nog eens bevestigd door deze constatering uit 1949:

“Direct na de bevrijding vond alles wat geschreven werd over concentratiekampen gretig aftrek. (...) Maar weldra raakte het publiek verzadigd. Financiële zorgen, vrees voor nieuwe wereldrampen en vooral de desillusie over de naoorlogse verhoudingen, stompten de mens af. Daarbij is het niet aangenaam om voortdurend aan het leed van anderen herinnerd te worden en zich daardoor zelfs vaak verantwoordelijk gesteld te voelen voor werkelijke en vermeende tekortkomingen tegenover hen die omgekomen zijn of veel geleden hebben. (...) wij – oud-kampbewoners – moeten ons er nog dagelijks over verbazen hoe weinig er in Nederland bekend is over wat zich heeft afgespeeld, speciaal in de Poolse kampen zoals Auschwitz.”⁷³

Dat ook de rest van het publiek, het Nederlandse volk, behoefte had aan informatie over de gebeurtenissen in 1940-1945, bleek wel uit het succes van de werken van J. Presser en L. de Jong in de jaren '60. Zo kende *Ondergang* van Presser in een maand tijd niet minder dan 4 herdrukken (in 1965). Ook L. de Jong heeft naam gemaakt met zijn studies naar de Tweede Wereldoorlog. In 1955 kreeg hij de opdracht te beginnen met zijn onderzoek dat zou leiden tot het omvangrijke werk *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Pas in

⁷¹ Jacques Presser, *Ondergang. Tweede deel* (Den Haag 1965)

⁷² Nanda van der Zee, *Jacques Presser. Het gelijk van de twijfel. Een biografie* (Amsterdam 1988), p. 246

⁷³ Jolande Withuis, *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur* (Amsterdam 2002), p. 7

1969 zou het eerste deel van deze reeks verschijnen, veertien jaar na het begin van de studie.⁷⁴ Voordat dit eerste van de veertien delen gepubliceerd werd, genoot De Jong al nationale bekendheid. Hij verzorgde en presenteerde van 1960 tot 1965 de televisieserie *De Bezetting*. In 1966 publiceerde hij ook een bijbehorend boek, ook getiteld: *De Bezetting*.⁷⁵

Ondanks de vergelijkbare onderwerpen en het succes van de beide historici was er toch een belangrijk verschil aan te wijzen in de manier waarop de twee onderzoekers hun resultaten publiceerden. Beide studies waren het product van oorspronkelijk bronnenonderzoek, wat een belangrijk kenmerk van de contemporaine geschiedschrijving is, omdat er vaak nog maar weinig literatuurstudies te vinden zijn over recente verschijnselen. Presser schreef voor de massa, voor het volk. Zijn werk moest toegankelijk worden en daarvoor moest ondermeer het notenapparaat wijken. Zoals Nanda van der Zee opmerkt in haar biografie over Presser:

*“In Ondergang schrijft een historicus die zelf slachtoffer is geworden van dat deel van de geschiedenis dat hij te boek moet stellen. De manier waarop hij zijn subjectiviteit verwerkt heeft, is misschien wel het meest knappe van het boek. Zeker is dat juist door zoveel betrokkenheid het boek zoveel gehoor vond. Hij geeft geen droog relaas en hij heeft niet wetenschappelijk willen notuleren, maar moraliseren en bewust willen oordelen.”*⁷⁶

Het grote werk van De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, is traditioneler van aard, notenapparaat was aanwezig en meningen van auteur waren niet of nauwelijks verweven met de geschiedenis zoals die voorgelegd werd. Zelfs de televisieserie *De Bezetting* moest in zijn ogen voldoen aan wetenschappelijke criteria. Zelf schreef De Jong hierover in het woord vooraf van *De Bezetting*:

*“Dat verslag moest nuchter en zakelijk zijn; wars van valse heroïek en nationale zelfvergoding; het moest de feiten en de stukken laten spreken en, waar dat te pas gaf: de mens, de enkele mens, die de realiteit van oorlog en bezetting onderging.”*⁷⁷

De Jong maakte dus, ter aanvulling, gebruik van de herinneringen van enkele mensen, die uit ervaring konden spreken. Presser maakte zelfs nog meer gebruik van interviews, voor zijn *Ondergang* interviewde hij honderden Joodse mensen en vroeg naar hun ervaringen

⁷⁴ Loe de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Voorspel* (Den Haag 1969)

⁷⁵ Loe de Jong, *De Bezetting* (Amsterdam 1966)

⁷⁶ Van der Zee, *Jacques Presser*, p. 256

⁷⁷ De Jong, *De Bezetting*, p. 6

gedurende de Tweede Wereldoorlog.⁷⁸ Doordat beiden contemporaine geschiedenis beoefenden zagen zij in dat mondelinge bronnen een waardevolle aanvulling konden zijn op hun archiefstudies.

Een derde historicus die met behulp van mondelinge bronnenonderzoek verrichtte naar de Tweede Wereldoorlog in Nederland was Ben Sijes. Bij het grote publiek in Nederland wellicht een wat minder bekende auteur dan Jacques Presser of Loe de Jong, maar in een omschrijving van de ontwikkeling van de *oral history* in Nederland mag deze historicus niet ontbreken. Net als Presser en De Jong was Sijes een jood, die de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog aan der lijve had ondervonden. De eerste jaren van de oorlog kwam hij relatief gemakkelijk door, omdat Ben getrouwd was met een Nederlandse, Grietje, beter bekend als Greetje, van der Hulst. Gedurende de bezetting werden de maatregelen tegen de joden steeds strenger en aan het begin van de oorlog werden joden in gemengde huwelijken nog niet massaal weggevoerd.⁷⁹ Eind 1942, begin 1943 moest ook Ben onderduiken en in de oorlog bewoonde hij ten minste drie onderduikadressen.

Juist deze periode zou bepalend zijn voor zijn toekomstige wetenschappelijke carrière. Zo stak hij als onderduiker een groot deel van zijn tijd in studeren. Dit was mogelijk omdat de mensen waarbij hij ondergedoken zat, Jan en Annie de Bood (Mensen waarmee hij de rest van zijn leven bevriend is gebleven) hem boeken leverden uit de nabijgelegen bibliotheek.⁸⁰ Een ontmoeting met professor Posthumus in 1944 was echter doorslaggevend in de wetenschappelijke ontwikkeling van Ben Sijes. Nog voor Nederland bevrijd werd, werd al gesproken over het oprichten van een Bureau voor Oorlogsdokumentatie (het latere RIOD). Bij de ontmoeting in '44 vroeg Posthumus Sijes al naar zijn eventuele bereidheid om bij dit nieuw op te richten bureau te komen werken; en of hij onderzoek zou willen doen naar de Februaristaking uit 1941.⁸¹ Dit was op zichzelf al opvallend genoeg, want:

*“Ben had geen opleiding gehad en was helemaal niet bekend. Het enige wat men van hem wist, al was het maar omdat hij het met veel nadruk placht te verkondigen, was dat hij het marxisme aanhing. Posthumus was ongetwijfeld onder de indruk geraakt van zijn intelligentie, ijver en integriteit. Hij heeft Ben zonder overleg met Sneller en Hermesdorf opdracht gegeven de Februaristaking in onderzoek te nemen.”*⁸²

⁷⁸ Van der Zee, *Jacques Presser*, p. 248

⁷⁹ Roegholt, *Ben Sijes*, p. 65

⁸⁰ Roegholt, *Ben Sijes*, p. 78-80

⁸¹ Roegholt, *Ben Sijes*, p. 81-82

⁸² Roegholt, *Ben Sijes*, p. 90

Zo begon aan het einde van de Tweede Wereldoorlog, nogal onverwachts, de wetenschappelijke carrière van B. A. Sijes. Hij begon vrijwel direct na de bevrijding zijn onderzoek. Het probleem waar hij in zijn onderzoek onmiddellijk tegenaan liep was het gebrek aan bruikbare bronnen voor zijn onderwerp. De schaarste en eenzijdigheid van het bronnenaanbod maakten dat Sijes op zoek ging naar mensen, die bij de Februaristaking betrokken waren geweest.⁸³

In de loop van 1946 was zijn onderzoek al gevorderd tot een rapport van meer dan 1400 pagina's, maar toch zou het nog tot 1954 duren voor het boek gepubliceerd werd. Volgens Ben Sijes zelf verwachtte het instituut nog aanvullend bronnenmateriaal uit Duitsland, de ware toedracht was anders. Er was twijfel over de capaciteiten en denkbeelden van Sijes. Een andere auteur, zoals Loe de Jong, had ook het boek kunnen laten schrijven. De Jong vond echter dat alleen Sijes de verzamelde informatie tot een geheel zou kunnen maken, omdat hij de informatie had verzameld en als enige het overzicht had.⁸⁴ Dat Ben Sijes uiteindelijk alsnog *De Februaristaking* schreef kwam ondermeer doordat hij in de tussentijd zijn methode (geschiedschrijving op basis van interviews) kon legitimeren. Zo schreef hij een hoofdstuk in het boek *De april-mei stakingen van 1943*⁸⁵, gepubliceerd in 1950 door P.J. Bouman, waarvoor Sijes overigens geen credits kreeg.⁸⁶ En Ben publiceerde in 1951 zelf het boek *De razzia van Rotterdam* in opdracht van het RIOD.⁸⁷

De methode van Ben Sijes moest hij zelf ontwikkelen, *oral history* als discipline bestond nog niet. Door *trial and error* wist hij zichzelf te specialiseren op het gebied van het interviewen en het verwerken van de verkregen informatie, wat ook bleek uit de opmerking van Loe de Jong:

*“Ben heeft met zijn oral history baanbrekend werk verricht. Hij heeft aangetoond, dat uit een menigte verschillende en vaak tegenstrijdige getuigenissen toch een aanvaardbaar, samenhangend beeld kan worden opgebouwd.”*⁸⁸

Een vergelijkbare toon was te horen bij de uitreiking van het eredoctoraat aan Sijes op 8 januari 1970 in Amsterdam. Hij werd geprezen om zijn ‘inlevingsvermogen, kennis en methodisch denken’. Zijn voornaamste verdienste was echter dat hij als eerste historicus

⁸³ Roegholt, *Ben Sijes*, p. 91

⁸⁴ Roegholt, *Ben Sijes*, p. 91-103

⁸⁵ P.J. Bouman, *De april-mei stakingen* (Den Haag 1950)

⁸⁶ Roegholt, *Ben Sijes*, p. 97

⁸⁷ B.A. Sijes, *De Razzia van Rotterdam* (Den Haag 1951)

⁸⁸ Roegholt, *Ben Sijes*, p. 92

mondelinge bronnen aanwendde als belangrijkste middel bij het onderzoeken van de contemporaine geschiedenis.⁸⁹

Maar wat hield de methode van Ben Sijes in? Wat waren voor Ben Sijes de speerpunten en problemen van het gebruik van interviews in het historisch onderzoek? Aangezien hij de eerste, en lange tijd de enige, was die op grote schaal mondelinge bronnen toepaste in het historisch onderzoek in Nederland, was zijn methode de *oral history* van de jaren '50. Een ander gevolg was dat hij zijn methode van de grond op moest bouwen, er was geen methodologie waar hij zich aan kon optrekken. En aangezien Sijes ook zelf nooit een methodologisch werk heeft geschreven, kan zijn methode, en dus de methode van *oral history* in de jaren '50, alleen opgemaakt worden uit de opzet van zijn publicaties en uit eventuele uitspraken van hemzelf, terloops of in interviews, of van mensen die met hem samen hebben gewerkt.

De eerste bron is *De razzia van Rotterdam*, het eerste werk dat B.A. Sijes in 1951 heeft gepubliceerd. Het voorwoord en de inleiding leveren nuttige informatie voor dit onderzoek. Sijes laat in de inleiding zien hoe, net als bij de *Februaristaking*, de beschikbare bronnen niet afdoende waren om een samenhangend beeld te kunnen schetsen van de razzia. Er waren niet voldoende bronnen beschikbaar voor de onderzoeker, maar ook gaven de wel beschikbare bronnen geen duidelijk beeld van de gedragingen van mensen tijdens de razzia. Er werd meteen een beroep gedaan op de lokale bevolking om haar ervaringen te delen met Sijes. Hij ontving ongeveer negentig brieven, vijf dagboeken en vijf 'schetsen in dagboekvorm'.⁹⁰ Weliswaar leverden deze bronnen Sijes nuttige informatie op, maar bij lange na niet genoeg om zijn probleemstellingen naar behoren te beantwoorden. Zo was Sijes genoodzaakt contact te zoeken met de vrijwillige informanten en op zoek te gaan naar nog meer ooggetuigen van de razzia. Gedurende het onderzoek kwam het zwaartepunt steeds meer te liggen bij de interviews en de ooggetuigen. Dat Ben Sijes zich ook bezighield met de praktische problemen van het interviewen blijkt ondermeer uit het volgende citaat uit *De razzia van Rotterdam*:

“Onze pogingen om de werkelijkheid te benaderen door middel van vraaggesprekken werden natuurlijk bemoeilijkt door het feit, dat het onderzoek vijf jaar na de razzia plaatsvond. Vele bijzonderheden waren inmiddels uit het geheugen verdwenen. Bovendien wordt door de karakterstructuur bepaald, wat de mens onthoudt en hoe hij dit onthoudt. Ne enige tijd met ons onderzoek bezig te zijn geweest, konden wij echter vaak de verteller op gang helpen door onze kennis van analoge situaties. Door die kennis

⁸⁹ Roegholt, *Ben Sijes*, p. 207-208

⁹⁰ Sijes, *De razzia van Rotterdam*, p. 13

waren wij tevens in staat de inhoud der individueel gekleurde mededelingen te toetsen en naar waarde te beoordelen.”⁹¹

Niet alleen blijkt uit het citaat dat Sijes zich bezighield met praktische problemen als het moment van onderzoek (nl. vijf jaar na de eigenlijke razzia), maar ook was hij zich bewust van het subjectieve element in ooggetuigenverslagen. Ervaring in het interviewen en de opgedane kennis in het onderzoek maakten dat Sijes en zijn medewerkers in staat waren ‘individueel gekleurde mededelingen te toetsen’.⁹² Dit toetsen gebeurde niet alleen door middel van eigen inzichten en kennis, ook werden andere bronnen geraadpleegd om zo de ooggetuigenverslagen zo goed mogelijk op waarheid te kunnen controleren. Want buiten de vele ooggetuigenverslagen, die de onderzoekers niet alleen via interviews, maar ook via enquêtes en egodocumenten in handen kregen, werd het onderzoek gesteund door een uitgebreide archief- en literatuurstudie. Zo kon Sijes terugvallen op traditionelere bronnen om de interviews te toetsen.⁹³ Deze controle van de bronnen is ook te vinden in Sijes’ tweede grote onderzoek *De Februaristaking*. In het hoofdstuk onderzoek en bronnen schrijft hij namelijk het volgende:

“Over de betrouwbaarheid van elke groep bronnen zou zeer veel zijn op te merken. Ieder stuk zou men apart aan een kritische beschouwing kunnen onderwerpen. In het algemeen echter, geldt dat elke groep stukken haar betrouwbaarheid ontleent aan het feit, of zij aan de andere geverifieerd kan worden. De afzonderlijke gegevens van elke groep moeten bovendien in overeenstemming zijn met het algemene beeld, zoals dit door de werkzaamheid van de onderzoeker uit de bronnen oprijst.”⁹⁴

Net als in *De razzia van Rotterdam* toetste Sijes in *De Februaristaking* zijn informatie, verkregen door vraaggesprekken en enquêtes, aan andere bronnen. Objectiviteit en subjectiviteit waren dus kernbegrippen in de *oral history* van Ben Sijes, wat ook bleek uit zijn toespraak bij het ontvangen van zijn eredoctoraat:

“Tegen deze achtergrond heb ik mijn werk bij het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie opgevat. Ik heb dat nooit willen beschouwen als een louter historische aangelegenheid, waarbij ik overigens niet wil ontkennen dat het wetenschappelijke werk, en in het bijzonder de toepassing van methoden en technieken op moeilijk te kwalificeren en te kwantificeren materiaal, mij persoonlijk grote voldoening heeft geschonken. (...) Objectiviteit werd door hem (Posthumus) verlangd in het hanteren van

⁹¹ Sijes, *De razzia van Rotterdam*, p. 14

⁹² Sijes, *De razzia van Rotterdam*, p. 14

⁹³ Sijes, *De razzia van Rotterdam*, p. 18-19

⁹⁴ B.A. Sijes, *De Februaristaking. 25-26 februari 1941* (Den Haag 1954), p. 194-195

wetenschappelijke methoden en technieken. Hij wakkerde daarnaast het subjectieve element in de geschiedschrijving aan. In deze geest heb ik willen werken. Ik hoop dat ik de subjectiviteit in toom heb kunnen houden door de regels van objectiviteit trouw te blijven.”⁹⁵

Uit zijn rede blijkt dat Ben Sijes erkende dat er subjectiviteit in zijn bronnen, en dus in zijn onderzoek, te vinden is, maar dat deze te beperken is door zich te houden aan ‘de regels van objectiviteit’, door ‘de toepassing van methoden en technieken op moeilijk te kwalificeren en te kwantificeren materiaal’.⁹⁶

In een eerder gebruikt citaat uit *De razzia van Rotterdam* blijkt dat Sijes zich, naast subjectiviteit bij zijn ooggetuigenverslagen te constateren, ook bezighield met op welke wijze geheugen en ‘de karakterstructuur’ van de informant het verhaal van de informant konden kleuren.⁹⁷ In *De Februaristaking* ging Sijes iets dieper in op deze karakterstructuur en maakte hij duidelijk wat de gevolgen van verschillende karakters zijn voor een historisch onderzoek:

*“Het zou verwonderlijk zijn, als in de verklaringen van al deze personen – soms tot verschillende lagen van de bevolking horende – een eenstemmige opvatting omtrent alle door ons onderzochte kwesties tot uiting zou zijn gebracht. Afgezien van het feit dat de karakterstructuur van elk individu reeds aanmerkelijk bepaalt, hoe hij het verleden onthoudt en wat hij ervan onthoudt, is er ook zijn functie in het sociale bestel, die hem een bepaalde kijk op het gebeuren verschaft. Dit kwam in het onderzoek naar de Februari-staking en haar voorgeschiedenis duidelijk tot uiting. In plaats van een beperking betekende dit echter een grote verrijking voor ons onderwerp. Het verleden zoals wij dat langs de weg van vraaggesprekken trachtten te leren kennen, kreeg een verscheidenheid, die in overeenstemming is met de vele conflictsituaties die het maatschappelijk leven – ook zonder diepgaande analyse – biedt. Het feit der sociale en individueel-psychologische gekleurdheid der vraaggesprekken bood, het klinkt paradoxaal, de onderzoeker een zekere maatstaf voor de betrouwbaarheid der verstrekte gegevens. Door zijn ruimere kennis – hij kreeg immers steeds meer bronnen ter beschikking – kon hij controleren, wat de geïnterviewde wel of niet kon weten, daar deze onmogelijk over bepaalde bronnen had kunnen beschikken. Zo vormen de verslagen der besprekingen een waardevolle bron van materiaal, die van groter betekenis is dan voor het onderzoek naar de Februari-staking alleen.”*⁹⁸

Dus niet alleen de imperfectie van het geheugen - niet alles kan onthouden worden - was voor Sijes een punt van discussie bij het verzamelen van zijn informatie van ooggetuigenverslagen, maar ook waren de informanten sociaal en psychologisch gekleurd. Er was immers contact geweest met personen van diverse pluimage: arbeiders, directeuren, gemeentepersoneel,

⁹⁵ Ben Sijes, *Ik vergat nog iets te vertellen* (Amsterdam 1978), p. 71-75

⁹⁶ Sijes, *Ik vergat nog iets te vertellen*, p. 71-75

⁹⁷ Sijes, *De razzia van Rotterdam*, p. 14

⁹⁸ Sijes, *De Februaristaking*, p. 194-195

rijkspersoneel, particulieren, maar ook met voormalig NSB'ers en Duitse gedetineerden.⁹⁹ En de achtergrond van de geïnterviewde mensen bepaalde mede wat zij wel of niet de moeite waard vonden om te onthouden. In andere woorden: één waarheid bestond niet, eenieder creëerde, op basis van zijn of haar sociale en psychologische verleden, een eigen waarheid. Het was dan aan de onderzoeker, volgens Sijes, om te kijken wat die waarheden van individuen, of groepen van individuen, waren, ze te vergelijken en op basis hiervan samenhangende conclusies te trekken over het te onderzoeken onderwerp, in dit geval de Februaristaking.

Maar het kon al moeilijk genoeg zijn om één informant zijn of haar complete verhaal te laten doen. Het interviewen was een vak op zich, wat ondermeer bleek uit de onderzoeksopzet van de publicaties van Ben Sijes. Sijes liet in het hoofdstuk 'onderzoek en bronnen' in *De Februaristaking* zien dat zijn eerdere ervaringen met vergelijkbaar onderzoek, zoals *De razzia van Rotterdam* en *De April-Mei stakingen in Twente*, het onderzoek erg hebben geholpen.¹⁰⁰ Dat interviewen voor Ben Sijes niet alleen bestond uit een lijst met vragen beantwoorden bleek ook uit zijn werk:

“Bovendien lieten wij de gesprekken zoveel mogelijk de “vrije” loop. Het waren dus geen interviews in de gewone zin. Het kwam wel eens voor, dat een bepaald punt - door tijdgebrek of doordat wij het reeds verschillende malen hadden kunnen controleren – niet van onze kant – ter sprake werd gebracht. In zulk een geval vond de verteller het meermalen toch wenselijk, de bewuste kwestie mede te delen, teneinde zich het geheel van de beleefde gebeurtenissen duidelijker voor de geest te halen.”¹⁰¹

Voor Sijes was het dus van groot belang dat niet alleen de vragen, die hij als onderzoeker voorbereid had, beantwoord werden door de informant, maar dat de informant de mogelijkheid kreeg om zijn of haar verhaal te doen. Dit kon ervoor zorgen dat een informant zich meer zou gaan herinneren dan hij of zij in eerste instantie zelf voor mogelijk hield. De informant moest zijn of haar verhaal kunnen doen, dus moest de informant zich op het gemak voelen tijdens de interviews. Zijn objectieve bedoelingen werden niet altijd begrepen door zijn informanten.¹⁰² Geen enkele moeite werd door Sijes gespaard om te komen tot een ideale setting voor een vraaggesprek, zelfs de te dragen kleding van de stenografe was een item voor Sijes.¹⁰³ In *Ik vergat nog iets te vertellen* schreef Sijes een hoofdstuk getiteld: 'Gesprek met

⁹⁹ Sijes, *De Februaristaking*, p. 195

¹⁰⁰ Sijes, *De Februaristaking*, p. 194

¹⁰¹ Sijes, *De razzia van Rotterdam*, p. 14

¹⁰² Roegholt, *Sijes*, p. 91

¹⁰³ Roegholt, *Sijes*, p. 92

een gedetineerde'. Hierin ging Sijes dieper in op de psychologie van een vraaggesprek. Hoe gedroeg de informant zich, hoe was dit te verklaren? Een laatste punt van de werkwijze van Sijes, dat behandeld moet worden, is dat hij niet alleen beducht was op vooroordelen en subjectiviteit bij de informant, maar ook op zijn eigen eventuele vooringenomenheid. Ook de interviewer had invloed op de loop van het gesprek en op welke vragen er gesteld werden. Dat blijkt ondermeer uit het volgende;

“De vraag kwam op, in hoeverre bij deze vraaggesprekken het gevaar aanwezig was, dat de verteller door de invloed van de onderzoeker een onzuiver beeld van het gebeurde zou geven. Wij menen aan te mogen nemen dat deze beïnvloeding in de vraaggesprekken een geringe rol speelde. Het uitgangspunt van ons onderzoek lag immers bij een zekere hoeveelheid basismateriaal, ons na de oproep in de Rotterdamse pers verstrekt, dat in elk geval niet door ons beïnvloed was. Dit materiaal vormde in zeker opzicht een controle op een eventuele neiging om in de vraaggesprekken het accent te laten vallen op die aspecten, welke de onderzoeker persoonlijk zouden interesseren.”¹⁰⁴

NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies

In het voorgaande over Ben Sijes is al duidelijk geworden dat het toenmalig RIOD een belangrijke rol heeft gespeeld in de opkomst van de *oral history* in de jaren '50 in Nederland. Ook Paul Thompson erkende in zijn *The voice of the past* dat Nederland op het gebied van de Tweede Wereldoorlog een levendige *oral history* cultuur kende.¹⁰⁵ Al vanaf dit prille begin heeft het RIOD ook een archief aangelegd met ondermeer transcripties en samenvattingen van interviews met getuigen van de Tweede Wereldoorlog.¹⁰⁶ Niet alleen Sijes maakte immers gebruik van ooggetuigen in zijn werk, ook De Jong en Presser deden dat. De transcripties en samenvattingen konden en kunnen in een later stadium gebruikt worden door onderzoekers van de Tweede Wereldoorlog. Sinds de oprichting van het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies zijn er vele *oral history* projecten over de oorlog gestart en afgerond.

In 2007 werd het programma Erfgoed van de Oorlog door het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport gestart. Tussen 2007 en 2010 werd ruim 23 miljoen euro beschikbaar gesteld om het erfgoed materiaal uit de oorlog te behouden en beschikbaar te

¹⁰⁴ Sijes, *De razzia van Rotterdam*, p. 14

¹⁰⁵ Thompson, *The voice of the past*, p. 69

¹⁰⁶ Ruben de Vos (email contact NIOD)

Zie bijlage I voor *oral history* in archieven

stellen.¹⁰⁷ Het is onodig om hier in detail in te gaan op elk afzonderlijk project, maar een recent voorbeeld was een documentaire getiteld *Zwarte Soldaten* uitgezonden bij NCRV Dokument op 2 mei 2011. Over zes hoogbejaarde Nederlanders die tijdens de bezetting in '40/'45 bij de Waffen SS zaten. De documentaire heeft veel reacties opgeroepen bij binnenlandse en buitenlandse pers, mede vanwege de confronterende uitspraken van de geïnterviewde mannen. De interviews geven een inzicht in de motivatie van de jongemannen om zich te laten inlijven bij het leger van de Duitse bezetter en hun ervaringen aan het front en met de *Endlösung*. Dat een dergelijk *oral history* project voor historici vaak de laatste kans is om te spreken met ooggetuigen wordt bevestigd door *Zwarte Soldaten*. Op het moment dat de documentaire uitgezonden werd door de NCRV waren twee van de hoogbejaarde mannen overleden, was er één zwaar dementerend en nog één was ernstig ziek. Dus konden er op dat moment nog maar twee van de zes mannen geïnterviewd worden.¹⁰⁸

In 2010 is het toenmalige NIOD begonnen met het project Getuigen Verslagen. Hierin werden de afgeronde *oral history* projecten verzameld en toegankelijk gemaakt via een internetsite: www.getuigenverhalen.nl.¹⁰⁹ De *oral history* projecten verzameld op de site zijn, net als het voorgaande voorbeeld, mogelijk gemaakt door het programma Erfgoed van de Oorlog van het ministerie van VWS. Deze verzameling bestaat uit geluids- en videobestanden, die geraadpleegd kunnen worden. Dit is een zeer interessante ontwikkeling voor historici en andere wetenschappers, die gebruik willen maken van ooggetuigen van de Tweede Wereldoorlog: Een database die toegankelijk is vanaf het internet waarop interviews met ooggetuigen van de Tweede Wereldoorlog. Ten eerste omdat de onderzoeker aan het werk kan met een centrale database, wat zijn of haar werk aanzienlijk vereenvoudigd. De onderzoeker hoeft immers maar één, in plaats van meerdere databases te doorzoeken. Ten tweede omdat de onderzoeker kan zoeken in de database op thema, ook dit zal de tijd die een onderzoek in beslag neemt aanzienlijk verkorten. Degene die de database gebruikt zal immers makkelijker relevante interviews kunnen vinden voor zijn of haar onderzoek.

Analyse van de lange jaren '50

¹⁰⁷ <http://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/tweede-wereldoorlog/erfgoed-van-de-oorlog>

¹⁰⁸ De documentaire *Zwarte Soldaten* werd uitgezonden op 2 mei 2011. Op de site van NCRV Dokument is de documentaire te bekijken. <http://dokument.ncrv.nl/ncrvgemist/2-5-2011/ncrv-dokument-zwarte-soldaten>. Ook te zien is een interview met de regisseur van *Zwarte Soldaten* Joost Seelen bij het TV programma Pauw en Witteman. De documentaire heeft ook een eigen website: www.zwartesoldaten.nl

¹⁰⁹ www.getuigenverhalen.nl

In de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog werd in de jaren '50 van de 20^e eeuw in Nederland voor het eerst op grote schaal gebruik gemaakt van mondelinge bronnen. Maar hoe verzamelde Ben Sijes zijn verhalen, hoe interviewde hij? En wat was de functie van deze mondelinge bronnen? Waartoe werden de mondelinge bronnen gebruikt? In het voorgaande staat beschreven hoe Ben Sijes door de praktijk gedwongen werd zich te richten op mondelinge bronnen. Er waren immers niet genoeg traditionele bronnen om de probleemstellingen in zijn onderzoeken naar behoren te beantwoorden. Er waren teveel hiaten in de beschikbare kennis. De enige mogelijkheid die Sijes had was om op zoek te gaan naar informanten, die hem zouden kunnen helpen met het reconstrueren van de razzia van Rotterdam en de Februaristaking. Want dit was zijn doel, hiervoor gebruikte hij de informanten: Sijes wilde twee gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog reconstrueren. Overigens reconstrueerde hij niet alleen de razzia van Rotterdam van 1944 en de Februaristaking van 1941 in Amsterdam, maar wilde hij ook de aanleiding reconstrueren, de sfeer onder de mensen voor de gebeurtenissen plaatsvonden.

Een ander centraal punt in het werk van Sijes was het streven naar objectiviteit en hiermee samenhangend de waarheid. Sijes erkende dat gebeurtenissen in het verleden door verschillende mensen verschillend herinnerd worden. De imperfectie van het geheugen, de karakterstructuur van de informant en de sociale achtergrond van de informant waren allemaal voorbeelden voor Sijes op basis waarvan verhalen over gebeurtenissen uit het verleden vertekend herinnerd konden worden. Toch ging Sijes met zijn methode op zoek naar een aanvaardbaar, samenhangend beeld van het verleden. Door zijn bronnen te verifiëren met andere bronnen, zoals archiefmateriaal, probeerde Sijes niet te ver af te dwalen van een algemeen beeld van het verleden. Sijes creëerde een *collective memory*, waar afzonderlijke groepen in de maatschappij vrede mee konden hebben. In de woorden van Sijes zelf: 'De afzonderlijke gegevens van elke groep moeten bovendien in overeenstemming zijn met het algemene beeld, zoals dit door de werkzaamheid van de onderzoeker uit de bronnen oprijst.'

¹¹⁰ Maar ook de interviewer had volgens Ben Sijes invloed op het verloop van het gesprek. Voor Sijes was het uitgangspunt dat de interviewer zo min mogelijk invloed uitoefende op de ooggetuige. In het begin van zijn carrière had Sijes nog wel eens moeite om zich neutraal op te stellen tegenover bijvoorbeeld hoge ambtenaren en directeuren, vanwege zijn marxistische overtuigingen. Maar diezelfde overtuigingen zorgden ervoor dat hij die personen als

¹¹⁰ B.A. Sijes, *De Februaristaking. 25-26 februari 1941* (Den Haag 1954), p. 194-195

exponenten van hun klasse kon zien, waardoor persoonlijke wrok wegviel.¹¹¹ Anita Baarda zei hierover:

*“Ik bewonderde hem, hoe hij met al die mensen van diverse pluimage kon omgaan. Wanneer hij zich zo beleefd en afstandelijk gedroeg tegenover ondernemers of autoriteiten, dacht ik: ‘jullie moeten eens in zijn hart kunnen kijken!’”*¹¹²

Persoonlijke meningen van de interviewer moesten dus buiten het interview blijven. Zelfs de kleding van Sijes en van zijn stenografe werd van te voren uitgezocht om geen aanstoot te geven aan de ooggetuige.¹¹³

Wat kan er gezegd worden over de functie die *oral history* in de Nederlandse geschiedschrijving had in de ogen van Sijes? De nadruk van de nieuwe methode om te komen tot historische kennis lag in het reconstrueren van het verleden en dit zo waarheidsgetrouw als mogelijk te doen. Verder konden hiaten in de kennis over het verleden aangevuld worden met informatie verkregen uit interviews. Hierbij werd door Sijes in ieder geval ter ondersteuning gebruik gemaakt van traditionele bronnen, zoals archiefmateriaal, maar ook brieven en dagboeken. Dit zoeken naar de waarheid bleef centraal staan in de Nederlandse *oral history*. Een ander voorbeeld hiervan is het boek *Herinnering aan Joods Amsterdam* van Philo Bregstein en Salvador Bloemgarten uit 1979.¹¹⁴ Het boek staat vol met korte herinneringen van Joodse mensen aan vooroorlogs Amsterdam. Ook in deze publicatie was de waarheid een groot goed, zo groot dat feitelijke onjuistheden in de herinneringen van de informanten verbeterd werden door de auteurs.¹¹⁵ Een leuke bijkomstigheid van deze publicatie is dat Ben Sijes aan het woord komt als informant in plaats van historicus.

Maar veranderde de geschiedschrijving in de lange jaren '50 hierdoor? Was het gebruik van mondelinge bronnen door Sijes een incident? Kortom, welke plaats nam de *oral history* in de Nederlandse academische geschiedschrijving? Dat Ben Sijes en zijn *oral history* methode niet onomstreden waren bleek al uit het feit dat zij beiden ter discussie kwamen te staan bij de voorbereidingen van het onderzoek naar de Februaristaking in Amsterdam in 1941. Sijes vanwege zijn marxistische voorkeuren en, in dit onderzoek belangrijker, zijn methode omdat deze nieuw was en zich nog niet bewezen had. Met zijn werk aan een hoofdstuk in de *April-mei stakingen in Twente* van Bouman bewees Sijes dat hij

¹¹¹ Roegholt, *Ben Sijes*, p. 91

¹¹² Roegholt, *Ben Sijes*, p. 92

¹¹³ Roegholt, *Ben Sijes*, p. 92

¹¹⁴ Philo Bregstein, Salvador Bloemgarten, *Herinneringen aan Joods Amsterdam* (Amsterdam 1978)

¹¹⁵ Bregstein, *Herinneringen aan Joods Amsterdam*, p. 9

met het gebruik van mondelinge bronnen geschiedenis kon schrijven op een academisch verantwoorde wijze. De nieuwe methode moest door Sijes bewezen worden en dat deed Sijes dan ook. Dat Sijes vervolgens in opdracht van het RIOD nog meerdere onderzoeken mocht publiceren op basis van min of meer dezelfde methode bevestigde dat mondelinge bronnen, vooral voor de oorlogsgeschiedenis in Nederland, hun nut hadden bewezen.

Een andere bevestiging van het succes van de methode van Ben Sijes kwam in 1970, toen Sijes in Goningen zijn eredoctoraat ontving. Dit eredoctoraat kreeg hij met name voor zijn baanbrekende werk in de *oral history*. Dit toont opnieuw dat de methode van Ben Sijes in de academische geschiedschrijving in Nederland geaccepteerd werd en niet weggezet werd als het werk van een amateur, wat Sijes eigenlijk toch was. Het eredoctoraat voor Ben Sijes liet in ieder geval zien dat *oral history* werd gezien als een deel van de Nederlandse academische geschiedschrijving.

Het gebruik van mondelinge bronnen in de Nederlandse geschiedschrijving bleef ook niet beperkt tot het werk van Ben Sijes. Ook andere, bekendere, historici maakten in hun werk gebruik van mondelinge bronnen. De Jong en Presser interviewden voor hun publicaties ook zeer veel informanten. Ook deze historici waren, net als Ben Sijes, verbonden met het RIOD. De Nederlandse geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog werd drie dagen na het einde van de Tweede Wereldoorlog ondergebracht bij het Rijksbureau voor Oorlogsdokumentatie. Meteen werd de Nederlandse geschiedschrijving over de Tweede Wereldoorlog geïnstitutionaliseerd. Zoals eerder gezegd speelde *oral history* een grote rol in de Nederlandse oorlogsgeschiedenis, waardoor het ook een rol heeft gehad in de opkomst van het RIOD. Maar het RIOD speelde op haar beurt ook een grote rol in het legitimeren van *oral history*. Doordat het leidinggevende orgaan op het gebied van de geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog gebruik maakte van *oral history* kreeg de methode bekendheid in de gehele academische geschiedschrijving in Nederland.

Het RIOD is de bakermat van de Nederlandse *oral history*, waarbij Ben Sijes de pionier genoemd kan worden. Toch bleef *oral history* in Nederland lange tijd beperkt tot de oorlogsgeschiedenis. Slechts twee van de elf publicaties uit de jaren '50 en '60 van de 20^e eeuw in de database zijn stukken die geen oorlogsgeschiedenis genoemd kunnen worden. En acht van de negen publicaties op het gebied van oorlogsgeschiedenis waren publicaties in opdracht van het RIOD. Deze gegevens bevestigen nog eens hoe belangrijk de oorlogsgeschiedenis en het RIOD waren voor de opkomst van *oral history* in Nederland.

Pas in de loop van de jaren '70 van de 20^e eeuw werden er op andere geschiedkundige gebieden *oral history* publicaties uitgegeven. Deze konden echter gepubliceerd worden onder

invloed van nieuwe wetenschappelijke en maatschappelijke ontwikkelingen. Deze ontwikkelingen staan beschreven in het volgende hoofdstuk.

H4. WETENSCHAP & MAATSCHAPPIJ (II)

In de voorgaande twee hoofdstukken is aangegeven welke wetenschappelijke en maatschappelijke ontwikkelingen het einde van de 19^e en het begin van de 20^e eeuw invloed hebben gehad op de geschiedschrijving in de 20^e eeuw en in het bijzonder op de opkomst van de *oral history* in Nederland in de lange jaren '50. In dit hoofdstuk worden de wetenschappelijke en maatschappelijke ontwikkelingen in de tweede helft van de 20^e eeuw, die invloed hebben gehad op de geschiedschrijving en verdere ontwikkeling van de *oral history* in Nederland, behandeld. Zo wordt de context duidelijk waarin de *oral history* zich in de Nederlandse geschiedschrijving verder ontwikkelde. Dit komt dan aan bod in hoofdstuk 5.

WETENSCHAP

Postmodernisme

Een belangrijke ontwikkeling in de wetenschap van de 20^e eeuw, die hier behandeld moet worden, was de opkomst van het postmodernisme. Het postmodernisme veranderde de manier waarop men naar wetenschappelijke kennis keek. Het bracht de historicus een alternatief voor de traditionele positivistische en idealistische geschiedbeoefening. Het positivisme stamde uit de 19^e eeuw – en bleef in de 20^e eeuw nog erg belangrijk - en hield kort gezegd in dat de historicus op zoek moest gaan naar feiten, waaruit dan vanzelf de geschiedenis zou voortkomen, vergelijkbaar met het natuurwetenschappelijk onderzoek. De tweede positie, die van het idealisme, verwierp het standpunt van de positivisten:

“According to this view, human events must be carefully distinguished from natural events because the identity between the enquirer and his or her subject matter opens the way to a fuller understanding than anything the natural scientist can aspire to.”¹¹⁶

Het postmodernisme volgde geen van deze twee traditionele benaderingen. Er zijn 3 eigenschappen van het postmodernisme die hier aan bod komen. Ten eerste is er volgens de postmodernist geen universele waarheid, geen objectief kenbare realiteit. Nauw hiermee samenhangend is het tweede punt, namelijk dat er altijd een subjectivistische inslag is bij

¹¹⁶ Tosh, *The pursuit of history*, p. 178

wetenschappelijke kennis, oftewel wetenschappelijke kennis bestaat niet in de zuiver empirische vorm, zoals nagestreefd wordt bij de natuurwetenschappen. En tot slot is wetenschappelijke kennis altijd gebaseerd op taalconstructies, dus op het analyseren van ‘teksten’.¹¹⁷

“Belangrijk en origineel was vooral de taalanalyse die de traditionele werkelijkheidsanalyse verving, de aandacht voor de functie van het teken (de semiotiek), het idee dat wij in een kosmos van codes leven.”¹¹⁸

Zo sprak Lyotard, mede verantwoordelijk voor de verspreiding van het postmodernisme in de filosofie en de geesteswetenschappen, over het einde van de grote verhalen – het einde van het verlichte vooruitgangdenken - , zoals te vinden bij het christendom, liberalisme en socialisme en bij de grote geschiedfilosofen, zoals Hegel, Saint-Simon en Marx. Historische continuïteit was dus volgens de postmodernisten geen reëel verschijnsel, maar een taalconstructie. Geschiedfilosoof Hayden White paste de these, dat wij enkel kunnen spreken over teksten en niet over een objectieve realiteit, toe op de geschiedschrijving en de grote geschiedkundige concepties. Een dankbaar terrein omdat de geschiedenis alleen in teksten en via teksten zichtbaar kan worden gemaakt.¹¹⁹

Twee van de belangrijkste exponenten van het postmodernisme waren Michel Foucault en Jacques Derrida. Foucault claimde dat er geen samenleving en geen tijd bestaan zonder een strenge disciplinerende, dus machtsuitoefening. Deze machtsuitoefening dringt door tot alle menselijke verhoudingen en bepaalt deze ook.¹²⁰

‘Derrida wees op de heerschappij van contrastbegrippen, waardoor wij in tegenstellingen denken – positief-negatief, goed-fout, waar-onwaar, licht-donker, mannelijk-vrouwelijk. Daarmee worden waardehiërarchieën geschapen, en die moeten nu juist als uitvloeisel van het machtsstreven worden ontmaskerd.’¹²¹

De pogingen van de postmodernisten om de sporen van macht en hiërarchie bloot te leggen maakte hen tot bondgenoten en gidsen voor wat er in de jaren zestig aan

¹¹⁷ Von der Dunk, *De verdwijnende hemel. Deel II*, p. 480

¹¹⁸ Von der Dunk, *De verdwijnende hemel. Deel II*, p. 482

¹¹⁹ Von der Dunk, *De verdwijnende hemel. Deel II*, p. 477

¹²⁰ Von der Dunk, *De verdwijnende hemel. Deel II*, p. 473

¹²¹ Von der Dunk, *De verdwijnende hemel. Deel II*, p. 475

emancipatiebewegingen in de maatschappij op gang was gekomen.¹²² Voorbeelden hiervan zijn de vrouwengeschiedenis en de postkoloniale geschiedenis.

*'De antihiërarchische instelling, de emancipatiebewegingen van feministen en anderen vonden welkome filosofische bondgenoten in Barthes, Foucault, Derrida, Rorty vanwege de manier waarop zij het begrip 'macht' hanteerden en in hun taal en disciplineringstheorieën opnamen. De oproep van 'deconstructie' van vaste overgeleverde regels, denkvormen, tradities, lag onmiskenbaar in het verlengde van de jeugdrebellie en de culturele turbulentie van de jaren zestig.'*¹²³

In de onderstaande paragraaf wordt iets meer verteld over de opkomst en ontwikkeling van *gender* en postkoloniale geschiedenis.

Gender history en postkoloniale geschiedenis

De twee disciplines worden hier samengevoegd, omdat beide varianten van de geschiedkunde het verleden willen beschrijven van een groep mensen die voorheen min of meer genegeerd werden in de geschiedkunde. Vrouwen en gekoloniseerde volkeren kregen steeds meer behoefte aan een eigen versie van de geschiedenis. Ze wilden zo een *consciousness* creëren voor zichzelf en hun groep. Want zonder een eigen verleden had de groep ook geen eigen identiteit. Het succes van de vrouwengeschiedenis is alleen al af te lezen aan het opnemen van vrouwengeschiedenis in de mainstream geschiedschrijving. Dit kwam door 2 ontwikkelingen. Sekse werd niet langer gezien als een vaststaande sociale categorie en zo kwam ook de geschiedenis van de man in het blikveld te liggen van de gender historicus. Mede daarom spreekt men heden ten dage van *gender history* in plaats van vrouwengeschiedenis. Het onderzoeksveld van de historicus ging immers verder dan alleen het leven van de vrouw.¹²⁴

Ondanks het gunstige politieke klimaat in de jaren zestig en zeventig kwam het in Nederland niet direct tot een academische revival van de op een ideologie geïnspireerde geschiedschrijving. Buiten de officiële geschiedschrijving om floreerde zij echter, eerst alleen gericht op de arbeider en de arbeidersbeweging, maar later ook op andere achtergestelde groepen, als migranten, vrouwen, homo's, etc.¹²⁵ Dus al in de jaren '60 en '70 van de 20^e eeuw gaan historici zich al bezig houden met een feministische kijk op het verleden.

¹²² Von der Dunk, *De verdwijnende hemel. Deel II*, p. 476

¹²³ Von der Dunk, *De verdwijnende hemel. Deel II*, p. 469

¹²⁴ Tosh, *The pursuit of history*, p. 278

¹²⁵ Tollebeek, *De toga van Fruin*, p. 390-391

“Pas in 1980 zal Nieuw Links zich in historisch Nederland presenteren met een bundel voorzien van de typerende titel *Geschiedenis en bevrijding*. Alle traditionele geschiedschrijving wordt hierin afgewezen als niet emanciperend. Of, in het geval van de verzuilde geschiedschrijving, op een verkeerde emancipatie gericht. Het boekje staat vol politisering, strijdbaarheid en bewustwording onder arbeiders, vrouwen, homo’s, studenten, soldaten en scholieren.”¹²⁶

De vrouwengeschiedenis in Nederland had zich hiervoor in de jaren zeventig al gemanifesteerd met ondermeer het oprichten van vrouwengeschiedenisgroepen en het LOV (Landelijk Overleg Vrouwengeschiedenis). De *women’s history* (later *gender history*) kende haar oorsprong in het feminisme. Onderzoek naar de geschiedenis van de vrouw werd geïnspireerd door de vrouwen beweging in de Verenigde Staten van Amerika. En vanuit daar verspreidde het naar Europa en de rest van de wereld.¹²⁷ Geïnspireerd door de *social history* wilden historici de vrouw haar plaats geven in de geschiedenis. De invloed van het marxisme en de *social history* op de vrouwengeschiedenis (in Nederland) was duidelijk zichtbaar in de onderwerpskeuze: Industrialisatie, betaalde en onbetaalde vrouwenarbeid, het ontstaan van het moderne kerngezin, etc. Later, in de jaren tachtig van de 20^e eeuw, maakten de vrouwen historicae zich los van de *social history* en stelden zij nieuwe vragen over ondermeer moderschap, prostitutie, seksualiteit, religie, etc.¹²⁸ Net als bij de *social history* werd de *women’s history* een *history from below*, de ‘gewone vrouw’ kreeg haar stem in de geschiedenis en de geschiedschrijving.¹²⁹ In Nederland was het uitgangspunt altijd dat er weinig bekend was op het gebied van de vrouwengeschiedenis, stukje bij beetje moesten de lege plekken ingevuld worden. Een aantal vrouwen hield zich bezig met kritiek op de al bestaande historische werken en de manier waarop vrouwen daarin afgebeeld of juist ‘vergeten’ werden.¹³⁰ Josine Blok stelde dat de geschiedschrijving zich alleen bezighield met de openbare sfeer, omdat die belangrijker werd gevonden dan de privésfeer. De geschiedenis van de vrouwen zou het beeld essentieel veranderen: ‘Omdat vrouwen een heel andere maatschappelijke positie hebben ingenomen, moeten allerlei historische verschijnselen anders geïnterpreteerd en geëvalueerd worden; de geschiedenis zal daardoor niet zozeer aangevuld

¹²⁶ Dorsman, *Het zoet en het zuur*, p. 103-104

¹²⁷ Francisca de Haan, ‘Na vijftien jaren. Vrouwengeschiedenis in Nederland. 1975-1991’, in *In haar verleden ingewijd. De ontwikkeling van vrouwengeschiedenis in Nederland* (Amsterdam 1991), p. 13

¹²⁸ De Haan, *Na vijftien jaren*, p. 22

¹²⁹ Ulla Jansz, ‘Vrouwengeschiedenis. Een voorbeeld van emancipatorische historiografie’, in *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind* (Amsterdam 1991), p. 279-287

¹³⁰ Sylvia Dumont, Marja Otten, Jet Spits, Marjolein Zaal (red.), *In haar verleden ingewijd. De ontwikkeling van vrouwengeschiedenis in Nederland* (Amsterdam 1991), p. 10

(...), ze zal veeleer een wezenlijk andere worden.’¹³¹ Typerend voor *women’s history*, *postcolonial history* en *social history* was dat zij allen emanciperend waren.

“De geschiedenis kreeg een ander gezicht. Ze verscheen nu als het verhaal van een onrechtmatige hegemonie van het blanke Europese ras. De veroordeling had veel verdergaande consequenties, want ze richtte zich tegen elke vorm van machtsuitoefening, zoals de paternalistische cultuur, de heerschappij van de man, en ze impliceerde de bevrijding van minderheden. Die bevrijdingsdrang kreeg nog een speciale betekenis door de snelle afbraak van de resterende seksuele taboes. De erkenning van homoseksuelen, en veel algemener de openheid waarmee de seksuele kwesties voortaan in de openbaarheid werden behandeld en de resolute verlaging van de schaamt drempel, maakten ook deel uit van de nieuwe moraal.”¹³²

“Je ziet dan ook dat vrouwengeschiedenis interpretatiekaders ontleent aan andere wetenschappelijke disciplines die binnen de traditionele geschiedwetenschap niet gebruikelijk zijn.”¹³³ Hiermee worden ondermeer *discourse theory* en *agency* bedoeld.

Eén van de belangrijkste elementen voor de historici, die voortkwam uit het postmodernisme was de *discourse* theorie. ‘*Discourse is a regulated practice which accounts for a number of statements.*’¹³⁴ In andere woorden: uit een tekst kunnen andere betekenissen worden gehaald dan die in eerste instantie bedoeld werd door de auteur. Een groep statements die samen iets vertellen over de auteur. Michel Foucault was de eerste die het begrip *discourse* behandelde. Sara Mills was degene die in haar boek *Discourse* liet zien hoe de ideeën van Michel Foucault inmiddels geïntegreerd zijn in verschillende disciplines.¹³⁵

“*Discourse, because of its lack of alliance to clear political agenda, offered a way of thinking about hegemony – people’s compliance in their own oppression – without assuming that individuals are necessarily simply passive victims of system’s of thought.*”¹³⁶

Discourse theorie gaf de historicus de mogelijkheid te werken met het begrip *agency*. *Agency* gaf ruimte om in te gaan op de daden van machtelozen. Daden van verzet van niet-

¹³¹ Willie-Anne van der Heijden, ‘De geschiedenis van een netwerk. De Vereniging voor Vrouwenstudies nader beschouwd’, in *In haar veleden ingewijd. De ontwikkeling van vrouwengeschiedenis in Nederland* (Amsterdam 1991), p. 149-150

¹³² H.W. von der Dunk, *De verdwijnende hemel. Over de cultuur van Europa in de twintigste eeuw. Deel II* (Amsterdam 2000), p. 485

¹³³ Maria Henneman, ‘Josine Blok: “Vrouwengeschiedenis moet niet leiden tot de vraag: Goeroe waar moeten wij heen?”’, in *In haar verleden ingewijd. De ontwikkeling van vrouwengeschiedenis in Nederland* (Amsterdam 1991), p.57

¹³⁴ Sara Mills, *Discourse*, p. 7

¹³⁵ Sara Mills, *Discourse* (Londen 1997), p. 10

¹³⁶ Sara Mills, *Discourse*, p. 26

machthebbers kregen een plaats in de geschiedschrijving.¹³⁷ Ook het werk van Foucault over machtsverhoudingen speelde een grote rol. Zo laat hij in *Geschiedenis van de waanzin* zien hoe geesteszieken en randfiguren in het verleden werden behandeld. Hoe de heersende visie op de waanzin was. Hiermee toonde hij ook aan dat elke tijd zijn eigen visie propageerde, dat macht bepaalde wat ‘de waarheid’ was.¹³⁸

Ook in postkoloniale staten werd de bestaande geschiedschrijving ter discussie gesteld. De geschiedenis van koloniale staten werd immers veelal geschreven door de kolonisator. Deze geschiedenis werd dan ook vanuit een veelal eurocentristische blik geschreven. Maar ook was het taalgebruik gebruikt bij het schrijven van de geschiedenis het taalgebruik van het Westen. Gekoloniseerde gebieden werden dus in westerse termen beschreven. En omdat Michel Foucault ons leerde dat taal ook een machtsconstructie is, zelfs de belangrijkste omdat deze ogenschijnlijk een weergave van de werkelijkheid is, kon de geschiedenis van gekoloniseerde gebieden geanalyseerd worden in termen van *discourse*. Deze machtsverhouding tussen kolonisator en gekoloniseerde werd met name geanalyseerd in het werk van Edward Saïd (1935-), die in zijn *Oriëntalism* (1978) liet zien hoe de geschiedschrijving van het Oosten gebaseerd was op de Europese machtsuitoefening. *Oriëntalism* kon dus gezien worden als een westers beheersingsinstrument.¹³⁹

In de jaren '80 van de 20^e eeuw kreeg postkoloniale geschiedenis een nog grotere invloed op de geschiedkunde met *subaltern studies*.

“Ideologically the Subaltern historians claimed there was little to choose between the nationalist politicians and the historians who chronicled their achievements. Both belonged to the ‘bourgeois nationalist elite’, far removed from the interests and the attitudes of ordinary Indians.”¹⁴⁰

De *subaltern studies* kunnen dus gezien worden als een ‘geschiedenis van het volk’, die op kon komen dankzij een bestaande nationalistische geschiedschrijving waar men zich niet in kon vinden.

Al de voorstaande ontwikkelingen hadden invloed op het gebruik van mondelinge bronnen in de geschiedschrijving. Alvorens hierop ingegaan wordt, moet nog duidelijk gemaakt worden welke maatschappelijke ontwikkelingen van belang waren bij de ontwikkeling van de *oral history*. Dit gebeurt in de volgende paragraaf.

¹³⁷ Leydesdorff, *De mensen en de woorden*, p.25

¹³⁸ Michel Foucault, *Geschiedenis van de waanzin* (Parijs 1961)

¹³⁹ Tosh, *The pursuit of history*, p. 203, 287-288, 290, 294-299

¹⁴⁰ Tosh, *The pursuit of history*, p.292

MAATSCHAPPIJ

De Tweede Wereldoorlog was een breekpunt in de Nederlandse geschiedenis. Het grote verschil met de Eerste Wereldoorlog was uiteraard dat Nederland, in tegenstelling tot 1914-1918, tussen 1940 en 1945 in oorlog was en een bezet gebied was. Na de Tweede Wereldoorlog begon in Nederland de economie opnieuw te groeien. Dit kwam ondermeer door de Marshallhulp in 1948. Deze hulp, genoemd naar de minister van Buitenlandse Zaken van de Verenigde Staten, werd ingesteld om de Europese economie te kunnen laten herstellen. Ook maakte de hulp van de Verenigde Staten dat de Europese landen minder geneigd waren zich te wenden tot het communisme. Met deze hulp was de Nederlandse economie in 1950 al gegroeid tot boven vooroorlogs peil.¹⁴¹ De antithese tussen de zuilen werd door de Tweede Wereldoorlog doorbroken, immers was de scheiding tussen goed en fout belangrijker in de oorlog dan de scheiding tussen de zuilen. Ook de verzuilde maatschappij brokkelde dus af, al was daar in de jaren '50 nog weinig van te merken.

Een andere verandering in de wereld en in Nederland was de dekolonisatie. Nederland had al eeuwen Nederlands-Indië als kolonie en wilde deze in eerste instantie niet opgeven. Na de Tweede Wereldoorlog hadden nationalist in Nederlands-Indië snel gehandeld, ze maakten gebruik van het machtsvacuum in de eerste maanden na de bevrijding en vrijwel meteen riepen zij de republiek Indonesia uit. Ondermeer door dwang vanuit de Verenigde Staten gaf Nederland haar claims op Indië schoorvoetend op. Ook werd de Volkenbond in 1946 opgeheven, maar niet voor in 1945 de Verenigde Naties waren opgericht.

In 1963 werden er vanuit de politiek een aantal zeer belangrijke beslissingen genomen. Ten eerste de arbeidstijdsverkortung, waardoor bijna iedereen de zaterdag vrij kreeg en dus meer tijd voor zichzelf kreeg. Tegelijkertijd werden de lonen vrij gegeven, waardoor er forse slarisverhogingen doorgevoerd konden worden.¹⁴² Ook werd in 1963 de WAO (Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering) ingesteld, waardoor ziekte niet automatisch meer leidde tot een verarming.¹⁴³ Zo werden de eerste stappen gezet naar de verzorgingsstaat.¹⁴⁴

Maar er waren nog meer veranderingen waar te nemen in de Nederlandse staat. Ten eerste was er de komst van de Mammoetwet. De Mammoetwet zorgde voor een herstructurering van het Nederlandse onderwijs. Eén van de belangrijkste elementen van de

¹⁴¹ Mulder, *Geschiedenis van Nederland*, p.249

¹⁴² Van der Horst, *Nederland*, p. 533

¹⁴³ Van der Horst, *Nederland*, p. 535

¹⁴⁴ Mulder, *Geschiedenis van Nederland*, p. 250

Mammoetwet was dat het middelbare onderwijs niet langer werd gezien als eindpunt. Mensen werden gestimuleerd om door te leren. Een tweede ontwikkeling die een emanciperende werking had, was de komst van de anticonceptiepil, ook in 1963. De pil zorgde ervoor dat de vrouw vrijer werd. Niet alleen op seksueel gebied, maar ook om door te leren. Vrouwen konden ervoor kiezen om carrière te maken in plaats van automatisch het rolpatroon voor de vrouw te volgen en voor het gezin te zorgen.¹⁴⁵

Voor de vrouwen veranderde er nog meer in de jaren '60 en '70 in de vorm van de tweede feministische golf. In eerste instantie leken de ontwikkelingen van de jaren '60 aan de vrouwen voorbij te gaan. Grote groepen emancipeerden zich en de vrouw leek hier iets bij achter te blijven. Dit moest veranderen. De vrouwen hielpen anderen in hun emancipatiestrijd en kwamen erachter dat zij zichzelf nog moesten emanciperen.¹⁴⁶ Dit is te vergelijken met de ontwikkelingen in de Verenigde Staten, waar de vrouwenbeweging geïnspireerd werd door de bevrijding van de voormalige slaven.

De laatste ontwikkelingen in de 19^e en 20^e eeuw die genoemd moeten worden in verband met dit onderzoek waren de technologische ontwikkelingen. De invloed van deze technologische ontwikkelingen komt in het volgende paragraaf aan bod. Hier wordt ook *oral history* geplaatst in de context van de overige hierboven beschreven ontwikkelingen in de Nederlandse wetenschap en maatschappij.

CONTEXT ORAL HISTORY

In de voorgaande paragrafen zijn de maatschappelijke en wetenschappelijke context geschetst waarin *oral history* zich kon ontwikkelen tot een methode voor academische geschiedschrijving. Hieronder wordt duidelijk gemaakt op welke manier de geschetste context de voorwaarden creëerde voor de ontwikkeling van de *oral history*.

De maatschappelijke ontwikkelingen aan het einde van de 19^e en het begin van de 20^e eeuw zorgden voor het begin van de emancipatie van de 'gewone man'. Door de verbeterende omstandigheden voor de arbeiders en de steeds beter geregelde scholing ging het gemiddelde opleidingsniveau omhoog. Hiermee steeg ook de mogelijkheid tot sociale mobiliteit. Was dit in de 19^e eeuw nog miniem, zoals het toelaten van de eerste vrouwen tot de universiteiten, in de jaren '60 van de 20^e eeuw eiste 'de gewone man', die inmiddels niet alleen meer bestond

¹⁴⁵ Van der Horst, *Nederland*, p. 537

¹⁴⁶ Van der Horst, *Nederland*, p. 549

Liek Mulder, Anne Doedens, Yolande Kortlever, *Geschiedenis van Nederland. Van prehistorie tot heden* (Baarn 2002), p. 264

uit arbeiders, maar ook uit vrouwen en migranten, ook zijn plek op in de wetenschappelijke wereld. Dit proces van de verandering van de wetenschappelijke wereld is erg goed beschreven in *Macht en inspraak. De strijd om de democratisering van de Universiteit van Amsterdam*. In dit boek laat de auteur Frits de Jong zien hoe de maatschappelijke onrust uit de jaren '60 in de jaren '70 leidde tot wetenschappelijke onrust en veraderingen.¹⁴⁷ De voortgaande emancipatie van de 'gewone man' zorgde voor een interesse in de geschiedenis van de 'gewone man'. Het instromen van arbeiderskinderen en vrouwen in het wetenschappelijke onderwijs in de jaren '60 en '70 van de 20^e eeuw zorgde voor een geëngageerde generatie studenten. De interesses van de studenten, mede gebaseerd op de maatschappelijke posities van deze studenten, lagen elders dan de interesses van studenten van 'goede stand'. Zo veranderde ook de interesses van de nieuwe generatie hoog opgeleiden. Deze *history from below* vond de oorsprong in de sociale geschiedenis, die zich samen met de economische geschiedenis, als eerste niet richtte op de elite, maar op de maatschappij en in deze maatschappij was 'het gewone leven' een belangrijk onderzoeksobject. De Annales zorgden voor een waardering van andere wetenschappen, als antropologie en sociologie. In de antropologie werd sinds het begin van de 20e eeuw veelal onderzoek gedaan naar volkeren met een grote *oral tradition*. Eén van de weinige manieren om te kunnen komen tot kennis over het verleden van deze volkeren is door middel van het interview.

Het postmodernisme legitimeerde het gebruik van mondelinge bronnen voor de geschiedkunde. Alle uitingen van mensen zijn in de ogen van de postmodernist gekleurd, ook wetenschappelijk onderzoek. Hieruit volgt dat mondelinge bronnen even goed gebruikt kunnen worden in historisch onderzoek als traditionele bronnen, zoals archiefmateriaal en andere geschreven bronnen. In een eerder stadium was mentaliteitsgeschiedenis al gelegitimeerd in de culturele geschiedenis. In Nederland ondermeer door het werk van de eerdergenoemde Huizinga. Literaire theorie als *discourse theory* en begrippen als *agency*, die belangrijk werden aan het einde van de 20^e eeuw zorgden ervoor dat verhalen van niet machthebbers, die niet overeenkwamen met heersende beelden van het verleden, ook als bronnen voor historisch onderzoek gebruikt konden worden.

Ook de technologische ontwikkelingen waren van belang in de opkomst van *oral history*. De opkomst van de bandrecorder en vervolgens de cassetterecorder maakten het werk van de historicus die *oral history* beoefende een stuk eenvoudiger. Hetzelfde kan gezegd worden over de recentere technologische ontwikkelingen, zoals video en de opkomst van de

¹⁴⁷ Frits de Jong, *Macht en inspraak. De strijd om de democratisering van de Universiteit van Amsterdam* (Baarn 1981)

computer. Video kan in de toekomst een grote rol gaan spelen in de *oral history*. Met behulp van video-apparatuur kan ook non verbale communicatie vastgelegd worden. Inmiddels is het ook al mogelijk om met behulp van computer programma's emoties van een gezicht te lezen. In de toekomst zou dit toegepast kunnen worden in de *oral history*.¹⁴⁸ Ook het internet heeft invloed op de *oral history*, maar hierover later meer.

Technologische ontwikkelingen hebben ook nog op een andere manier invloed gehad op de *oral history*. Door de vluchtigheid van sommige nieuwere communicatiemiddelen werd de roep om mondelinge bronnen ook groter. Zo konden bijvoorbeeld brief, fax en telegram makkelijk bewaard worden, voor een telefoongesprek is dit al een stuk lastiger. Er verdwenen dus langzaam maar zeker geschreven bronnen, omdat bepaalde communicatiemiddelen niet langer gebruikt werden.¹⁴⁹

In de bovenstaande wetenschappelijke en maatschappelijke ontwikkelingen kregen mondelinge bronnen een steeds grotere, maar ook een andere rol. Deze veranderingen staan beschreven in het volgende hoofdstuk, waarin door middel van een analyse van het werk van Leydesdorff en Slager duidelijk wordt gemaakt wat er precies veranderde in de *oral history* in de Nederlandse geschiedschrijving.

¹⁴⁸ Leydesdorff, *De mensen en de woorden*, p. 236-238

¹⁴⁹ Werkman, *Uitgesproken geschiedenis*, p. 13

H5. MEER DAN EEN METHODE

Het gebruik van *oral history* in de Nederlandse oorlogsgeschiedenis is al uitgebreid behandeld in hoofdstuk 3. In hoofdstuk 4 heb ik duidelijk gemaakt welke wetenschappelijke en maatschappelijke ontwikkelingen invloed hebben gehad op de verdere ontwikkeling van de Nederlandse geschiedschrijving. En met name de ontwikkelingen, die invloed gehad hebben op het gebruik van mondelinge bronnen in de geschiedschrijving en op de ontwikkeling van de functie van *oral history*. In dit hoofdstuk komt de verdere ontwikkeling van *oral history* in de Nederlandse geschiedschrijving aan bod. Aan de hand van een analyse van de database en enkele bronnen in het bijzonder kunnen er uitspraken gedaan worden over de ontwikkeling van de *oral history* in de Nederlandse geschiedschrijving. Thompson het volgende over de Nederlandse *oral history* in zijn *The voice of the past*:

*“Documenting fascism was also a principal object in the Netherlands where since 1962 oral history has grown from a well organized co-operation between contemporary political historians, the International Institute for Social History, and Dutch radio, subsequently broadening into social history.”*¹⁵⁰

Eén van de belangrijkste Nederlandse historici op het gebied van de *oral history* in de Nederlandse geschiedschrijving was en is Selma Leydesdorff. De ontwikkeling van de *oral history* in Nederland is deels beschreven in *De mensen en de woorden* van Selma Leydesdorff uit 2004. In dit boek beschrijft Leydesdorff haar ervaringen met *oral history*. Haar eerste stappen op dit gebied laten goed de ontwikkelingen in Nederland zien, niet alleen omdat zij inmiddels een autoriteit is geworden in de Nederlandse *oral history*, maar ook omdat haar wetenschappelijke carrière exemplarisch is voor ontwikkeling van de *oral history*.

Tijdens haar studie geschiedenis ontdekte Selma Leydesdorff dat er op het gebied van vrouwengeschiedenis weinig gepubliceerd werd. Er waren zelfs weinig tot geen bronnen beschikbaar voor uitgebreid historisch onderzoek naar vrouwen. Dit trok haar aandacht en uiteindelijk vond zij een beperkte hoeveelheid bronnen over de vrouwengeschiedenis in de archieven. In 1975 studeerde zij dan ook af met een onderzoek naar vrouwenarbeid rond 1900. Dit onderzoek was nog gebaseerd op ‘traditionele’ bronnen. In 1977 werd dit onderzoek ook gepubliceerd.¹⁵¹ Rond 1974 al bezocht Selma Leydesdorff de History Workshop in

¹⁵⁰ Thompson, *The voice of the past*, p. 69

¹⁵¹ Selma Leydesdorff, *Verborgen arbeid, vergeten arbeid. Een verkenning in de geschiedenis van vrouwenarbeid* (Assen 1977)

London en kwam in aanraking met een levendige cultuur van contemporaine geschiedenis. Er was veel aandacht voor ‘de gewone mens’ en dan met name voor vrouwengeschiedenis. Hier kwamen voor Leydesdorff vrouwengeschiedenis en *oral history* bijeen. Leydesdorff zag de potentie van *oral history* met betrekking tot de vrouwengeschiedenis. De History Workshop groeide later uit tot een gerenommeerd tijdschrift. *History from below*, als beoefend door de History Workshop, kwam voor historici zoals E.P. Thompson centraal te staan. Geschiedschrijving hoefde niet enkel elitair te zijn, zoals in de 19^e eeuw, geschiedenis kon ook geschreven worden op basis van de verhalen van ‘de gewone mens’:

“Bekende gebeurtenissen uit de geschiedenis werden opnieuw gezien aan de hand van interpretaties waarin expliciet gekozen werd voor de blik van de niet-machthebbers.”¹⁵²

Door dit toe te passen op de contemporaine geschiedenis, konden de laatste generatie arbeiders, maar ook vrouwen een stem krijgen in de geschiedkunde. In de jaren '70 werden andere begrippen, als de rol van het individu in de geschiedschrijving en stiltes in de teksten besproken. Aan het einde van de jaren '70 en het begin van de jaren '80 is dan ook een stijging in het gebruik van *oral history* in de Nederlandse geschiedschrijving waar te nemen. Historicus Jaap Talsma publiceerde in 1977 en 1979 (in een themanummer van *Groniek* over mondelinge bronnen) zijn eerste stukken over het gebruik van mondelinge bronnen in de geschiedkunde¹⁵³ en haalde in 1981 de Internationale Conferentie voor Oral historians naar Amsterdam. Dit is een belangrijk punt in de *oral history* in Nederland, niet alleen omdat het een grote historische conferentie was die naar Nederland gehaald werd, ook Selma Leydesdorff ging erheen en ‘ze kregen me te pakken’, zoals zij heeft geschreven in haar *De mensen en de woorden*.¹⁵⁴ In eerste instantie richtte *oral history*, net zoals de vrouwengeschiedenis, zich op onbekende verhalen, om zo hiaten in de kennis van de geschiedkunde te kunnen invullen. Naast de toename in de interesse naar het gebruik van mondelinge bronnen, zijn er ook ontwikkelingen waar te nemen in welk veld van geschiedschrijving *oral history* wordt toegepast. *Oral history* wordt sinds de jaren '70 van de twintigste eeuw in Nederland voornamelijk beoefend op de gebieden waar het oorspronkelijk vandaan kwam: de oorlogsgeschiedenis en de vrouwengeschiedenis. Van de meer dan 200

¹⁵² Leydesdorff, *De mensen en de woorden*, p. 25

¹⁵³ Jaap Talsma, Van horen zeggen ... ; Enkele opmerkingen over het gebruik van mondelinge mededelingen als bron voor historisch onderzoek', in *Theoretische Geschiedenis*, 1977, jg. 4, p. 132-148

Jaap Talsma, 'Het gebruik van mondelinge bronnen bij de beoefening van de nederlandse geschiedenis', in *Groniek* 5, 1979, oktober, p. 5-8

¹⁵⁴ Leydesdorff, *De mensen en de woorden*, p. 27

onderzochte publicaties kunnen er 44 toegeschreven worden aan de vrouwengeschiedenis en 55 aan de oorlogsgeschiedenis, waarmee dit de twee best vertegenwoordigde takken van de geschiedenis zijn in de Nederlandse *oral history*. Toch kent Nederland een divers aanbod van publicaties die geschreven zijn met behulp van *oral history*.

Ook in de postkoloniale geschiedschrijving wordt in Nederland gebruik gemaakt van mondelinge bronnen. In 1994/1995 namen een aantal wetenschappers gespecialiseerd in Indonesië het initiatief om een *oral history* collectie aan te leggen, uiteindelijk ondergebracht bij het Koninklijk Instituut voor Land-, Taal en Volkenkunde (KITLV). Een interdisciplinair initiatief, want aan het project werkten ondermeer sociologen, antropologen en historici mee. De collectie moest voornamelijk opgezet worden omdat de ooggetuigen van de dekolonisatie en de gevolgen van deze dekolonisatie steeds schaarser werden. Op deze wijze kon veel informatie over het leven in Indonesië gered worden voor er geen ooggetuigen meer in leven waren. In totaal werden er 1190 interviews afgenomen met 724 mensen. Een van de doelen van het onderzoek was om hiaten in de informatie over Indonesië direct of in de toekomst te kunnen vullen.¹⁵⁵ Op basis van de interviews afgenomen voor de SMGI collectie werd ook een boek samengesteld. Omdat het geen onderzoeksproject was, bestaat het boek uit een verzameling van selecties uit de afgenomen interviews, die een beeld of een idee moeten oproepen van het leven in laat koloniaal Indië en post koloniaal Indonesië.¹⁵⁶

Het is te verklaren dat juist in deze gebieden van de geschiedschrijving het gebruik van *oral history* levendig is. *Oral history* is bij uitstek geschikt voor de 'kleinere verhalen' in de geschiedenis. Dit is geen waardeoordeel, de term 'kleinere verhalen' is gebaseerd op de 'grote verhalen' uit de 19^e eeuw gericht op de elite. 'Kleinere verhalen' zijn dus de verhalen en de geschiedenis van de niet elite. De verhalen die niet in de archieven en de kranten te vinden zijn. Verhalen waarbij de traditionele bronnen niet afdoende zijn om een geschiedkundig onderzoek te verrichten.

Hierop gebaseerd is ook een levendige cultuur van lokale geschiedenis. Ook in deze tak van geschiedenis is de rol van *oral history* belangrijk. Hier zijn ook vaak amateurhistorici aan het werk. Ook hun werk vergroot de kennis van de academische geschiedschrijving. Dit is overigens geen recente ontwikkeling:

¹⁵⁵ Fridus Steijlen, *Achtergrond SMGI collectie*
www.kitlv.nl

¹⁵⁶ Fridus Steijlen, *Memories of 'The East': abstracts of the Dutch interviews about The Netherlands East Indies, Indonesia and New Guinea (1930-1962) in the oral history project collection*

“ (oral history is) ... not the privileged preserve of academic or professional historians, and groups as diverse as school students, day centre residents or development project workers have all proved to be adapt interviewers. „¹⁵⁷

Ook Ben Sijes was niet wetenschappelijk opgeleid en kon in eerste instantie bij het RIOD aan de slag omdat professor Posthumus hem enthousiast en leergierig vond.¹⁵⁸

Inhoudelijk gezien werd de nadruk op hiaten in de geschiedkundige kennis echter langzaam maar zeker verdrongen door onderzoek naar de herinneringen zelf. Waarom werd een verhaal verteld zoals het verteld werd? Waarom waren bepaalde herinneringen nog wel gedetailleerd en andere niet? Mede geïnspireerd op *subaltern studies*, waarin ‘de dominante westerse kijk op de geschiedenis werd bekritiseerd’, pleitte Selma Leydesdorff ook voor *plurality of voices*, oftewel elke vrouw had haar eigen cultuur en haar verhalen moesten op basis daarvan beoordeeld worden.¹⁵⁹ In 1987 werd haar proefschrift *Wij hebben als mens geleefd. Het Amsterdamse joodse proletariaat 1900-1940* gepubliceerd, haar eerste *oral history* onderzoek.¹⁶⁰ Het boek werd ook in het Engels en het Duits uitgegeven, wat haar positie in de internationale *oral history* versterkte. Ook werd zij gekozen tot secretaris van de International Oral history Association en werd editor van *International Yearbook of Oral history and Life Stories*. Allemaal bewijzen dan Selma Ledesdorff langzaam maar zeker uitgroeide tot een nationale en internationale autoriteit op het gebied van *oral history*. Samen met Jaap Talsma schreef zij in 1990 een stuk over *oral history* in Nederland.¹⁶¹

In het vervolg van dit hoofdstuk worden *Het water en de herinnering. De Zeeuwse watersnoodramp* van Leydesdorff en *De ramp* van Kees Slager geanalyseerd om de veranderingen in de *oral history* in Nederland te kunnen duiden. De twee publicaties zijn onderzoeken naar de watersnoodramp van 1953 en beide werken zijn gebaseerd op mondelinge bronnen. De primaire bronnen voor deze onderzoeken waren mondeling. Toch zijn ze inhoudelijk verschillend, zo claimt ook Selma Leydesdorff:

“Maar toen wij suggereerden dat zij de basis zouden kunnen zijn voor een poging alsnog de geschiedenis van de Watersnoodramp te schrijven, was steevast het antwoord dat naar de Watersnoodramp al zoveel onderzoek gedaan was. Wij werden met een combinatie van spot en onbegrip tegemoetgetreden. De vraag of er al onderzoek naar de Watersnoodramp gedaan was en of

¹⁵⁷ Perks, *The oral history reader*, p. I-X

¹⁵⁸ Roegholt, *Ben Sijes*, p. 81-82

¹⁵⁹ Leydesdorff, *De mensen en de woorden*, p. 28

¹⁶⁰ Selma Leydesdorff, *Wij hebben als mens geleefd. Het Amsterdamse joodse proletariaat 1900-1940*

¹⁶¹ Selma Leydesdorff, ‘Oral history in the Netherlands’, in *BIOS. Zeitschrift für Biographieforschung und Oral History*, 1990, Special Issue

*het nu wel nodig was daar 'alweer over te schrijven' stond ook centraal in de subsidieaanvraag bij de Staten van de Provincie Zeeland. Er moesten talloze adviesinstanties aan te pas komen om te bevestigen dat er geen wetenschappelijke studie over de ramp bestond.”*¹⁶²

Hiermee wordt *De ramp* van Kees Slager, waarvan de eerste druk verscheen in 1992 (dus nog voor het verschijnen van *Het water en de herinnering* van Leydesdorff), weggezet als een niet-wetenschappelijk studie. Nu is Kees Slager van huis uit weliswaar geen historicus – hij werkte ondermeer als journalist voor *Het vrije volk* en voor de omroepen VARA en VPRO – , maar toch heeft hij een aantal geschiedkundige publicaties op zijn naam staan, waarbij zijn onderzoek veelal steunde op het gebruik van mondelinge bronnen. Voorbeelden hiervan zijn: *Landarbeiders : verhalen om te onthouden*, *Vissers verhalen over hun leven in de delta* en *Zeven Zeeuwse vrouwen*.¹⁶³ Ook bij de televisieprogramma's waar hij aan mee werkte werd gebruik gemaakt van *oral history*.¹⁶⁴

In het onderstaande worden beide auteurs en hun werken met elkaar vergeleken. Op deze manier wordt duidelijk gemaakt of *oral history* in Nederland is veranderd sinds de 'lange jaren '50' en zo ja onder welke omstandigheden dat kon gebeuren, maar ook welke functie(s) *oral history* heden ten dage kan hebben in het historisch onderzoek in Nederland.

Kees Slager, De ramp. Een reconstructie van de watersnood van 1953 (Goes 1992)

De ramp is in twee delen opgedeeld, een thematisch en een chronologisch deel. Met behulp van interviews met ooggetuigen heeft Slager in het eerste (chronologische) deel de ramp voor een groot aantal dorpen en steden, als Yerseke, Willemstad en Fijnaart, gereconstrueerd. Stap voor stap laat Slager de lezer zien hoe de mensen het water zagen komen, hoe ze ertegen probeerden te vechten, of plaatsen en mensen wel of niet gespaard werden en hoe de slachtoffers er achteraf over dachten.¹⁶⁵ Weliswaar maakt Slager in het chronologische deel aan de hand van ooggetuigen duidelijk hoe de watersnoodramp zich ontwikkelde, in het thematische deel komen de onderwerpen aan de orde die in de ogen van de auteur belangrijk zijn geweest. Het thematische deel van de publicatie van Kees Slager is het interessantste deel voor de analyse in dit onderzoek. In dit deel maakt hij duidelijk welke collectieve nationale

¹⁶² Selma Leydesdorff, *Het water en de herinnering*, p. 19

¹⁶³ K. Slager, *Landarbeiders : verhalen om te onthouden* (Goes 1981)

K. Slager, P. de Schipper, *Vissers verhalen over hun leven in de delta* (Goes 1990)

K. Slager, *Zeven Zeeuwse vrouwen* (Goes 1995)

¹⁶⁴ www.literatuurplein.nl

¹⁶⁵ Slager, *De ramp*, p. 21-314

beelden over de watersnoodramp, die lange tijd hebben bestaan, aan de hand van interviews ontkracht kunnen worden.

Een eerste onderwerp dat aan de orde komt is de komst van de militairen naar Zeeland in 1953. Er is altijd gedacht dat de militairen de bevolking veel hulp hebben kunnen bieden en de plaatselijke autoriteiten in woord en daad hebben bijgestaan. Uit de interviews blijkt echter dat de aanwezigheid van de soldaten in de praktijk vaak als negatief werd ervaren. Militairen hebben in Zeeland in sommige gevallen de leiding opgeëist, maar er waren veel fricties tussen henzelf en de burgerbevolking. De reddingsoperaties van getroffenen van de watersnoodramp waren al tijden aan de gang en deze reddingoperaties werden veelal stilgezet door de militairen.¹⁶⁶

De hulp, die vanuit de rest van Nederland op gang kwam, was overweldigend. Dit beeld is dan ook gecreëerd in de officiële nationale geschiedschrijving. De hulp was misschien wel te overweldigend, want op 4 februari roept het Rode Kruis de Nederlanders al op om geen goederen meer te sturen. De hulp is echter niet altijd op de juiste plaats aangekomen en eenmaal aangekomen leidde de hulp niet altijd tot het gewenste resultaat. Zo dropte men bijvoorbeeld etenswaren uit vliegtuigen op plaatsen waar waar ruim voldoende eten was, terwijl slachtoffers elders geen voedsel hadden. Uit Griekenland kwam een lading met alleen linkerlaarzen. En als goederen op de juiste plaats aankwamen, dan was vaak de verdeling een probleem. Zo eigenden mensen uit Zeeland zich hulpgoederen toe, ook al was er van schade aan hun eigendommen geen sprake. ‘Zo is er een hoop aan de strijkstok blijven hangen.’¹⁶⁷ De hulpgoederen zetten onbedoeld veel kwaad bloed bij slachtoffers.¹⁶⁸

De schuldvraag is lange tijd niet ter sprake gekomen in de nationale geschiedenis van de watersnoodramp. De dijken nemen vanzelfsprekend een belangrijke plaats in in het schulddebat. Een belangrijke oorzaak van de ramp zijn de slecht onderhouden dijken geweest. Door een aantal oorzaken zijn deze in verval geraakt, waardoor ze niet bestand waren tegen een storm als die van de eerste februari 1953. Daarbij:

“Onderzoekingen na de ramp hebben aangetoond dat daar verscheidene oorzaken voor aan te wijzen zijn. Simpel gezegd zijn de meeste dijken niet alleen te laag en te smal, ze zijn ook steil en slecht van samenstelling. Soms zijn ze bovendien verwaarloosd.”¹⁶⁹

¹⁶⁶ Slager, *De ramp*, p. 317-331

¹⁶⁷ Slager, *De ramp*, p. 356

¹⁶⁸ Slager, *De ramp*, p. 349-367

¹⁶⁹ Slager, *De ramp*, p. 407

Achteraf blijkt er door leidinggevendens laks omgegaan te zijn met de adviezen betreffende de slechte staat van de dijken, ook door Rijkswaterstaat, ondanks aanwijzingen in de jaren '40 en '50 dat de dijken niet voldeden.¹⁷⁰ Ook bij het dijkherstel na de ramp zijn er veel fouten gemaakt, zowel door individuen, als door de autoriteiten.¹⁷¹ Zonder het gebruik van mondelinge bronnen zouden niet al deze conclusies getrokken kunnen worden, met name omdat zonder mondelinge bronnen niet genoeg informatie beschikbaar zou zijn om deze geschiedenis te kunnen reconstrueren.

Als gezegd zijn er direct na de ramp veel hulpacties begonnen, zowel door de regering, als door particulieren. Zo kregen mensen, die hun huisraad kwijt waren geraakt een pakket met kampeerspullen, zodat zij snel weer terug zouden kunnen naar hun eigen huizen. Ook werden er na de ramp uitkeringen vanuit het Rampenfonds verstrekt, de belangrijkste hiervan was de uitkering voor huisraad. Net als de noodgoederen brachten de schadevergoedingen ook problemen met zich mee. Mensen kregen teveel of juist niet genoeg geld uitgekeerd en dat veroorzaakte nogal eens scheve ogen.¹⁷²

Tenslotte gaat Slager ook nog in op de nasleep van de watersnoodramp. De schuldvraag werd door de regering verschoven naar een passend moment. Ook gemeenteraden, waterschappen en waterstaat laten de schuldvraag links liggen.¹⁷³ Uiteindelijk concludeert Slager dat de watersnoodramp voor iedereen in Zeeland een mijlpaal is geworden. De moderniteit deed haar intrede in Zeeland, de levensstandaard steeg en natuurlijk werd begonnen met de bouw van ons nationale *l'ieu de mémoire*, de deltawerken.

In *De ramp* van Kees Slager wordt het nationale collectieve geheugen dus aangevallen. In de woorden van Slager zelf: 'Dat ontroerende en eenvoudige beeld van een rampgebied als een 'land van leed en kerels' was geromantiseerd.'¹⁷⁴ Doordat Slager de schuldvraag van de watersnoodramp onderzoekt, valt hij dit gecreëerde nationale collectieve beeld aan.

Hiermee komen we op de functie die de mondelinge bronnen hebben in het werk van Slager. De mondelinge bronnen werden door Kees Slager gebruikt om hiaten te vullen in de geschiedwetenschappelijke kennis. Hiaten in de geschiedkundige kennis werden door Slager gevuld door middel van informatie, verkregen door mensen te interviewen. Op deze manier ontstond een gedetailleerder beeld van de geschiedenis, omdat meerdere versies van de

¹⁷⁰ Slager, *De ramp*, p. 395-420

¹⁷¹ Slager, *De ramp*, p. 421-444

¹⁷² Slager, *De ramp*, p. 495-509

¹⁷³ Slager, *De ramp*, p. 511-524

¹⁷⁴ Slager, *De ramp*, p. 7

geschiedenis opgetekend konden worden en er zo een completer beeld ontstond van de gebeurtenissen tijdens de Watersnoodramp. Een voorbeeld hiervan is de dood van een pasgeborene tijdens de Watersnoodramp, beschreven in *De ramp* van Kees Slager. Tijdens de watersnoodramp werd een baby geboren. Deze baby is nooit ergens geregistreerd en bestond dus op papier niet. Doordat de geboorte en de dood van de baby gezien zijn door mensen die later geïnterviewd zouden worden, is duidelijk geworden dat de watersnoodramp niet 1835, maar 1836 levens heeft geëist.¹⁷⁵ Reconstructie van het verleden is nog steeds een belangrijk element van de *oral history* in Nederland. Wanneer verder wordt gekeken naar *De ramp* dan zijn er vele punten te vinden waarop de interviews hebben geleid tot nieuwe kennis over de watersnoodramp. Voorbeelden hiervan zijn de komst van de militairen naar Zeeland, die niet zo positief blijkt te zijn geweest als men altijd heeft gedacht. En de komst van de hulpgoederen, die bijna net zoveel kwaad deden als goed. De schuldvraag van de Watersnoodramp kan niet alleen vastgesteld worden met behulp van archiefmateriaal, dus moeten er ooggetuigenverslagen aan te pas komen om een duidelijk beeld te kunnen vormen van de oorzaak van de Watersnoodramp.

Kees Slager doet in zijn onderzoeken aan waarheidsvinding. Hij probeert uit de vele mondelinge en ‘traditionele’ bronnen één samenhangend historisch verhaal te construeren, één waarheid te construeren. En met dit nieuwe verhaal over de Watersnoodramp probeert Slager de algemene geaccepteerde waarheden in het Nederlandse collectieve geheugen over de ramp te veranderen. De functie van het gebruik van de mondelinge bronnen in *de ramp* van Kees Slager kan dan ook vergeleken worden met die in de publicaties van ondermeer Ben Sijes en Loe de Jong. Ook zij gebruikten mondelinge bronnen als aanvulling op de traditionele bronnen en ook zij deden aan waarheidsvinding. Zowel Sijes, als De Jong waren op zoek naar één waarheid, één verhaal van de historische gebeurtenissen die zij onderzochten. Juist het vormen van één acceptabel verhaal uit de veelheid van bronnen en visies werd genoemd als één van de sterke punten in het werk van Sijes. Zowel Slager, als Sijes en De Jong creëerden met hun onderzoeken een collectief geheugen. Slager om het oude beeld van de Watersnoodramp, dat vervormd was, te vervangen en Sijes en De Jong om een nog niet bestaande geschiedschrijving (van de Tweede Wereldoorlog in Nederland) te creëren.

In de volgende paragraaf wordt *Het water en de herinnering* van Selma Leydesdorff geanalyseerd.

¹⁷⁵ Slager, *De ramp*, p. 9

Selma Leydesdorff, Het water en de herinnering. De Zeeuwse watersnoodramp (Amsterdam 1993)

Leydesdorff laat ons zien hoe mensen herinneren wat zij geacht worden te herinneren. Op deze manier vormt het collectieve geheugen mede het individu. Zij zocht naar bepaalde sociale kaders die de herinneringen van de informanten over de watersnoodramp bepaald hebben. Deze wisselwerking tussen het collectieve en het individuele is bloot te leggen door op zoek te gaan naar relevante secundaire literatuur. Literatuur die het collectieve beeld van de Watersnoodramp beïnvloed kan hebben. Leydesdorff kijkt echter niet naar overeenkomsten in de inhoud van de individuele en collectieve verhalen, maar naar hoe het verteld wordt. Zo legt Selma Leydesdorff enkele narratieve structuren bloot, die de herinneringen aan de watersnoodramp beïnvloed hebben. Er blijkt uit haar onderzoek, dat het verleden vaak geromantiseerd wordt en dat is bij de herinneringen aan de Watersnoodramp niet anders. Opvallend is ook dat de verhalen van de informanten vaak lijken op romans of bekende verhalen over vergelijkbare gebeurtenissen. Voorbeelden hiervan zijn *Kroniek van een verdronken dorp*¹⁷⁶ en *Toen het schuimend zeenat hevig bruiste*.¹⁷⁷ De informanten verzinnen geen verhalen, maar passen hun eigen ervaringen in in de vorm van direct na de ramp gepubliceerde verhalen, die reeds in het collectieve geheugen opgenomen zijn. Een andere narratieve structuur die veel gebruikt is in de interviews, die afgenomen zijn in het onderzoek van Leydesdorff, is die van de bijbel. En dan uiteraard de bijbelverhalen waarin water een grote rol speelt.¹⁷⁸

Ook kunnen vertekeningen in het geheugen gevonden worden, zoals Selma Leydesdorff laat zien. Een voorbeeld hiervan is te vinden bij de verwarring tussen de evacuatie in 1944 en de evacuatie in 1953. Een getuige van de watersnoodramp vertelt hoe hij terugkeerde naar Zeeland en daar aan het werk ging om op te ruimen. Eén van de eerste dingen die hij moest doen was de kerktoren van Nieuwerkerk opblazen. Achteraf blijkt echter dat die kerktoren in Nieuwerkerk al in 1948 opgeblazen is, dus dat de ooggetuige twee herinneringen door elkaar haalt. Een ander voorbeeld uit het onderzoek van Selma Leydesdorff: Er waren nogal wat Zeeuwen die ook in de Tweede Wereldoorlog een overstroming mee hadden gemaakt, omdat de Duitsers de dijken door hadden gebroken:

¹⁷⁶ Jac. Broersen en Tom Koopman, *Stavenisse. Kroniek van een verdronken dorp* (Hoorn 1953)

¹⁷⁷ Rik Valkenburg, *Toen 't schuimend zeenat hevig klotste. Verhalen en impressies van 1953* (Dorrecht 1977)

¹⁷⁸ Leydesdorff, *Het water en de herinnering*, p. 54-70

“Velen gingen voor de tweede keer van huis, het had in de oorlog vanwege de inundaties ook al eens moeten. Bij de terugkomst toen bleken de huizen en boerderijen dikwijls geplunderd te zijn; alles wat enige waarde had was meegenomen naar Duitsland. In de huizen hadden soldaten geleefd, maar opruimen was er niet bij geweest. Mevrouw van P. weigerde te evacueren. Ook in de oorlog wilde ze niet weg/ De herinnering daaraan loopt over in haar herinnering aan de weigering te evacueren tijdens de ramp.”¹⁷⁹

Het citaat is maar een deel van het stuk over mevrouw van P. In het vervolg maakt Leydesdorff aan de hand van voorbeelden uit het interview met mevrouw P. duidelijk op welke manier de verhalen over de evacuaties in 1944 en 1953 verweven zijn. Door de Watersnoodramp te plaatsen in de context van andere belangrijke gebeurtenissen uit het leven van mevrouw P. wordt duidelijk dat haar evacuatieverhaal bestaat uit de combinatie van twee herinneringen. Er zijn meerdere van deze voorbeelden te vinden in het onderzoek naar de Watersnoodramp.

Aan de hand van een analyse van de polygoonjournaals, kranten en tijdschriften uit de periode na 1 februari 1953 laat Leydesdorff zien hoe het beeld van de ramp in het Nederlandse collectieve geheugen gecreëerd werd¹⁸⁰ en naar welk beeld het zich ontwikkelde:

“Een achterlijk gebied is getroffen door een nationale ramp, waarbij het Nederlandse volk net als in de oorlog samen zal werken en de moeilijkheden te boven zal komen.”¹⁸¹

Het trage reageren op de ramp vanuit de regering, de slechte conditie van de dijken, alles moest wijken voor de constructie van een nationale eenheid, een nationale geschiedschrijving. Dit nationale beeld van de ramp moest passen in het beeld van de Nederlandse maatschappij in de jaren '50, eenheid en wederopbouw; er werd een nationaal geschiedbeeld gecreëerd waarin het Nederlandse volk massaal en dapper tegen het water vocht.

“Zo werd het verhaal over de ervaring met deze chaos door het bestaan van een mythe van eensgezindheid ondergesneeuwd. En de schuldigen werden herleid tot bepaalde personen, ondoorzichtigheid van beleid werd tot de oneerlijkheid van het individu en onduidelijke regels omtrent schadevergoeding werden tot graaizucht en diefstal.”¹⁸²

¹⁷⁹ Leydesdorff, *Het water en de herinnering*, p. 164

¹⁸⁰ Leydesdorff, *Het water en de herinnering*, p. 74-82

¹⁸¹ Leydesdorff, *Het water en de herinnering*, p. 78

¹⁸² Leydesdorff, *Het water en de herinnering*, p. 82

Het bovenstaande citaat laat zien hoe het nationale beeld van de ramp invloed heeft gehad op de individuele herinneringen. De gecreëerde eensgezindheid werkt door in de individuele herinnering. Doordat de schuldvraag onbeantwoord is gebleven in het collectieve beeld, terwijl de schuldigen wel aangewezen moeten worden in de individuele herinneringen, overlappen herinnering en officiële geschiedenis elkaar in de verhalen van de ooggetuigen.

Een ander belangrijk punt in bijna alle interviews is de herinnering aan de redding. De redding was meestal een breekpunt voor de slachtoffers. Na lange tijd op een zolder of in een boom gezeten te hebben, was eindelijk de redding daar. Deze neemt dan vaak ook een belangrijke plaats in in het interview.¹⁸³

De conclusie van het onderzoek van Leydesdorff is dat er meerdere herinneringen opgebouwd zijn na de ramp. Een nationaal collectief geheugen en een Zeeuws collectief geheugen. De Nederlander spreekt dan ook van de Watersnoodramp, terwijl de Zeeuw gewoon de ramp zegt. In dit onderzoek van Selma Leydesdorff heeft zij in ieder geval duidelijk gemaakt hoe het collectieve geheugen van de ramp voor de Nederlander is ontstaan. Maar ook hoe de ervaringen van de getroffenen in Zeeland in eerste instantie ondergeschikt gemaakt werd aan het nationale collectieve identiteitsconstructie en hoe het collectieve geheugen van de Zeeuwen er dan wel uitziet en hoe dit geconstrueerd is in relatie tot het collectieve geheugen van de Nederlander. Ook anderen in Nederland analyseren herinneringen op vergelijkbare wijze. Een voorbeeld van een onderzoek dat, op basis van interviews uit een reeds bestaand NIOD-archief, is gepubliceerd, is *Putten. De razzia en de herinnering* van Madelon de Keizer.¹⁸⁴ De Keizer had al eerder onderzoek gedaan naar *Het Parool* en hierbij ook al gebruik gemaakt van interviews uit archieven van het NIOD. Ter aanvulling nam zij zelf ook enkele interviews af met getuigen.¹⁸⁵ In *Putten. De razzia en de herinnering* echter probeert De Keizer niet de gebeurtenissen te reconstitueren, maar analyseert zij de herinnering aan de razzia. Daarbij probeert zij de herinnering aan de razzia in te passen in het collectief geheugen van de Nederlanders. Aan het einde van de 20^e eeuw zijn meerdere manieren vast te stellen voor het omgaan met mondelinge bronnen. Dit is vergelijkbaar met het onderzoek van Leydesdorff, met dit verschil dat Leydesdorff werkte op basis van nieuw afgenomen interviews, waar De Keizer gebruik maakte van interviews die opgeslagen lagen in een archief. Dit beperkt de mogelijkheden van De Keizer, omdat zij afhankelijk is van de beschikbare informatie, terwijl Leydesdorff kan vragen naar de gewenste informatie. Een

¹⁸³ Leydesdorff, *Het water en de herinnering*, p. 119-125

¹⁸⁴ Madelon de Keizer, *Putten. De razzia en de herinnering* (Amsterdam 1998)

¹⁸⁵ Madelon de Keizer, *Het Parool 1940-1945. Verzetsblad in oorlogstijd* (Amsterdam 1991)

voordeel van het onderzoek van De Keizer is dat zij kan kijken naar de ontwikkeling van de herinneringen in de tijd.

In *Het water en de herinnering* speelt subjectiviteit een grote rol. Niet alleen de interviewer heeft vooroordelen¹⁸⁶, maar ook de informant is subjectief. Selma Leydesdorff laat zien dat het geheugen bestaat uit het samenspel tussen collectief en individueel herinneren. Het individu geeft een vorm aan het collectieve geheugen (maar wordt er zelf wel door bepaald).¹⁸⁷ De constructie van herinneren staat centraal in het onderzoek van Leydesdorff. Of in haar eigen woorden:

*“(...) want als er zonder de verhalen geen geschiedenis te schrijven is, dan moet het toch mogelijk zijn om met die verhalen als een historicus om te gaan en te doorgronden waarom ze op een bepaalde manier verteld worden.”*¹⁸⁸

Dus niet slechts wat verteld wordt staat centraal in het onderzoek, maar hoe ‘het gebeurde’ verteld wordt staat centraal bij Leydesdorff. Dus historische onwaarheden en subjectiviteit in een interview hoeven niet genegeerd te worden, want deze zijn juist het onderzoeksobject. Nu kan gezegd worden dat voor een historisch onderzoek deze getuigenis dus onbetrouwbaar is, de ooggetuige herinnert het verleden immers niet zoals het zich werkelijk afspeelde. Maar juist deze vertekeningen van de werkelijkheid (in het geheugen) zijn in het onderzoek van Leydesdorff de interessante bronnen, omdat deze laten zien hoe herinneringen niet foutloos zijn en hoe zij geconstrueerd worden. Zo bevatten de interviews met de mensen die anderen gered hebben vaak verhalen die een narratieve structuur hebben die te vergelijken is met die van de verhalen over het verzet en de illegaliteit in de Tweede Wereldoorlog:

*“Het gaat om een combinatie van de taal van Vestdijk als hij over de oorlog schrijft, het realisme van de verzetsliteratuur van J.B. Charles en de spanning van Theun de Vries, schrijvers die in feite vorm hebben gegeven aan de mondelinge overlevering van daden uit de oorlog.”*¹⁸⁹

Doordat de structuur van de verhalen van de personen en ook de context van hun ervaringen zo belangrijk zijn in het onderzoek van Selma Leydesdorff is ook het vrije element in de interviews bij *oral history* voor haar een belangrijk element. De geïnterviewde moeten de

¹⁸⁶ Leydesdorff laat in haar hoofdstuk ‘het interview als sleutel tot de *oral history*, in: *De mensen en de woorden* zien dat op basis van literatuur van Bordieu en Plummer zien dat de interviewer zijn of haar eigen rol in het interview moet analyseren.

¹⁸⁷ Leydesdorff, *Het water en de herinnering*, p. 53

¹⁸⁸ Leydesdorff, *Het water en de herinnering*, p. 16

¹⁸⁹ Leydesdorff, *Het water en de herinnering*, p. 158-159

kans krijgen om zo vrijuit mogelijk te praten. Zij maakt dan ook gebruik van de *life story* benadering. Bij deze manier van interviewen worden er niet alleen vragen gesteld over het te onderzoeken onderwerp, maar gaat de onderzoeker uit van het levensverhaal van de ooggetuigen. Een groot voordeel hiervan is dat de te onderzoeken gebeurtenissen geplaatst kunnen worden in de context van het leven van de ooggetuige. Door de *life story* benadering te gebruiken kunnen vertekeningen in het verhaal van de ooggetuige naar voren komen en verklaard worden. Leydesdorff pleit dan ook voor een zo groot mogelijke vrijheid in het interview:

*“Maar niemand houdt het vol alleen te refereren aan het collectieve beeld wanneer naar meer dan geïsoleerde momenten gevraagd wordt. In een langdurig interview waarin heel veel zaken aan de orde komen, duikt meestal ook de eigen ervaring op, de persoonlijke herinnering.”*¹⁹⁰

In de ogen van Selma Leydesdorff heeft ook de interviewer een sleutelrol in het verzamelen van informatie;

*“Kenmerkend voor onderzoek in de oral history is dat het basismateriaal wordt gevormd door mondelinge verhalen. Die worden in de regel verteld in een interviewsituatie en daarmee krijgt de interviewer een sleutelrol bij het verwerven van kennis op dit gebied. Het is de interviewer, die de toegangspoort vormt tot het materiaal dat nodig is, en diens rol moet dan ook goed worden doordacht.”*¹⁹¹

De importantie van de rol van de interviewer bij het beoefenen van *oral history* wordt hieronder nog eens bevestigd door een andere opmerking van Selma Leydesdorff:

*“Een essentieel element in het interview is het luisteren. Luisteren is iets anders dan historici gewoonlijk doen. Het betekent bereid zijn om te leren, bereid zijn om vooroordelen, ideeën en theoriën bij te stellen. Alleen dan leidt een interview tot meer dan een verslag, en alleen dan wordt oral history een wetenschappelijke praktijk.”*¹⁹²

Gebrek aan zelfreflectie van de interviewer en de houding die de interviewer aanneemt zijn dan ook erg belangrijke punten om rekening mee te houden.¹⁹³

¹⁹⁰ Leydesdorff, *Het water en de herinnering*, p. 54

¹⁹¹ Leydesdorff, *De mensen en de woorden*, p. 80

¹⁹² Leydesdorff, *De mensen en de woorden*, p. 83

¹⁹³ Leydesdorff, *De mensen en de woorden*, p. 81-82

In de volgende paragraaf vergelijk ik de publicaties van Kees Slager en Selma Leydesdorff om te laten zien welke functies *oral history* in de Nederlandse geschiedschrijving heeft. In de analyse wordt ook het gebruik van de *oral history* op verschillende gebieden van geschiedschrijving meegenomen. De bevindingen kunnen uiteindelijk gebruikt worden in de conclusie bij het beantwoorden van de vraag hoe het gebruik van mondelinge bronnen de Nederlandse geschiedschrijving heeft beïnvloed.

Analyse

De ideeën van de feministen en de postmodernisten speelden een grote rol in de verdere ontwikkeling van *oral history* in Nederland. De postmodernisten stelden: Wetenschappelijke kennis is per definitie subjectief en kennis is gebaseerd op taalconstructies. Voorbeelden hiervan zijn te zien in *Het water en de herinnering*, bijvoorbeeld bij het behandelen van de narratieve structuur van de interviews. Hier laat Leydesdorff zien dat delen van interviews in een bepaalde textuele vorm gegoten worden door de informanten, omdat deze vorm bepalend is geweest bij het vormen van herinneringen.

Selma Leydesdorff, afkomstig uit de vrouwengeschiedenis, gebruikt de mondelinge bronnen in haar onderzoek naar de Watersnoodramp op een totaal andere wijze dan Kees Slager dat doet. Leydesdorff analyseert de herinneringen van de informanten en plaats deze in de context van het nationaal collectief geheugen. Zij laat zien hoe men geacht wordt te denken over de ramp, maar ook hoe er door de slachtoffers werkelijk gedacht wordt over de ramp. Zij legt dus dominante discoursen voor het omgaan met de ramp bloot. Deconstructie van de taal en de herinnering staan centraal hierbij centraal in het onderzoek. Leydesdorff analyseert de herinneringen van slachtoffers van de watersnoodramp. Deze vorm van analyse wordt in Nederland maar mondjesmaat toegepast. Wat dat betreft is Selma Leydesdorff een voorloper in de *oral history* in Nederland. Herinneringen worden – in haar eigen woorden - op een wetenschappelijk verantwoorde wijze geanalyseerd in het werk van Leydesdorff. Hiermee doelt zij waarschijnlijk op het feit dat zij herinneringen als onderzoeksobject ziet in haar onderzoek, terwijl bij bijvoorbeeld Kees Slager het onderzoeksobject de Watersnoodramp is. Zo is te zien dat een aantal onderwerpen bij Selma Leydesdorff en Kees Slager overeenkomen, maar dat zij totaal anders behandeld worden door de auteurs.

Het belang van de interviewsituatie in de recente *oral history* is niet te onderschatten. Zowel interviewer, als de geïnterviewde spelen een grote rol in de *oral history*. De interviewer zal altijd invloed uitoefenen op de informant. De interviewer bepaalt immers het

onderwerp, ook kan de sfeer van het interview invloed hebben op de uitkomst. De interviewer analyseert uiteindelijk ook de uitkomsten, dit kan ook weer verschillende conclusies opleveren. Kortom informant en interviewer hebben een *shared authority*, zoals de Amerikaan Michael Frisch het noemde.¹⁹⁴ Samen creëren zij een nieuwe werkelijkheid, geheel in de traditie van de postmodernisten.

Door de vorm van het onderzoek van Selma Leydesdorff wordt zij gedreven naar de *life story* methode. Door de te onderzoeken herinneringen in de context te plaatsen van het leven van de informant kunnen er meer uitspraken worden gedaan over de herinneringen.

Hoe verzamelden de *oral history* historici in de tweede helft van de 20^e eeuw hun verhalen, hoe interviewden zij? Wat betekent al het bovenstaande voor de functie van de mondelinge bronnen in het geschiedkundig onderzoek?

Met de ontwikkelingen in de geschiedkunde, met name de opkomst van ideeën van feministen en postmodernisten, veranderde ook de functie van mondelinge bronnen in de geschiedschrijving. Werden de mondelinge bronnen in eerste instantie aangewend om hiaten te vullen of om niet machthebbers een stem te geven in de geschiedschrijving, aan het einde van de 20^e eeuw werden ook de herinneringen zelf onderzoeksobject, zoals in het werk van Selma Leydesdorff of Madelon de Keizer. Overigens vergrootte dit alleen het terrein van de historicus, die zich bezighield met *oral history*, want publicaties als *De ramp* van Kees Slager bewijzen dat ook het vullen van de hiaten in historische kennis nog steeds een dankbare bezigheid kan zijn voor de historicus. Dit is de belangrijkste conclusie uit het vergelijken van *De ramp* met *Het water en de herinnering*. Beide onderzoeken voegen nieuwe verhalen toe aan de Nederlandse geschiedschrijving, ook al zijn beiden gebaseerd op interviews over de ervaringen met de Watersnoodramp. Er is plaats voor de analyse van herinneringen, maar ook voor waarheidsvinding op basis van die herinneringen.

Het veranderen van de functie van de mondelinge bronnen in de geschiedschrijving heeft ook een gevolg voor het gebruik van de secundaire bronnen. In historisch onderzoek waarbij herinneringen het onderzoeksobject zijn, moet de secundaire literatuur niet alleen gericht zijn op maatschappelijke en wetenschappelijke context, maar ook gericht op bijvoorbeeld narratieve structuren.

Het voorgaande laat zien dat *oral history* uitgegroeid is tot veel meer dan een methode om hiaten in wetenschappelijke kennis te vullen. Dit wordt bevestigd door een citaat van Grele in het werk van Charlton *History of oral history*:

¹⁹⁴ Tosh, *The pursuit of history*, p.319

*“The ‘gaps’ have grown, but Ronald J. Grele has ably summarized the broadening of the scope of oral history from the 1966 Lake Arrowhead colloquium to the present: ‘Originating in many areas as a way to fill in the gaps in the written record, either as archival practice or maybe because that written record simply ignored so much of the daily life of so many people, oral history has outgrown its roots in the search for data and has become an activity seeking to understand all forms of subjectivity: memory, ideology, myth, discourse systems, speech acts, silences, perceptions, and consciousness in all its multiple meanings.’”*¹⁹⁵

Maar welke plaats nam *oral history* in de Nederlandse geschiedschrijving? Had de verdere ontwikkeling van de *oral history* invloed op de plaats in de Nederlandse academische geschiedschrijving in zijn geheel? Of waren de ontwikkelingen in de *oral history* alleen dat: ontwikkelingen in de *history*. De eerste ontwikkeling in het gebruik van mondelinge bronnen in de Nederlandse geschiedschrijving is de stijging van het aantal publicaties die met behulp van mondelinge bronnen uitgebracht zijn.

Sinds de jaren '70 van de twintigste eeuw houdt de Nederlandse geschiedschrijving zich ook bezig met de methode van *oral history*. Na de eerdergenoemde werken van Jaap Talsma zijn in de jaren '80 een aantal publicaties uitgekomen die zich bezighielden met hoe *oral history* beoefend behoort te worden in de geschiedschrijving en wat de waarde van de mondelinge bronnen voor de historicus kan zijn. Dit laat zien dat de Nederlandse geschiedschrijving de *oral history* meer en meer erkende als een deel van de academische wereld. Maar dat geeft ook aan dat *oral history* steeds meer een specialisme werd. Sinds de jaren '80 van de twintigste eeuw worden bovendien elk jaar historische publicaties uitgegeven op basis van mondelinge bronnen. Ook zijn er meerdere manieren om op basis van mondelinge bronnen te komen tot geschiedkundige kennis. De *life story* benadering is een voorbeeld hiervan.

In het volgende hoofdstuk komt een recentere ontwikkeling aan bod, die belangrijk is geweest in de Nederlandse *oral history* beoefening. Namelijk de goed verkopende publicaties van Geert Mak en Judith Koelemeijer, die beiden gebruik maken van mondelinge bronnen in hun onderzoeken.

¹⁹⁵ Charlton, *History of oral history* (New York 2000), p.161

H6. POPULAIRE ORAL HISTORY

In het laatste decennium van de twintigste eeuw is er een opvallende ontwikkeling waar te nemen op het gebied van *oral history* in de Nederlandse geschiedschrijving. Door het schrijven van een aantal publicaties weet Geert Mak uit te groeien tot één van de bekendste en meest gelezen historici in Nederland. In 1996 publiceert hij het boek *Hoe God verdween uit Jorwerd*.¹⁹⁶ Hierin beschrijft Mak het Friese dorp Jorwerd en gaat met name in op de veranderingen in het dorp tussen 1945 en 1995. Het boek is een biografie van het Friese dorp, beschreven aan de hand van de levens en verhalen van de inwoners van Jorwerd. *Hoe God verdween uit Jorwerd* kan omschreven worden als ‘een half literair journalistiek essay’.¹⁹⁷ Mak koos voor een participerend onderzoek, hij heeft immers enkele jaren in Jorwerd gewoond om het boek te kunnen schrijven. Op basis van zijn eigen ervaringen in Jorwerd, maar ook op basis van de verhalen van de inwoners, geeft hij de veranderingen in het dorp, en hoe de dorpingen daarmee omgingen, weer.

In 1999 publiceert Geert Mak zijn bekendste en meest verkochte werk *De eeuw van mijn vader*.¹⁹⁸ In dit boek wordt aan de hand van egodocumenten en gesprekken met familieleden van Geert Mak een familiegeschiedenis geschetst. Deze familiegeschiedenis is vervolgens geplaatst in de context van de geschiedenis van Nederland. Van *De eeuw van mijn vader* zijn sinds 1999 meer dan een half miljoen exemplaren verkocht. Een zeer groot aantal, zeker voor een historische publicatie. Ook reisde Mak in die periode door Europa voor *NRC Handelsblad*. Tijdens zijn reis verzamelde hij de verhalen van mensen, die hij inpaste in zijn versie van de geschiedenis van Europa. Zo ontstond een reisverslag, niet alleen een geografische reis, maar ook een reis door de tijd. Op basis van de interviews, die hij afnam, publiceerde hij het boek *In Europa. Reizen door de twintigste eeuw*¹⁹⁹ en maakte en presenteerde hij het gelijknamige televisieprogramma tussen 2007 en 2009.²⁰⁰ Van het boek werden meer dan 350.000 exemplaren verkocht.

Het succes van de voor een groot publiek toegankelijke *oral history*, zoals Geert Mak het beoefende, vond al snel navolging. De succesvolste van deze auteurs is waarschijnlijk Judith Koelemeijer. Vanaf 1994 was Koelemeijer journaliste in dienst bij *De Volkskrant*. In

¹⁹⁶ Geert Mak, *Hoe God verdween uit Jorwerd* (Amsterdam/Antwerpen 1996)

¹⁹⁷ Meindert Schroot, ‘De twintigste eeuw in Jorwerd. Dynamiek op het Friese platteland’, in *Fryslan* 3;1 (1997), p. 17-18

¹⁹⁸ Geert Mak, *De eeuw van mijn vader* (Amsterdam/Antwerpen 1999)

¹⁹⁹ Geert Mak, *In Europa. Reizen door de twintigste eeuw* (Amsterdam/Antwerpen 2004)

²⁰⁰ www.ineuropa.nl Op deze site zijn alle afleveringen van *In Europa* te zien.

2000 nam zij ontslag om zich te richten op het schrijven van haar eerste boek *Het zwijgen van Maria Zachea*.²⁰¹ Het boek kan omschreven worden als een *oral biography* van een familie in romanvorm.²⁰² In het boek beschrijft Koelemeijer haar familie aan de hand van interviews met haar vader en zijn broers en zussen. Maar in het voorwoord zegt Judith Koelemeijer dat het verhaal veel meer is:

“Hun verhaal zou veel méér zijn dan een familievertelling alleen. In de jaren vijftig en zestig veranderden de tijden razendsnel. Je kon, als je het rijtje afging, bij elke volgende broer of zus de maatschappelijke omwentelingen het gezin zien binnendenderen. Het was er allemaal: de armoe na de oorlog, de loodzware handkar en de eerste brommer, de komst van rock 'n roll, de invloed van de televisie en het onderwijs, de kinderen die niet meer naar de kerk wilden (en de woedende orthodoxe vader), de eerste Vietnam-teach in, het grote geld en de nieuwe hobby tuinen, de bevrijding die de pil bracht, de popmuziek, de drugs en ‘de ontdekking van jezelf’.”²⁰³

Net als het werk van Geert Mak haalde Judith Koelemeijer met haar *Het zwijgen van Maria Zachea* hoge verkoopaantallen. Er werden 280.000 exemplaren verkocht en het boek werd bekroond met de NS publieksprijs. Opvallend hierbij is dat Koelemeijer's *Het zwijgen van Maria Zachea* gerenommeerde auteurs als Nicci French en de inmiddels overleden Harry Mulisch achter zich liet. Ook het volgende project van Koelemeijer kan gezien worden als een *oral history* project. Dit keer werd echter maar één persoon uitvoerig geïnterviewd: *Anna Boom* werd in 2008 gepubliceerd en vertelt het verhaal van de gelijknamige vrouw.²⁰⁴ Net als in *Het zwijgen van Maria Zachea* is het verhaal gepubliceerd in romanvorm, beide boeken zijn dan ook literaire non-fictie.²⁰⁵

Het succes van deze literair-historische publicaties werd met gemengde gevoelens aanschouwd door de ‘traditionele’ historici in Nederland. De boeken zouden niet wetenschappelijk verantwoord zijn, ze zouden te toegankelijk zijn. *Hoe God verdween uit Jorwerd*, *Het zwijgen van Maria Zachea* en *Anna Boom* zijn immers alle drie publicaties in romanvorm. Toch kreeg Geert Mak in 2004 een eredoctoraat van de Open Universiteit Heerlen voor zijn verdiensten voor de geschiedschrijving.²⁰⁶ *De eeuw van mijn vader* en *In Europa* zijn iets moeilijker te kwalificeren dan de literaire werken van Mak en Koelemeijer.

²⁰¹ Judith Koelemeijer, *Het zwijgen van Maria Zachea. Een ware familiegeschiedenis* (Zutphen 2001)

²⁰² Werkman, *Uitgesproken geschiedenis*, p. 81

²⁰³ Koelemeijer, *Het zwijgen van Maria Zachea*, p. 9

²⁰⁴ Judith Koelemeijer, *Anna Boom* (Amsterdam/Antwerpen 2008)

²⁰⁵ www.judithkoelemeijer.nl

²⁰⁶ www.geertmak.nl

Eén van de reacties op *De eeuw van mijn vader* staat op de achterzijde van de vierendertigste druk:

“Geert Mak heeft het op een benijdenswaardige wijze klaargespeeld om een boek over de Nederlandse geschiedenis van de twintigste eeuw te schrijven dat niet door wetenschappelijke pretenties afschrikt, en dat het verleden toegankelijk maakt door een veelheid aan persoonlijke verhalen.”

Kern van het citaat zijn ‘de wetenschappelijke pretenties’, die in dit voorbeeld eerder positief dan negatief worden ervaren. Mak zegt hier zelf het volgende over:

“Oral history is niet nieuw, het is zelfs oorspronkelijke geschiedschrijving, maar het zou een ramp zijn als historici zich er allemaal mee bezig gingen houden. De historische wetenschap moet vooral een eigen wetenschap blijven. Het verhaal van mensen is één bron, waar ook wel wat maren aan zitten. Bij mensen heb je te maken met het ladenkastje van het geheugen, dat niet altijd even betrouwbaar is. Je moet natrekken wat ze vertellen. Bij oral history kun je niet om de historische feiten heen. Zo’n boek van mij over Jorwerd, daar zit veel geschreven materiaal onder, zoals archiefstukken. Dat materiaal giet je in een vorm van een verhaal dat mensen vertellen, en dat vind ik een hele legitieme vorm van geschiedschrijving. Sommige historici zeggen dan: die boeken zijn zo leesbaar. Die zullen wel niet kloppen. Natuurlijk vind je soms een fout. Maar ik vind: als je de persoonlijke kant van het verleden niet in de geschiedschrijving betreft, ben je een slecht historicus.”²⁰⁷

Judith Koelemeijer reageert in hetzelfde artikel iets traditioneler en zet haar *oral history* naast de ‘officiële’ geschiedschrijving:

“Maar ik vind ook eigenlijk dat je de officiële geschiedschrijving en het schrijven van boeken als de mijne niet goed met elkaar kunt vergelijken. Wat ik heb gedaan heeft een hele andere pretentie dan de officiële geschiedschrijving. Het uitgangspunt bij het schrijven van mijn boek was het persoonlijke verhaal vertellen van mijn familie. Wat ik hoopte was dat de geschiedenis van mijn familie weer zou gaan leven door het persoonlijk te maken. Veel over de geschiedenis van de jaren vijftig en zestig was al bekend, zoals de nozemtijd, maar vanuit het perspectief van hoe bijvoorbeeld mijn vader die nozemtijd heeft beleefd, geeft het toch weer een ander beeld.”²⁰⁸

Mak claimt dat de persoonlijke kant van het verleden een kant is van de geschiedschrijving, die nooit genegeerd mag worden. Koelemeijer zegt juist dat de officiële geschiedschrijving en haar *oral history* twee verschillende onderzoeksobjecten zijn. In haar ogen kan *oral*

²⁰⁷ Volkskrant 16-05-2003

²⁰⁸ Volkskrant 16-05-2003

history, ook zoals zij die beoefent, duidelijk maken hoe mensen omgaan met hun herinneringen. Niet wat zij precies hebben beleefd, maar hoe zij het verleden beleefd hebben. Zowel Mak, als Koelemeijer verdedigen zich dus tegen de kritiek uit de wetenschappelijke wereld. Overigens is dergelijke kritiek op goed verkopende publicaties in de Nederlandse historische wereld niets nieuws. Sinds de 19^e eeuw staat bronnenkritiek centraal in de geschiedwetenschap. Het inmiddels tot standaardwerk over de jodenvervolging in Nederland gebombardeerde *Ondergang* van Presser kende immers ook een beperkt notenapparaat. Dit werd door Presser op de volgende manier verantwoord:

*“Wij hadden ons een geschrift kunnen voorstellen, op schier elke bladzijd van noten voorzien, evengoed als een zonder welke noot ook; zowel het ene als het andere hebben wij trouwens reeds op onze naam staan en wij wagen het uit te spreken, dat aan het geloofwaardigheid van het laatste zeker niet meer getwijfeld is dan aan die van het eerste. Algehele schrapping van verwijzingen is in een stuk eigentijdse historie echter onmogelijk; wel meenden wij het aantal tot het onmisbare te mogen beperken. Het in het archief van het Rijksinstituut neergelegde handschrift bevat deze verwijzingen in haar volledigheid, bladzijde voor bladzijde. Voor twijfelaars en belangstellenden staat dus een weg open: wie hem niet inslaat, moge zich tevreden stellen met onze naar eer en geweten afgelegde verklaring, dat ons geschrift in al zijn details op bronnen berust, door ons gehanteerd voor de daarvoor nu eenmaal bestaande maatstaven.”*²⁰⁹

De eeuw van mijn vader en *In Europa* van Geert Mak zijn wat notenapparaat betreft te vergelijken met *Ondergang* van Presser. Ook Mak vond een notenapparaat niet noodzakelijk in zijn boeken over de twintigste eeuw in Nederland en Europa, maar ook in zijn boeken kan de lezer aan het einde een hoofdstuk doornemen met de literatuur waarop het onderzoek gebaseerd is. Bij Presser is het notenapparaat achterwege gelaten, omdat Presser koos voor toegankelijkheid, iedereen moest weten wat er gebeurd was in de Tweede Wereldoorlog.²¹⁰ Historisch besef bij het volk ging in deze voor de wetenschappelijkheid (en dus de regels van objectiviteit).

Analyse populaire oral history in Nederland

De manier van interviewen van Geert Mak is goed te zien in zijn televisieserie *In Europa*. Natuurlijk is het moeilijk om een informele sfeer te scheppen voor een interview wanneer een

²⁰⁹ Presser, *Ondergang II*, p. 528

²¹⁰ Van der Zee, *Jacques Presser*, p. 247

cameraploeg om de interviewer en de informant staan, vooral als je dat als informant niet gewend bent. Toch heeft Geert Mak een groot aantal mensen geïnterviewd, die gedenkwaardige momenten uit het verleden hebben meegemaakt. Hierdoor worden bekende en minder bekende historische gebeurtenissen opnieuw bekeken, maar door de bril van de gewone man of vrouw.

Ook in de academische geschiedkunde laait een debat op. Zijn deze onderzoeken gedegen historische wetenschappelijke werken of mooischrijverij? Wanneer we het postmodernistische standpunt van geen objectief kenbare realiteit erbij halen, is discussie zinloos. Dan is immers elke tekst, wetenschappelijk of niet, subjectief. Er is enkel een veelheid van waarheden, dus hebben alle teksten waarde. Ook de academische geschiedwetenschap heeft met het toekennen van een eredoctoraat aan Geert Mak laten zien dat ook zijn werk waarde heeft voor de geschiedschrijving in Nederland.

H7. CONCLUSIE

In het eerste deel van dit hoofdstuk wordt in het kort herhaald wat beschreven is in de voorgaande zes hoofdstukken. Dit om de rode draad in het onderzoek nog kort weer te geven. Vervolgens wordt met alle verkregen informatie de probleemstelling van dit onderzoek beantwoord.

Het begin van het onderzoek laat zien hoe de geschiedschrijving in Nederland, zoals internationaal ook het geval was, gericht was op de ‘grote verhalen’ van de elite. Dit kwam mede door het belang van de opkomst van de natiestaat in Europa. Politieke geschiedenis was dan ook de meest beoefende tak van geschiedschrijving. Hierbij kwam de opkomst van de sociale kwestie in Europa en in Nederland. Economie en de plaats van de arbeider werden steeds belangrijker en dit kwam tot uiting in de opkomst van nieuwe takken van geschiedschrijving, zoals economische geschiedenis, maar ook annales en later sociale geschiedenis. De geschiedschrijving in Nederland ging zich steeds minder richten op de elite. Deze ontwikkelingen deden zich voor aan het einde van de 19^e en het begin van de 20^e eeuw.

Vervolgens wordt duidelijk gemaakt hoe direct na de oorlog Ben Sijes begint met zijn onderzoeken bij het RIOD. Door het ontbreken van ‘traditionele’ bronnen begon Sijes met het verzamelen van egodocumenten en uiteindelijk, omdat ook de beschikbare egodocumenten niet toereikend waren, kwam hij terecht bij ooggetuigen van de oorlog. De ervaringen van deze informanten zorgden ervoor dat Sijes wel een reconstructie van de razzia van Rotterdam en de februaristaking kon maken, iets wat onmogelijk was met de beschikbare ‘traditionele’ bronnen.

De maatschappij en hiermee de wetenschap veranderde in de decennia na de jaren '50 van de 20^e eeuw vervolgens in een hoog tempo. De wetenschappelijke en maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland, die in de jaren '60 en '70 van de 20^e eeuw invloed hebben gehad op de geschiedschrijving, komen dus aan bod. De belangrijkste ontwikkelingen in de geschiedschrijving zijn ten eerste het postmodernisme. In de postmodernistische visie is objectieve wetenschappelijke kennis onmogelijk. De historicus creëert een nieuwe waarheid, wanneer hij een historisch onderzoek doet en publiceert. Alle teksten zijn immers taalconstructies, ook gesproken teksten. Het postmodernisme legitimeerde dus deels het gebruik van mondelinge bronnen, omdat alle teksten subjectief bleken te zijn, niet alleen gesproken teksten. Een tweede ontwikkeling in de geschiedswetenschappen was de opkomst van vrouwen geschiedenis en postkoloniale geschiedenis. Deze geschiedwetenschap kwam

voort uit de sociale geschiedenis, waar historici al onderzoek deden naar de positie en het dagelijks leven van de arbeider. Onder invloed van de emancipatie van minderheden in de jaren '60 van de 20^e eeuw in Nederland kwam er meer interesse in de geschiedenis van deze minderheden. Om hun identiteit als groep te kunnen creëren, moest hun verleden bekend zijn.

Aan de hand van een analyse van het werk van Leydesdorff en Slager laat ik zien hoe de opkomst van het postmodernisme en de emanciperende geschiedschrijving invloed had op de ontwikkeling van *oral history* in de tweede helft van de 20^e eeuw in Nederland. Het reconstrueren van het verleden bleef een belangrijke functie voor het gebruik van *oral history*. Maar naast deze functie kwam er onder invloed van het feministische gedachtegoed en het postmodernistische denken een tweede functie voor het gebruik van mondelinge bronnen. De mondelinge bronnen kunnen zelf door de onderzoeker als onderzoeksobject gezien worden, zoals Slema Leydesdorff dat deed en doet. Door deze herinneringen te analyseren, door ondermeer taaldeconstructie, kon gekeken worden hoe mensen omgingen met het verleden en op welke manier zij dit verleden verwoordden.

Uiteindelijk is dan nog kort ingegaan op enkele recente ontwikkelingen. Geert Mak en Judith Koelemeijer maken beiden gebruik van *oral history* in hun onderzoeken, maar ze publiceren geen werken uit met wetenschappelijke pretenties. Toch laat het hoofdstuk ons zien dat deze auteurs en hun werken wel degelijk waarde hebben voor de Nederlandse geschiedschrijving.

Maar wat betekent dit alles voor de beantwoording van de centrale probleemstelling en subvragen? Wat kan er gezegd worden over de ontwikkeling van de *oral history* in de Nederlandse geschiedschrijving en over de invloed die het gebruik van mondelinge bronnen hebben gehad op de Nederlandse geschiedschrijving. Werden de mondelinge bronnen net na de Tweede Wereldoorlog gebruikt om hiaten te vullen, voor waarheidsvinding, tegenwoordig kunnen herinneringen zelf onderzoeksobject zijn. Werden mondelinge bronnen oorspronkelijk behandeld als 'traditionele' bronnen, tegenwoordig worden ze gezien als een bron die de historicus kan helpen in de analyse van het individuele en collectieve geheugen. Een gevolg hiervan is dat de zwakte van de mondelinge bron, namelijk de subjectiviteit van het interview, ineens de kracht wordt van de mondelinge bron in het historische onderzoek. De subjectiviteit van het interview laat immers de vertekeningen zien, veroorzaakt door gebrekkig geheugen en collectieve geheugenconstructies.

Een andere ontwikkeling in de geschiedkunde die mede op het conto van de ontwikkelingen binnen de *oral history* in Nederland kan geschreven worden is de plaats van

amateurhistorici, dus publicaties van mensen die niet opgeleid zijn tot historicus. Sijes, Slager, Koelemeijer, geen van allen zijn opgeleid tot historici, maar toch hebben zij een belangrijke rol gespeeld in de ontwikkeling van *oral history* in de Nederlandse geschiedschrijving. Ook de reportage van de onderzoeken van de *oral historian* volgen niet altijd meer de traditionele wetten van wetenschappelijkheid. Hiermee doel ik op de recente ontwikkelingen in de *oral history* waarbij te zien is hoe Judith Koelemeijer haar *oral history* onderzoeken in de vorm van literaire non fictie presenteert. Ook het werk van Geert Mak is zeer toegankelijk, mede door het ontbreken van een notenapparaat. Dit is vergelijkbaar met *Ondergang* van Presser, die ook vanwege de toegankelijkheid van zijn publicatie afzag van een notenapparaat. Dat deze vormen geaccepteerd zijn in de geschiedschrijving wordt bevestigd door het eredoctoraat dat Geert Mak kreeg voor zijn verrichtingen in de geschiedkunde.

Uit het onderzoek is gebleken dat er sinds de Tweede Wereldoorlog in ieder geval een duidelijke stijging te zien is in het gebruik van mondelinge bronnen in de geschiedwetenschap in Nederland. Niet alleen is het aantal publicaties gebaseerd op mondelinge bronnen gestegen, maar ook het aantal stukken dat de methode van *oral history* behandelt. Ook het aantal geschiedkundigen dat zich bezighoudt met *oral history* is gegroeid. In de jaren '50 van de 20^e eeuw in Nederland kwam dit vooral door het werk van Sijes die door de praktijk gedwongen werd om mondelinge bronnen te gaan onderzoeken. In de jaren '60 en '70 werden ook de historici die zich richtten op de emanciperende geschiedschrijving door de praktijk naar de mondelinge bronnen gedreven.

Dit emanciperende element in de Nederlandse geschiedwetenschappen was nieuw. Al eerder waren Nederlandse historici sterk geëngageerd in hun werk. Deze engagement in de geschiedschrijving in de eerste helft van de 20^e eeuw was echter gebaseerd op nationalisme of marxisme. De emanciperende geschiedschrijving die opkwam na de jaren '60 van de 20^e eeuw was gericht op de emancipatie van bepaalde minderheidsgroeperingen. Hierbij werd vooral gebruik gemaakt van de postmodernistische ideeën om alternatieve geschiedbeelden bloot te leggen.

Doordat de emanciperende historici op zoek zijn gegaan naar alternatieve geschiedverhalen voor de minderheidsgroeperingen is de geschiedschrijving in Nederland ook op een andere manier veranderd. De notie van één geschiedkundige waarheid kon op basis van postmodernistische ideeën verworpen worden. Op basis van mondelinge bronnen is een geheel nieuw perspectief op bestaande geschiedkundige ideeën ontstaan. Door alternatieve

geschiedverhalen te zoeken kunnen door historici verschillende visies op het verleden worden blootgelegd.

Hieruit volgt dan ook dat de totale geschiedwetenschappelijke kennis niet bestaat uit één verhaal dat steeds aangepast en verbeterd wordt. Nee, geschiedenis is een verzameling verhalen, een lappendeken van geschiedkundige onderzoeken en publicaties, die een veelheid van waarheden en verhalen bevat en die blijft groeien door de nieuwe visies, waarheden en verhalen op basis van voortgaand historisch onderzoek. Hiermee kom ik ook op de titel van dit onderzoek: Verzamelde verhalen. Hiermee doel ik in eerste instantie op de geschiedwetenschappelijke kennis, zoals hierboven is beschreven. Maar ook is het een aansporing voor *oral historians* in Nederland, dat ze moeten blijven interviewen, omdat de geschiedschrijving veel te danken heeft aan de *oral history*: Verzamel de verhalen!

BRONNEN

Literatuur

Aalten, A. , *Zakenvrouwen: over de grenzen van vrouwenlijkheid in Nederland sinds 1945* (Amsterdam 1991)

Aalten, A. , *De bovenbenen van Olga de Haas. Achter de schermen van de Nederlandse balletwereld* (Amsterdam 2002)

Aerts, M. , *Naar het leven. Feminisme en biografisch onderzoek* (Amsterdam 1988)

Ahmed, L. , Maassen, M. , 'Vrouwen van de islam', in *Eutopia 2003*

Allen, R. M. , 'Orale traditie en orale geschiedenis, belangrijke bronnen van ons verleden', in: *Lantèrnu : guia pa nos historia* (1985)

Amerongen, M. van, *'Het leukste orkest van Nederland': veertig jaar Nationaal Jeugd Orkest* (Amsterdam 1998)

Anderson, B. , *Imagined communities. Reflections on the origin and spread of nationalism*

Arnoldussen, P. , Renders, J. W. , *Jong in de jaren dertig: interviews* (Baarn 1999)

Bakker, N. , Schwegman, M., Bruzzone, A. M. , *Papers presented at the International European Oral History Conference, 23-25 march 1979* (Colchester 1979)

Bal, M. , *De theorie van vertellen en verhalen: inleiding in de narratologie* (Muiderberg 1985)

Beliën, H. , 'Histoire méthodique en Annales. Vernieuwing in Frankrijk', in *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind* (Amsterdam 1991)

Benima, T. M. , *Kippesoep was ondenkbaar zonder saffraan : Joods leven in Nederland vóór 1940* (Den Haag 1983)

Berg, G. H. van de, *Net zo rijk als de prins : gesprekken met gepensioneerden van de omroep* (Wijk en Aalburg 1987)

Berkelaar, W. J. , Palm, J. , *'Ik wil wekken en waarschuwen' : gesprekken over Nederlandse historici en hun eeuw* (Amsterdam 2008)

Beynon, C. B. , Jong, S. de, *Verboden voor honden en inlanders : Indonesiërs vertellen over hun leven in de koloniale tijd* (Amsterdam 1995)

Blaas, P. B. M., *Geschiedenis en nostalgie. De historiografie van een kleine natie met een groot verleden. Verspreide historiografische opstellen* (Hilversum 2000)

Blauwhof, G. , *Women in aviation : life-stories and the interface between (oral) history and sociology* (Amsterdam 1996)

Blouw, H. de, Lochem, P. J. P. M. van, *Professie, macht en dienstbaarheid : 40 jaar politieleiding aan het woord* (Arnhem 1990)

Boersma, F. , *Dagboek van Nederland: geschiedenis gezien door ooggetuigen* (Amsterdam 1984)

Bohlmeijer, Mies, L. , Westerhof, G. , *De betekenis van levensverhalen* (Houten 2006)

du Bois-Reymond, M. , Wagemakers, A. J. M., *Mondelinge geschiedenis: over theorie en praktijk van het gebruik van mondelinge bronnen* (Amsterdam 1983)

du Bois-Reymond, M. , ‘Over de methode van mondelinge geschiedenis’, in *Mondelinge geschiedenis* (Amsterdam 1983)

du Bois-Reymond, M. , Graeve, B. de, Simon, F. , ‘Aura en klassenconflict. Hoe leerkrachten en leerlingen in België en Nederland over de vooroorlogse school spreken’, in: *Mondelinge geschiedenis*

du Bois-Reymond, M, Elteren, M. van, ‘Biografieforschung und oral history in den Niederlanden’, in: *Bios*, Heft 1, p. 111-138

Bolk, B. , *Inslag : mensen uit de streek vertellen : periodiek tijdschrift* (Hengelo 1980-1994)

Bossenbroek, M. , *De meelstreep* (Amsterdam 2001)

Boston-Mammah, T. , *Rotterdamse vaders: 010 openhartige interviews* (Rotterdam 2009)

Bouchez, R. , *De veelzijdigheid van "ambachten en neringen" in Oud Leidschendam* (Nootdorp 1998)

Bouman, P. J. , *De april-mei stakingen* (Den Haag 1950)

Breij, B. , *Twee miljoen leden : over het verleden, de toekomst en het heden van de Nederlandse vakbeweging : in gesprek met 25 vakbondsvoorzitters* (Amsterdam 2008)

Bregstein, P. , Presser, J. , Mout, M. E. H. N. , *Gesprekken met Jacques Presser* (Amsterdam 1972)

Bregstein, P. , *Op zoek naar Joods Amsterdam* (Amsterdam 1981)

Bregstein, P. , *Over smaak valt best te twisten. Een artikel uit artikelen, gepubliceerd in De Groene Amsterdammer, 1985-1990* (Amsterdam 1991)

Bregstein, P. , *Over Jacques Presser* (Soesterberg 2006)

Brinkgreve, C. , ‘Intieme relaties in naoorlogs Nederland’, in: T. van den Kamp, H. Krijnen (red.), *Dagelijks leven in Nederland* (Amsterdam 1987)

Brinkgreve, C. , *Amsterdams sociologisch tijdschrift. Levensverhalen (themanummer)* (Amsterdam 2002)

- Brinkman, I. , *Grandmother's footsteps: oral tradition and south-east Angolan narratives on the colonial encounter* (Keulen 1999)
- Broersen, J. , Koopman, T. , *Stavenisse. Kroniek van een verdronken dorp* (Hoorn 1953)
- Buitelaar, M. W. , *Van huis uit Marokkaans: over verweven loyaliteiten van hoogopgeleide migranten dochters* (Amsterdam 2009)
- Bunt, H. G. , *Honderd jaar Rijksrecherche : terugblik en toekomst* (Den Haag 1997)
- Charlton, T. L. , Myers, L. E. , Sharpless, R. , *The history of oral history. Foundations and methodology* (Plymouth 2007)
- Chotkowski, M. , Crama, A. , (On)afhankelijke vrouwen : economische zelfstandigheid van vrouwen in historisch perspectief. 1946-1996 (Rotterdam 1998)
- Coster, T. , *Klasgenoten van Anne Frank* (Amsterdam 2009)
- Damme, L. J. van, Smits, M. G. M. , *Voor de ontwikkeling van de Derde Wereld : politici en ambtenaren over de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking 1949-1989* (Amsterdam 2009)
- Dekkers, C. A. , Vroemen, L. J. , *De zwarte herfst: Arnhem 1944: de worsteling van mensen in oorlogstijd, authentiek relaas van ooggetuigen* (Weesp 1984)
- Denekamp, P. N. , *Onstuimig maar geduldig : interviews en biografische schetsen uit de geschiedenis van de PSP* (Amsterdam 1987)
- Deukeren, H. van, *Hoe krijg ik mijn bronnen aan de praat? Ideeën voor een geschiedschrijving van onderaf* (Utrecht 1990)
- Dijk, J. van, *Socialistische thuisopvoeding in Nederland in de jaren 1918-1940 : een projekt orale geschiedenis* (Utrecht 1980)
- Donders, K. A. , *Eyewitness memory in in field and laboratory studies* (Leiden 1997)
- Doorn, J. A. A. van, *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Amsterdam 1994)
- Dorsman, L. , Jonker, E. , Ribbens, K. , *Het zoet en het zuur. Geschiedenis in Nederland* (Amsterdam 2000)
- Dorsman, L. , 'Andere krachten. Sociale en economische geschiedschrijving', in *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw* (Amsterdam 1991)
- Draaisma, D. , *Waarom het leven sneller gaat als je ouder wordt. Over het autobiografisch geheugen* (Groningen 2001)
- Draaisma, D. , *Terug naar de tienerjaren. Trauma en herinnering* (Utrecht 2005)

- Drunen, P. van, Conradi, H. J. , *Bezielde wetenschap : een halve eeuw Nederlandse psychologie in vijf portretten* (Assen 1998)
- Dumont, S. , Otten, M. , Spits, J. , Zaal, M. (red.), *In haar verleden ingewijd. De ontwikkeling van vrouwengeschiedenis in Nederland* (Amsterdam 1991)
- Dunk, H. W. von der, *De verdwijnende hemel. Over de cultuur van Europa in de twintigste eeuw. Deel I en II* (Amsterdam 2000)
- Dunné, J. M. van, *Ex tunc, ex nunc : twee generaties juristen aan het woord over de ontwikkeling van het recht* (Zwolle 1990)
- Kinderen Eijgenraam, *Ons huis. Door eigen ramen gekeken en bekeken* (Ridderkerk 2008)
- Emmerik, I. van, Smet, A. de, *Gevaarlijk modern : levende geschiedenis van vrouwen in de Graalbeweging* (Voorburg 2001)
- Engels, A. , *Overschie geschiedenis : 50 jaar lokaal bestuur : fragmenten uit interviews met 50 markante personen uit Overschie* (Rotterdam 1999)
- Foucault, M. , *Geschiedenis van de waanzin* (Parijs 1961)
- Gent, L. van, *Ooggetuigen in het licht van 2000: 1940 - 2000, verhalen van Bosschenaren en anderen* ('s-Hertogenbosch 1999)
- Goldsmann, N. , Cox, F. , *Ooggetuigen van oorlog: zestig verhalen van Nederlandse slachtoffers over Japanse terreur 1942 – 1945* (Den Haag 2005)
- Graaff, B. de, Marcus, L. , *Kinderwagens en korsetten : een onderzoek naar de sociale achtergrond en de rol van vrouwen in het verzet 1940-1945* (Amsterdam 1980)
- Gras, H. , Schuring, A. , *Gedane zaken : de twintigste eeuw in 32 portretten* (Groningen 2001)
- Grele, R. J. , 'Oral history as evidence', in *History of oral history. Foundations and methodology* (Plymouth 2007)
- Grois, C. B. , *Werkende moeders en hun copingstrategieën* (Leiden 1991)
- Haan, F. de, 'Na vijftien jaren. Vrouwengeschiedenis in Nederland. 1975-1991', in *In haar verleden ingewijd. De ontwikkeling van vrouwengeschiedenis in Nederland* (Amsterdam 1991)
- Hagen, J. , *Vragen over vroeger : handleiding voor het maken van historische interviews* (Utrecht 1993)

Harberts, M. , Schouten, M. , du Bois-Reymond, M. , ‘Een Gesprek. M. Harberts, M. Schouten en M. du Bois-Reymond over mondelinge geschiedenis’, in *Mondelinge geschiedenis* (1983)

Heijden, W. van der, ‘De geschiedenis van een netwerk. De Vereniging voor Vrouwenstudies nader beschouwd’, in *In haar veleden ingewijd. De ontwikkeling van vrouwengeschiedenis in Nederland* (Amsterdam 1991)

Henkes, B. , *Heimat in Holland. Duitse dienstmeisjes 1920-1950* (Amsterdam 1995)

Henkes, B. , *Volkskunde, vaderlandsliefde en levensverhalen* (Hilversum 2003)

Henneman, M. , ‘Josine Blok: “Vrouwengeschiedenis moet niet leiden tot de vraag: Goeroe waar moeten wij heen?”’, in *In haar verleden ingewijd. De ontwikkeling van vrouwengeschiedenis in Nederland* (Amsterdam 1991)

Hibma, A. , Hoekstra, W. , Uil, T. , Interviews met landarbeidsters uit het Oldambt, 1920-1940 : 'We hadden geen keus' (Groningen 1987)

Hira, S. , Jharap, S. E. , *Eddy Jharap : vertrouwen in eigen kunnen : een biografisch interview over de ontwikkeling van Staatsolie Maatschappij Suriname NV* (Den Haag 2007)

Hoek, P. van den, *Biesbosch-crossings 1944-1945* (Kampen 1993)

Hogema, I. , Padt, I. van der, *Ruytermeisjes en Verkadevrouwen* (Schiedam 1997)

Hondius, D. , *Terugkeer; Antisemitisme in Nederland rond de bevrijding* (Den Haag 1990)

Hondius, D. , *Gemengde huwelijken, gemengde gevoelens; Aanvaarding en ontwijking van etnisch en religieus verschil sinds 1945* (Amsterdam 1999)

Hondius, D. , *Absent. Herinneringen aan het Joods Lyceum Amsterdam 1941-1943* (Amsterdam 2001)

Horst, H. van der, *Nederland. De vaderlandse geschiedenis van de prehistorie tot nu* (Amsterdam 2002)

Houwen, D. van der, *Havenmannen : de na-oorlogse geschiedenis van de Rotterdamse haven in 16 portretten* (Rotterdam 1999)

Huizinga, J. , *Herfsttij der middeleeuwen. Studie over levens- en gedachtenvormen der veertiende en vijftiende eeuw in Frankrijk en de Nederlanden* (Haarlem 1919)

Iren, A. van, Schut, M. , *Na de spandoeken van de suffragettes... : aanzet tot een geschiedenis in verhalen over vrouwenleven en vrouwenverzet in de dertiger jaren in Amsterdam* (Amsterdam 1980)

- Jager, N. de, 'Vrouwen die aan de weg beelden : beeldhouwsters in woord en beeld', in *Vrouwenweekblad 1989*
- Jansen, T. E. , *Listening to life stories, hearing state repertoires : analyzing biographical narratives of Indonesian-Chinese women in the Netherlands* (Amsterdam 1995)
- Janssen, B. , *De pijn die blijft: ooggetuigen van het bombardement van Nijmegen 22 februari 1944* (Amsterdam 2005)
- Jansz, U. , 'Vrouwengeschiedenis. Een voorbeeld van emancipatorische historiografie', in *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind* (Amsterdam 1991)
- Jobse-van Putten, J. , *Van pekelvat tot diepvrieskist : interviews en beschouwingen over de huishoudelijke conservering op het Nederlandse platteland in de eerste helft van de twintigste eeuw* (Amsterdam 1989)
- Jong, F. de, *Macht en inspraak. De strijd om de democratisering van de Universiteit van Amsterdam* (Baarn 1981)
- Jong, G. de, Kok, R. , Somers, E. L. M. , *Naar eer en geweten: gewone Nederlanders in een ongewone tijd 1940 – 1945* (Zwolle 2001)
- Jong, L. de, *De Bezetting* (Amsterdam 1966)
- Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Voorspel* (Den Haag 1969)
- Kapteijns, L. , Ali, M. O. , *Women's voices in a man's world : women and the pastoral tradition in Northern Somali orature, c. 1899-1980* (Portsmouth 1999)
- Keizer, M. de, *De gijzelaars van Sint Michielsgestel : een elite-beraad in oorlogstijd* (Alphen aan de Rijn 1979)
- Keizer, M. de, *Het Parool 1940-1945. Verzetsblad in oorlogstijd* (Amsterdam 1991)
- Keizer, M. de, *Putten. De razzia en de herinnering* (Amsterdam 1998)
- Kerres, M. , *De nieuwe burenen. Hoe Duitsland zijn lichtvoetigheid ontdekte* (Amsterdam 2008)
- Keune, A. W. M. , 'Mondelinge geschiedschrijving : het verhaal van de Tilburgse textielwerkers', in *Brabants heem 2002*
- Kits, A. , Ernst, H. C. A. , *De pastor is een vrouw* (Gorinchem 2000)
- Klap, B. , *Tachtigers : glimp van een generatie* (Baarn 1987)
- Klein, P. , Kamp, J. van de, *Het Philips-kommando in kamp Vught* (Amsterdam 2003)
- Koch, A. M. , *Handleiding voor het historisch interview* (Maastricht 1982)
- Koelemeijer, J. , *Het zwijgen van Maria Zachea. Een ware familiegeschiedenis* (Zutphen 2001)

- Koelemeijer, J. , *Anna Boom* (Amsterdam/Antwerpen 2008)
- Kooten Niekerk, A. van, *Verkeerde vriendschap : lesbisch leven in de jaren 1920-1960* (Amsterdam 1985)
- Kopijn, Y. , *Oral history interviewing in a Third World setting: an analysis of language, meaning and context* (Amsterdam 1996)
- Kopijn, Y. , 'The oral history interview in a cross cultural setting', in: M. Chamberlain, P. Thompson, *Narrative and genre* (Londen 1998), p. 142-160
- Kopijn, Y. , *Culturele bagage: het belang van oral history voor migrantenvrouwen* (Amsterdam 2005)
- Kopijn, Y. , Roelandschap, B. , Jordans, E. , *Haar geschiedenis : vrouwen verhalen van ver en dichtbij* (Amsterdam 2007)
- Koster, A. , Berg, A. van den, *Een plaats van vrij denken & voelen. De geschiedenis van de volkshogeschool in Oisterwijk 1961-1990. Interviews* (Helvoirt 1990)
- Kouters, S. , *Daar praat ik niet over: interviews* (Amsterdam 2007)
- Kriele, P. , Aukes, F. , *De Gruyter's Snoepje van de Week* ('s-Hertogenbosch 1992)
- Kristel, C. , *Binnenskamers* (Amsterdam 2002)
- Kristel, C. , *Polderschouw* (Amsterdam 2002)
- Laarhoven, T. van, *Hellemonders skréve zèlluf hullie eige geschiedenis : ervaringsgeschiedenis te boek gesteld middels selectie uit meer dan 100 interviews en ingezonden verhalen* (Helmond 1978)
- Laarhoven, K., Lammers, F. , Vos, K. de, *Je wist niet beter of het hoorde zo : een onderzoek m.b.v. mondelinge bronnen naar de positie van de vrouw in het arbeidersgezin rond 1900* (Amsterdam 1979)
- Lamboo, J. , Lohuis E. ten, Schneiders, L. , *Verlaten verleden. Een nieuw leven in Amerika na 1945* (Utrecht 2009)
- Leegstra, T. , *Moeders mooiste, mooiste moeders : tien verhalen in het kader van 10 jaar Opstap(je)* (Amsterdam 2001)
- Leeuw, M. G. C. de, Nieuwenhuis, J. , Schilt, M. , *Van oppasser naar verpleegkundige* (Utrecht 1997)
- Lemmens, S. , Crama, A. , *Haar scherp in beeld : de bewogen geschiedenis van 40 Rotterdamse vrouwen* (Rotterdam 1994)
- Leydesdorff, S. , *Verborgen arbeid, vergeten arbeid. Een verkenning in de geschiedenis van vrouwenarbeid* (Assen 1977)

- Leydesdorff, S. , *Wij hebben als mens geleefd. Het Amsterdamse joodse proletariaat 1900-1940* (Amsterdam 1987)
- Leydesdorff, S. , ‘Oral history and perestroika’, in: *History workshop. A journal of socialist and feminist historians*, 1990, nr. 29, p. 205-208
- Leydesdorff S. , ‘Oral history in the Netherlands’, in: *BIOS. Zeitschrift für Biographieforschung und Oral History. Special Issue* (Leverkusen 1990)
- Leydesdorff, S. , ‘The screen of nostalgia. Oral history and the ordeal of working-class Jews in Amsterdam’, in: *International journal of oral history*, dl 7, nr 2, pp 109-116
- Leydesdorff, S. , ‘“Different from across the water”: Interviews on the construction of collective identity in working-class neighborhoods in the north of Amsterdam’, in: R. Grele (red.), *International annual of oral history 1990, subjectivity and multiculturalism in oral history* (Westport 1992)
- Leydesdorff, S. , ‘A shattered silence: The life stories of the Jewish proletariat of Amsterdam’, in: L. Passerini, *Memory and totalitarianism. International yearbook of oral history and life stories* (Oxford 1992), vol 1, p. 145-165
- Leydesdorff, S. , *Het water en de herinnering. De Zeeuwse watersnoodramp* (Amsterdam 1993)
- Leydesdorff, S. , Dawson, G. , Burchardt, N. , ‘Introduction: Trauma and life stories’, in: K. Lacy Rogers, S. Leydesdorff, *Trauma and life stories. International perspectives* (Londen / New York 1999), p. 1-27
- Leydesdorff, S. , *De mensen en de woorden. Geschiedenis op basis van verhalen* (Amsterdam 2004)
- Leydesdorff, S. , *De leegte achter ons laten. Een geschiedenis van Sebrenica* (Amsterdam 2008)
- Liempt, A. van (red.), *Andere tijden* (Amsterdam / Antwerpen 2000)
- Liempt, A. van, *Kopgeld. Nederlandse premiejagers op zoek naar joden 1943* (Amsterdam 2002)
- Linde, F. van der, *Tot op het bot: gesprekken over ziel & zaligheid* (Amsterdam 1999)
- Linden, L. van der, Panhuysen, B. , *Verhalen vangen : verzamelen, ontsluiten en presenteren van immaterieel cultureel erfgoed* (Amsterdam 2003)
- Lorenz, C. , *Geschiedenis tussen eigen ervaring en wetenschap* (Utrecht 1990)
- Maalsté, N. , Wijngaart, W. N. van de, *Het kruid, de krant en de kroongetuigen : de geschiedenis van hennep van 1950 tot 1970* (Utrecht 1993)

- Mak, G. , *The Amsterdam dream. Een korte geschiedenis van de politieke cultuur in de jaren '80* (Amsterdam 1986)
- Mak, G. , *De engel van Amsterdam* (Amsterdam 1992)
- Mak, G. , *Een kleine geschiedenis van Amsterdam* (Amsterdam 1994)
- Mak, G. , *Hoe God verdween uit Jorwerd* (Amsterdam/Antwerpen 1996)
- Mak, G. , *Het ontsnapte land* (Amsterdam 1998)
- Mak, G. , *De eeuw van mijn vader* (Amsterdam/Antwerpen 1999)
- Mak, G. , *In Europa. Reizen door de twintigste eeuw* (Amsterdam / Antwerpen 2004)
- Mak, Gerarda, *Alleen met velen. Het verhaal van mijn moeder* (Amsterdam 2005)
- Matthée, Z. , *Voor volk en vaderland* (Amsterdam 2007)
- Meijer, L. G. , *Het levend verleden van Vlaardingen : autobiografie van de haringstad* (Zaltbommel 1982)
- Meulen, L. van der, *25 jaar Democraten 66 : hoogtepunten uit 25 jaar geschiedenis van D66 : interviews met Hans van Mierlo* (Amsterdam 1991)
- Mevius, M. , Booij, L. , Jong, S. de, *Hier: de Partij van de Arbeid! : vijftig jaar geschiedenis in interviews* (Amsterdam 1996)
- Micheels, P. , *Muziek in de schaduw van het Derde Rijk. De Nederlandse symfonie-orkesten, 1933-1945* (Zutphen 1993)
- Mills, S. , *Discourse* (Londen 1997)
- Morée, M. , *'Mijn kinderen hebben er niets van gemerkt.' Buitenshuis werkende moeders tussen 1950 en nu* (Utrecht 1992)
- Mostert, M. , *Oraliteit* (Amsterdam 1998)
- Most van Spijk, Fahmy, H. Y. , Zimmermann, S. , *Weet dat je sterk moet zijn : levensgeschiedenissen van drie Egyptische vrouwen* (Leiden 1988)
- Moeyes, P. , *Buiten schot. Nederland tijdens de Eerste Wereldoorlog. 1914-1918* (Amsterdam / Antwerpen 2001)
- Mulder, L. , Doedens, A. , Kortlever, Y. , *Geschiedenis van Nederland. Van prehistorie tot heden* (Baarn 2002)
- Niehe, I. , *Mijn bevrijding: Nederland vijftig jaar bevrijd: herinneringen van ooggetuigen van de bevrijding in woord en beeld* (Amsterdam 1995)
- Noordam, D. J. , 'Oral history voor genealogen', in: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie 1999*

Noorlag, A. , *Een leven lang gezwegen: getuigenissen van voormalige NSB'ers en hun familie* (Bedum 2007)

Omme, J. van, Aalder, A. , Loo, V. van de, *Rebels binnen de regels : het vrouwendispuut Arktos, 1917-1997* (Hilversum 1997)

Omon, K. , *Mondelinge geschiedenis: over theorie en praktijk van het gebruik van mondelinge bronnen* (Rotterdam 2006)

Oord, S. van den, *Eeuwelingen. Levensverhalen van honderdjarigen in Nederland* (Amsterdam / Antwerpen 2005)

Oosterbaan, A. T. P. , *Geluidsarchieven : beschrijving en ontsluiting van bewaarplaatsen van "gesproken woord"- collecties : een bibliografie* (Amsterdam 1988)

Oskamp, J. , *Radicaal gewoon: bestaat er zoiets als Nederlandse muziek?* (Amsterdam 2003)

Otten, M. J. C. , Brummelman, J. , *Het oude Eiland : de verdwenen Jordaan van Zwolle* (Zwolle 2002)

Pannekoek, A. , Sijes, B. A. , Heuvel, E. P. J. van den, *Herinneringen: herinneringen uit de arbeidersbeweging: sterrenkundige herinneringen* (Amsterdam 1982)

Peet, J. M. , Niemeijer, A. , *BVG : de geschiedenis van een bedrijfsvereniging, 1950-1997* (Den Haag 1997)

Perks, R. , *The oral history reader* (1998)

Piersma, H. , *Mensenheugenis* (Amsterdam 2001)

Pieterse, J. , *De mondelinge geschiedenis van de tweede feministische golf in Nederland vastgelegd op video* (2008)

Poppe, I. , Rottenberg, S. , *De kraakgeneratie: 18 portretten van krakers uit de lichte 1955 – 1965* (Amsterdam 2005)

Praamsma, H. , Peekel-Jeene, J. , Boumans, T. , *Herinneringen aan Sebreonica: 171 soldatengesprekken* (Amsterdam 2005)

Presser, J. , *Ondergang. Eerste deel* (Den Haag 1965)

Presser, J. , *Ondergang. Tweede deel* (Den Haag 1965)

Puchinger, G. , *Is de gereformeerde wereld veranderd?* (Delft 1966)

Puchinger, G. , *Gesprekken over honderd jaar Vrije Universiteit* (Delft 1980)

Purnot, J. , Kirkels, M. , *Van boerenakker tot soldatenkerkhof* ('s-Hertogenbosch 2009)

- Raben, R. , ‘De Japanse bezetting van Indonesië. Over de bruikbaarheid van de individuele getuigenis voor de geschiedwetenschap’, in: *Nieuwste Tijd* (amsterdam 2001)
- Reen, T. van, *Achterom binnen : Limburgers in de twintigste eeuw : 100 jaar Limburg in foto's, interviews en verhalen* (Zutphen 2003)
- Riet, E. van ‘t, *"Want ik ben een zelfstandig type" : de geschiedenis van elf Overijsselse vrouwen uit "Lesboek cursus vrouwengeschiedenis"* (Zwolle 1991)
- Ridder, Th. de, Ridder, T. de, *De geest van het verzet. Ex politieke gevangenen uit '40 - '45* (Zutphen 2009)
- Roegholt, R. , *Ben Sijes. Een biografie* (Amsterdam 1988)
- Ruiter, M. , Wit, P. de, *WereldWijd : de hele wereld komt samen in Eckelrade : 20 jaar Stichting WereldWijd in interviews* (Eckelrade 2005)
- Scheerman, J. , *Café Papeneiland : een lofzang* (Amsterdam 1995)
- Scheps, N. , *Interviews over 25 jaar Vrijmaking* (Kampen 1980)
- Schoemakers, I. , *Op haar post : in gesprek met vrouwelijke topdiplomaten* (Amsterdam 2009)
- Schöffler, I. , Palm, J. , Mout, M. E. H. N. , *Je moet ook een beetje durven : Ivo Schöffler over zichzelf, de oorlog en de geschiedenis* (Leiden 2002)
- Schouten, M. , *Voor de oorlog : herinneringen aan de jaren '30* (Amsterdam 1982)
- Schroor, M. , ‘De twintigste eeuw in Jorwerd. Dynamiek op het Friese platteland’, in *Fryslan* 3;1 (1997)
- Schulte-Noordhoff, H. , ‘Buiten het kamp, buiten de geschiedenis’, in: *Stemmen uit Indië : over de mondelinge geschiedenis van Indië* (2002)
- Schuyf, J. , ‘Opeens wist ik, verrek, ik ben lesbisch!' Oral history en de geschiedschrijving van lesbische vrouwen’, in *Amsterdams sociologisch tijdschrift* (Amsterdam 1992)
- Sijes, B. A. , *De Razzia van Rotterdam* (Den Haag 1951)
- Sijes, B. A. , *De Februaristaking. 25-26 februari 1941* (Den Haag 1954)
- Sijes, B. A. , *De arbeidsinzet: de gedwongen arbeid van Nederlanders in Duitsland, 1940 – 1945* (Den Haag 1966)
- Sijes, B. A. , *Vervolging van zigeuners in Nederland, 1940 – 1945* (Den Haag 1979)
- Sijes, B. A. , *Ik vergat nog iets te vertellen* (Amsterdam 1978)
- Sijnke, P. , *Nederpophelden: pioniers van de popmuziek in Nederland 1960 – 1970* (Zaltbommel 2006)

- Silva, T. da, Stam, D. , *Sporen van de oorlog: ooggetuigen over plaatsen in Nederland, 1940 – 1945* (Den Haag 1989)
- Slager, K. , *Landarbeiders : verhalen om te onthouden* (Goes 1981)
- Slager, K. , Schipper, P. de, *Vissers verhalen over hun leven in de delta* (Goes 1990)
- Slager, K. , *Zeven Zeeuwse vrouwen* (Goes 1995)
- Slager, K. , *Sakke de zee-ratte en andere Zeeuwse jeugdherinneringen uit het begin van de eeuw* (Goes 1997)
- Slager, K. , *Het geheim van Oss. Een geschiedenis van de SP* (Amsterdam 2001)
- Slager, K. , *De ramp. Een reconstructie van de watersnood van 1953* (Amsterdam / Antwerpen 2003)
- Sleeuwenhoek, B. , *Het schrale eind : een reis langs de bedwongen Zuiderzee* (Schiedam 2006)
- Smilde, M. , *Kind van de wederopbouw* (Groningen 2001)
- Starink, L. , *De Russische kater* (Amsterdam 2008)
- Stegeman, T. R. , *Ijsselhammers spreken voor zich... : negen levensverhalen* (Kampen 1992)
- Steijlen, F. , *Stemmen uit Indië : over de mondelinge geschiedenis van Indië/Indonesië, 1940-1962 : inleidingen* (Leiden 2001)
- Steijlen, F. , 'Het Knil herinnerd' in: *Van strijd tot veteranenbeleid. Het Koninklijk Nederlands Indisch Leger en zijn veteranen 1941-2001* (Amsterdam 2001)
- Steijlen, F. , Sutherland, H. , *Memories of 'the East' : abstracts of the Dutch interviews about the Netherlands East Indies, Indonesia and New Guinea (1930 - 1962) in the Oral History Project Collection* (Leiden 2002)
- Swart, W. , *Schoonheid in verscheidenheid : de Rivierenbuurt in Amsterdam* (Amsterdam 1998)
- Talsma, J. , Van horen zeggen ... ; Enkele opmerkingen over het gebruik van mondelinge mededelingen als bron voor historisch onderzoek' , in *Theoretische Geschiedenis*, 1977, jg. 4
- Talsma, J. , 'Het gebruik van mondelinge bronnen bij de beoefening van de nederlandse geschiedenis' , in *Groniek* 5, oktober 1979
- Talsma, J. , *In het voetspoor van Ben Sijes. Onder- en overschatting van de waarde van interviews als bron voor de bezettingsgeschiedenis, in het bijzonder die op lokaal en regionaal niveau* (Amsterdam 1995)
- Thompson, P. , *The voice of the past. 3rd edition* (Oxford 2000)

- Tollebeek, J. , *De toga van Fruin. Denken over geschiedenis in Nederland sinds 1860* (Amsterdam 1990)
- Tollebeek, J. , 'De machinerie van de geschiedenis. De uitbouw van een historische infrastructuur in Nederland en België', in *De ijkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België* (Amsterdam 1994)
- Tollebeek, J. , 'De middeleeuwen dromen. Huizinga, Herfsttij en de esthetiek van de geschiedenis', in *De ijkmeesters. Opstellen over de geschiedschrijving in Nederland en België* (Amsterdam 1994)
- Tollebeek, J. , 'Het Duitse debat. Geschiedenis rond 1900', in *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind* (Amsterdam 1991)
- Tosh, J. , *The pursuit of history. Fifth edition* (Londen 2010)
- Valkenburg, R. , *Toen 't schuimend zeenat hevig klotste. Verhalen en impressies van 1953* (Dordrecht 1977)
- Valkenburg, R. , *Toen 't schuimend zeenat hevig klotste. Verhalen en impressies van 1953. Deel 2* (Dordrecht 1983)
- Valkenburg, R. , *In het woedend golfgeklots. Verhalen, foto's en impressies van de watersnoodramp in 1953* (Veenendaal 1987)
- Valkenburg, R. , *In het woedend golfgeklots. Verhalen, foto's en impressies van de watersnoodramp in 1953. Deel 2* (Veenendaal 1988)
- Velden, R. van der, *Nationale Taptoe Breda : een omstreden spektakel : programma, interviews, achtergronden* (Breda 1985)
- Vermeulen, E. E. G. , *Kennen door zien: ooggetuigenis als bron voor journalist en historicus* (Assen 1984)
- Visschedijk, T. , *De nadagen van de Nederlandse gemeenschap in Indonesië : geschiedschrijving gebaseerd op interviews met Nederlanders die er woonden en werkten* (Amsterdam 1995)
- Visser, C. , Malko, S. , *Herinneringen aan ons Indië* (Amsterdam 1988)
- Voortman, A. J. , Hogerheijde, H. , *Strijd en overleg : arbeidsverhoudingen en sociaal beleid in de agrarische sectoren 1945-1995* (Ruurlo 1996)
- Vreede, M. de, *Selamat Merdeka* (Amsterdam 1997)
- Vries, P. , 'De zegetocht van de Annales', in *Geschiedschrijving in de twintigste eeuw. Discussie zonder eind* (Amsterdam 1991)

- Waarden, B. F. , Vroom, B. de, *Fabriekslevens : persoonlijke geschiedenissen van arbeiders, fabrikanten, managers en andere betrokkenen uit de Twentse textielindustrie* (Zutphen 1987)
- Wagemakers, A. J. M. , *Mondelinge geschiedenis in Nederland. Een overzicht* (1983)
- Wal, G van der, Bleich, A. , *Mijn moeder was analfabeet en andere levensverhalen van geslaagde vrouwen* (Amsterdam 1999)
- Weerheijm, T. , *Honderduit : één eeuw vrouwen in woord en beeld* (Utrecht 1998)
- Wees, M. van der, *Wijk C, het verleden verteld : twintig interviews van het Volksbuurtmuseum Wijk C* (Utrecht 1998)
- Werkman, P. E. , ‘The interviewers interviewed : oral history among journalists’, in: *Crossroads of history: experience, memory, orality : XIth international oral history conference 2000*
- Werkman, P. E. , *Uitgesproken geschiedenis. Oral history in geschiedenis en journalistiek* (Zwolle 2001)
- Wesseling. H. L. , *Een vredelievend volk. Opstellen over geschiedenis* (Amsterdam 2009)
- Westerdorp, R. G. J. , Hengst, J. den, *Buiten spel? : de kunst van het oud worden* (Wormer 2006)
- Wieringa. S. E. , *Traveling heritages : new perspectives on collecting, preserving and sharing women's history* (Amsterdam 2008)
- Withuis. J. , *Drie vrouwen, drie levens, één oorlog* (Utrecht 1996)
- Withuis, J. , *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur* (Amsterdam 2002)
- Withuis, J. , *De vriendenkring Vught* (Utrecht 2004)
- Withuis, J. , *Na het kamp: vriendschap en politieke strijd* (Amsterdam 2005)
- Withuis, J. , *Een kleine sociologie van het herinneren. Over de sociale context van het autobiografisch geheugen* (Utrecht 2006)
- Wolff, C. M. J. , " *Maar eigenlijk ben je nog een kind*" : *vrouwenarbeid in de Goudse kaarsenfabriek 1858-1940* (Bergen op Zoom 1993)
- Xinran, Rijsewijk, E. van, Tyldesley, E. , *Verborgene stemmen : levensverhalen van vrouwen in China tijdens en na de culturele revolutie* (Baarn 2002)
- Zee, N. van der, *Jacques Presser. Het gelijk van de twijfel. Een biografie* (Amsterdam 1988)
- Zoomeren, K. van, *Een gegeven moment. Interviews met mensen van 1900* (Amsterdam 1984)

Internet

www.annefrank.org (bezocht d.d. 29-08-2011)
www.dans.knaw.nl (bezocht d.d. 29-08-2011)
www.geertmak.nl (bezocht d.d. 29-08-2011)
www.getuigenverhalen.nl (bezocht d.d. 29-08-2011)
www.ineuropa.nl (bezocht d.d. 29-08-2011)
www.judithkoelemeijer.nl (bezocht d.d. 29-08-2011)
www.kitlv.nl (bezocht d.d. 29-08-2011)
www.literatuurplein.nl (bezocht d.d. 29-08-2011)
www.rijksoverheid.nl (bezocht d.d. 29-08-2011)
www.verteldverleden.nl (bezocht d.d. 29-08-2011)
www.zwartesoldaten.nl (bezocht d.d. 29-08-2011)

BIJLAGEN

BIJLAGE I

Het aanleggen van *oral history* archieven was oorspronkelijk de wijze waarop in Noord Amerika onderzoek gedaan werd met behulp van *oral history*. In de Verenigde Staten in 1948 gezien werd als een ‘modern technique for historical documentation’. De definities van *oral history* die komen uit Noord Amerika, of delen van de wereld sterk beïnvloed door de Verenigde Staten, zijn meestal gebaseerd op deze visie op *oral history*.²¹¹ *Oral history* werd in de Verenigde Staten dus voornamelijk gezien als een methode om verhalen te verzamelen, om archieven met ooggetuigenverslagen op te bouwen. Deze visie werd in de jaren '60 van de twintigste eeuw nog eens bevestigd, toen de zojuist opgerichte *Oral history Association* verklaarde dat archieven van ooggetuigenverslagen in hun ogen in de toekomst de basis zouden gaan vormen van historisch onderzoek. Ook zouden deze archieven van ooggetuigenverslagen de hiaten in de historische kennis kunnen invullen, zoals brieven, dagboeken en memoires dat al deden in het historisch onderzoek.²¹²

Een groot voordeel van het aanleggen van archieven met ooggetuigenverslagen, is dat niet alleen de onderzoekers die de interviews afnemen onderzoek kunnen baseren op de gevonden informatie, maar ook latere generaties historici de gegevens nog kunnen aanwenden voor hun onderzoek. Een nadeel van deze manier van *oral history* bedrijven werd al gegeven door Paul Thompson in zijn *Voice of the past*:

*“Of course oral evidence once recorded can and indeed should be used by the scholars in libraries just like any other type of documentary source. But to be content with this is to lose a key advantage of the method; its flexibility, the ability to pin down evidence just where it is needed.”*²¹³

Het archiveren van ooggetuigenverslagen zorgt er dus voor dat het interview en het onderzoek gescheiden worden. De historicus gebruikt een eerder afgenomen interview, wat er voor zorgt dat hij afhankelijk is van de vragen van diegene die het interview leidde. Deze interviewer kan een heel ander onderwerp als zwaartepunt van het interview hebben gekozen, waardoor informatie, die misschien wel gegeven kon worden door de informant, niet duidelijk uit het interview naar voren komt. Het grote voordeel van het zoeken van bronnen waar zij nodig zijn in het onderzoek gaat alleen op, wanneer de historicus zelf nauw betrokken is bij het

²¹¹ Ronald J. Grele, ‘Oral history as evidence’, in *History of oral history. Foundations and methodology* (Plymouth 2007), p. 34

²¹² Grele, *History of oral history*, p. 35

²¹³ Thompson, *The voice of the past*, p. 9

interviewen en het interpreteren van dit interview. Alleen dan kan de historicus immers invloed uitoefenen op de informatie die voortkomt uit het interview.²¹⁴

In Europa bestaat een andere *oral history* traditie dan het archiveren van ooggetuigenverslagen, *oral history* werd in Europa voornamelijk beoefend door sociale historici als Paul Thompson. Deze sociale historici zagen de opkomst van *oral history* als een logische ontwikkeling, aangezien zij al langer ooggetuigenverslagen gebruikten in hun onderzoeken. Ooggetuigenverslagen moesten in hun ogen gebruikt worden om niet alleen de geschiedenis te kunnen schrijven van de ‘gewone man’, maar ook om een nieuwe geschiedenis te schrijven in termen van agency en macht.²¹⁵ Op deze manier werd *oral history* gebruikt, zoals ook beschreven in dit onderzoek, door de emanciperende groepen, als migranten en vrouwen. En met het incorporeren van deze takken van de geschiedenis in de algemene geschiedschrijving kwam ook *oral history* hier terecht. Bij al het bovenstaande moet wel in ogenschouw genomen worden dat de scheiding tussen de Verenigde Staten en Europa niet absoluut was, zo waren er ook archieven te vinden in Europa, Australië en Zuid Afrika, terwijl er ook sociale historici onderzoek deden in de Verenigde Staten.²¹⁶

De aangegeven scheiding tussen de Verenigde Staten en Europa, dus tussen *oral history* als archiefmateriaal en de ‘nieuwe sociale historici’, was echter maar van tijdelijke aard. De praktijk leerde de verschillende scholen van *oral history* dat er veel overeenkomsten waren. Zo moesten beide vormen zich verdedigen tegen kritiek vanuit de traditionelere uitingen van de geschiedschrijving, beiden moesten zich verdedigen tegen beschuldigingen van onwetenschappelijkheid en onprofessionaliteit. En tenslotte was in beide gevallen het gewenste resultaat, de gewenste publicatie, een monografie.²¹⁷ Inmiddels kan gezegd worden dat de twee hierboven besproken uitingen van *oral history* in de gehele wereld door elkaar heen gebruikt worden. Zo ook in Nederland.

²¹⁴ Grele, *History of oral history*, p. 39-40

²¹⁵ Grele, *History of oral history*, p. 37-38

²¹⁶ Grele, *History of oral history*, p. 40

²¹⁷ Grele, *History of oral history*, p. 40-45